

3'15 }

Recenzovaný společenskovědní časopis
Peer-reviewed social science journal
2015 * Ročník / Volume XI * Číslo / Issue 3
www.sets.cz

Scientia ^{et} Societas

03 Dopady recese na ekonomickou aktivitu
a zaměstnanost žen a mužů v České republice

25 Trhy práce České republiky, Rakouska a Slovenska: komparace vybraných ukazatelů

37 Čínská ekonomika v roce 2015: hlavní trendy a problémy

62 Zahraniční rozvojová spolupráce a její ekonomická dimenze –
případová studie České republiky

Obsah / Contents

Vědecké stati / Scientific articles

- 3 Dopady recese na ekonomickou aktivitu a zaměstnanost žen a mužů v České republice /
Impacts of recession on the economic activity and employment of men and women in the Czech Republic
- 25 Trhy práce České republiky, Rakouska a Slovenska: komparace vybraných ukazatelů /
The labour markets in the Czech Republic, Austria and Slovakia: the comparison of selected indicators
- 37 Čínská ekonomika v roce 2015: hlavní trendy a problémy / Chinese Economy in 2015: Trends and Challenges
- 48 Otevřenost ekonomiky a industrializace v subsaharské Africe – případ Gambie /
Trade openness and industrialization in sub-Saharan Africa – the case of Gambia
- 62 Zahraniční rozvojová spolupráce a její ekonomická dimenze – případová studie České republiky /
Development Cooperation and its Economic Dimension – the Case Study on the Czech Republic
- 79 Migrace a uprchlictví a jejich společenské a bezpečnostní aspekty /
Migration and refugees and their social and security aspects
- 84 Uplatnění nástrojů společenské odpovědnosti při zvyšování sociální výkonnosti elektrotechnických podniků v České republice /
Use of the Social Responsibility Tools in Improving Social Performance in Electrical Industry in the Czech Republic
- 92 Současné modely efektivní facilitace výkonu členů skupiny /
Current models of effective facilitation of achievement of members of group
- 104 Oblasti ovlivňující tvorbu a řízení image města na území Moravskoslezského kraje /
Areas influencing image management of the town in the Moravian-Silesian Region
- 114 Ekonomické a společenské markanty vzniku tzv. vernakulárních krajín:
kulturně-historický příspěvek k hospodářským dějinám /
Economic and social characteristics of the formation of the so-called vernacular landscapes:
the cultural-historical contribution to economic history
- 127 The role of certain Russian cultural features on the development of democracy in Russia

Dopady recese na ekonomickou aktivitu a zaměstnanost žen a mužů v České republice

► Ing. Mgr. Tereza Vavřínová, Mgr. Hana Říhová, Ing. Marta Salavová »

Národní observatoř zaměstnanosti a vzdělávání, Národní vzdělávací fond¹

* 1. Úvod

Celosvětová ekonomická krize zasáhla Českou republiku poté, co prošla v letech 2005–2007 obdobím mimořádné hospodářské prosperity. Růst hrubého domácího produktu byl v tomto období tažen zejména vývojem v průmyslu, kde hrubá přidaná hodnota dosahovala dvojciferná tempa růstu (Spěváček, Vintrová 2010). První příznaky recese se v České republice začaly projevovat na konci roku 2008, tedy s mírným zpožděním oproti většině ostatních zemí. V roce 2009 byla česká ekonomika krizí zasažena nejvýrazněji, což se souhrnně projevilo v meziročním poklesu hrubého domácího produktu o 4,5 %. Ekonomická recese měla odlišné dopady na jednotlivá odvětví národního hospodářství, nejvíce zasaženým sektorem byl zpracovatelský průmysl. S mírným zpožděním reagoval na pokles výkonnosti ekonomiky trh práce velmi výrazným nárůstem nezaměstnanosti.

Přestože výzkumy naznačují, že v průběhu posledních desetiletí docházelo k poklesu úrovně genderové segregace (např. Brooks et al. 2003), nadále zůstává významnou charakteristikou trhů práce i v nejrozvinutějších zemích. Vývojem úrovně genderové segregace na trhu práce se zabývali Charles a Grusky (2004). Autoři argumentují, že

v průběhu posledních desetiletí vedl zvýšený důraz na rovné příležitosti k omezení vertikální genderové segregace v nemanuálních profesích. Na druhou stranu však expanze sektoru služeb zapříčinila zvýšenou segregaci horizontální, čímž docházelo k formování převážně mužských a ženských odvětví. Zároveň s tím docházelo k růstu vertikální segregace v manuálních profesích. Pracující ženy a muži tedy nadále zůstávají na trhu práce do velké míry odděleni v dominantně ženských a mužských profesích či ekonomických odvětvích. Odlišná pozice žen na trhu práce je dále určena i vyšší pravděpodobností opakovaných přechodů mezi pracovní aktivitou a neaktivitou v důsledku mateřství či péče o rodinné příslušníky. Mužský a ženský trh práce tedy nadále zůstávají částečně oddělenými sférami, a proto lze očekávat, že dopady ekonomické recese na postavení mužů a žen na trhu práce budou odlišné.

Rozdílnými dopady současné ekonomické recese na zaměstnanost mužů a žen na trhu práce v České republice se zabývá tento článek. V následující části jsou představeny teorie vysvětlující odlišnost dopadů ekonomické krize na ekonomický status mužů a žen. Přestože v české odborné literatuře ještě nebylo genderově specifickým dopadům aktuální ekonomické krize věnováno příliš prosto-

¹ Článek vznikl s podporou grantu GA ČR P402/12/G130 „Vztahy mezi vzděláváním, dovednostmi a výsledky na trhu práce: longitudinální studie“. E-mail: vavrinova@nvf.cz; rihova@nvf.cz; salavova@nvf.cz.

ru, několik zahraničních prací se tomuto tématu věnuje. Jejich závěry budou rovněž v této kapitole prezentovány. Na základě teoretických poznatků a empirických zjištění dále přistoupíme k formulaci výzkumných otázek a hypotéz. Třetí část je věnována představení metodologického postupu a popisu datových zdrojů s důrazem na panelová data Výběrového šetření pracovních sil. Ve čtvrté části přistoupíme k samotným výsledkům analýz. Nejprve posoudíme souhrnné dopady ekonomické krize na postavení žen a mužů na trhu práce. Dále se zaměříme na to, zda lze tyto rozdíly vysvětlit odlišnou odvětvovou strukturou mužské a ženské zaměstnanosti. V poslední části modelujeme, jak se mezi ženami projeví efekty dodatečného a odrazeného pracovníka na agregátní i individuální úrovni.

2. Teoretická východiska a výzkumné otázky

2.1 Hypotézy o dopadu recese na zaměstnanost a ekonomickou aktivitu mužů a žen

Genderově specifické dopady ekonomické recese na zaměstnanost a ekonomickou aktivitu bývají vysvětlovány pomocí několika teoretických přístupů, které na první pohled predikují protichůdné dopady. Hypotéza rezervní pracovní síly („reserve labor force/buffer hypothesis“) vychází z toho, že ženy tvoří doplňkovou pracovní sílu, která je povolávána v případě vysoké poptávky po zaměstnancích. Na základě této hypotézy ženy častěji nacházejí práci v případě příznivých ekonomických podmínek a zároveň nesou vyšší riziko ztráty zaměstnání v situaci, kdy ekonomika prochází recesí. Hypotéza rezervní pracovní síly tedy predikuje větší citlivost ženské zaměstnanosti na výkyvy ekonomiky (Grown, Tas 2010). Na základě dalších dvou teorií lze naopak očekávat, že ekonomické

Tabulka č. 1 » Hypotézy o genderově specifických dopadech recese

Hypotéza	Dopad recese na ekonomickou aktivitu žen
Added worker (dodatečný pracovník)	V recesi se zvyšuje ekonomická aktivita žen – potřeba zvýšit příjem domácnosti při výpadku příjmů partnera.
Discouraged worker (odrazený pracovník)	V recesi se snižuje nezaměstnanost žen ve prospěch neaktivity – ekonomická situace odrazuje od aktivního hledání práce.
Labour reserve (buffer) (rezervní pracovní síla)	Zaměstnanost žen klesá v recesi výrazněji než u mužů – zaměstnanost mužů je základní, ženská pracovní síla je povolávána jen v případě nedostatku pracovní síly, v období recese je snižována.
Substitution (substituční)	Zaměstnanost žen klesá v recesi méně než u mužů, protože vzhledem k sekundární roli jejich příjmu v domácnosti jsou jejich nároky na mzdu nižší a zaměstnavatelé v době recese snižují náklady na pracovní sílu tím, že ženy upřednostňují.
Segregation (segregační)	Zaměstnanost žen v období recese klesá méně než u mužů, protože jsou více zastoupeny v sektorech, kde se recese tolik neprojevuje.
Segmentation (segmentační)	Zaměstnanost žen v období recese klesá více než u mužů, protože jsou častěji zastoupeny na sekundárním trhu práce.

Pramen: Vlastní tabulka dle Bettio et al. (2012) a Smith (2009)

recese silněji dopadnou na zaměstnanost mužské části pracovní síly. Hypotéza segregace („segregation hypothesis“)² poukazuje na větší zastoupení mužů v odvětvích citlivých na fluktuace produktu, což zvyšuje jejich riziko ztráty zaměstnání v případě nepříznivého ekonomického vývoje. Podle hypotézy substituce („substitution hypothesis“) nahrazují ženy v recesích muže na jejich pracovních místech z toho důvodu, že jsou ochotny pracovat za nižší mzdu (Smith 2009). Výzkumy naznačují, že tyto tři odlišné procesy mohou probíhat v různých segmentech trhu práce současně (Humphries 1988 dle Smith 2009). Fáze ekonomického cyklu mají dopad i na ženy nezaměstnané a ekonomicky neaktivní. Jedna z hypotéz předpokládá v období ekonomické recese zvýšený přechod žen z neaktivity do zaměstnání. Důvodem je pokles reálných příjmů domácností spojený se ztrátou zaměstnání partnera („added worker effect“). Tento efekt je očekáván zejména u nízkopříjmových domácností. Naopak v případech středostavovských domácností teorie predikuje zvýšený odchod nezaměstnaných žen do ekonomické neaktivity v situaci nepříznivých podmínek na trhu práce, které je demotivují od hledání zaměstnání („discouraged worker effect“) (Bettio et al. 2012). Přehled teorií, které pojednávají o genderově specifických dopadech ekonomických recesí, nabízí tabulka 1.

2.2 Empirické doklady z období současné ekonomické krize

Základy většiny zmíněných teorií byly položeny již při vysvětlování zaměstnanosti žen v období Velké krize ve 30. letech. Empirické výzkumy v obdobích dalších recesí ukázaly, že jsou stále relevantní, byť v určitých modifikacích nebo pouze v některých segmentech trhu práce.

Rovněž v období finanční a ekonomické krize po roce 2007 výzkum v několika zemích potvrdil

výše zmíněné teorie. Sahin, Song a Hobijn (2010) na datech z USA dokládají, že krize měla závažnější dopady na muže. Hlavním důvodem jsou odlišné dopady krize na sektory, v nichž převažuje zaměstnanost mužů, což potvrzuje hypotézu segregace. Kromě mužů, kteří ztratili práci, ale také vzrostl počet těch, kteří se rozhodli přejít z ekonomické neaktivity na trh práce, avšak zaměstnání nenašli a zůstali nezaměstnaní. U mužů tak byla naměřena výrazně častější frekvence přechodu do nezaměstnanosti (unemployment inflow) a to jak směrem ze zaměstnanosti, tak i ze situace ekonomické neaktivity.

Významně intenzivnější dopad nedávné ekonomické recese na mužskou zaměstnanost v USA je poměrně jednoznačně prokázán a tento fenomén vedl k vytvoření pojmu „man-cession“ jako pojmenování současné recese. Wall (2009) spočítal, že 78 % ze všech ztracených zaměstnání mezi 4. čtvrtletím 2007 a 1. čtvrtletím 2009 se týkalo mužů. Větší dopad nedávné recese na mužské zaměstnance bývá nejčastěji zdůvodňován odlišnou odvětvovou strukturou mužské a ženské zaměstnanosti, Wall (2009) dokonce poukazuje na relativně silnou negativní korelaci mezi zastoupením mužů v odvětví a růstu počtu pracovních míst v něm. Ve stejné práci však autor upozorňuje, že toto vysvětlení není vyčerpávající. Muži ve Spojených státech byli recesí zasaženi výrazněji téměř ve všech odvětvích a zároveň se nejmenší růst nezaměstnanosti projevil u vdaných žen, což lze považovat za projev efektu dodatečného pracovníka.

Genderovými dopady ekonomické krize ve Francii se zabýval Milewski (2010). Nárůst nezaměstnanosti žen v důsledku recese zde započal později a byl mírnější než v případě mužů. Milewski (2010) rovněž argumentuje segmentační teorií a dodává, že silnější růst mužské nezaměstnanosti je způsoben tím, že dopady krize na sektory zpracovatelského průmyslu a stavebnictví jsou

² Zde se projevuje nejednoznačnost terminologie. Jako synonymum segregační hypotézy je někdy používán výraz segmentační (Smith 2009). Naopak další autoři používají pojem segmentační v jiném významu, který popisuje situaci, kdy ženy zastávají pozice na sekundárním trhu práce (společně např. s etnickými minoritami). Sekundární trh práce je méně regulován, poskytuje nižší ochranu zaměstnancům a je tedy náchylnější na ekonomické výkyvy (Bettio et al. 2012).

bezprostřednější, mají rychlejší nástup a jsou silnější než v ostatních odvětvích. Naopak ve službách, jež jsou dominantním sektorem ženské zaměstnanosti, jsou dopady pomalejší a méně dramatické (Milewski 2010). Intenzivnější reakci mužské zaměstnanosti na ekonomickou recesi lze podle Bettio et al. (2012) potvrdit na agregátní úrovni celé Evropské unie.

I přes evidenci svědčící o významnějším propadu zaměstnanosti mužů nelze vliv současné ekonomické recese na postavení žen na trhu práce bagatelizovat. Existuje několik argumentů, podle kterých jsou dopady na ženskou zaměstnanost jen méně viditelné a specifické pro určité skupiny žen. Wrede (2012) upozorňuje, že značné dopady mohou s určitým zpožděním nastat ve veřejných službách, kde je vysoký podíl žen-zaměstnankyň (zdravotnictví, sociální péče, veřejná správa), a to v důsledku úsporných opatření státního rozpočtu v reakci na krizi. Růst nezaměstnanosti žen tak může být pozvolnější, ale zato dlouhodobější. Ve většině dosavadních empirických studií, které zkoumají první roky po nástupu krize, tento dopad na zaměstnanost žen nemusí být zatím zmapován. Další sektorové rozdíly mohou být způsobeny zacílením protikrizových investičních intervencí, které se koncentrují ve značné míře do výrobních odvětví s vysokým podílem mužů (Wrede 2012).

Ve stejné práci Wrede (2012) na základě německých dat dále upozorňuje na vyšší ohroženost žen krizí z toho důvodu, že častěji pracují na flexibilní úvazky (termínované smlouvy, částečné úvazky). K jejich nárůstu došlo velmi silně v období konjunktury 2005–2008 a po nástupu krize jsou jako první omezovány či rušeny. Opačný trend byl nicméně identifikován ve Francii, kde v průběhu krize významně narostl podíl žen pracujících na částečný úvazek (Milewski 2010). Autor usuzuje, že jedním z důvodů, proč ženy po nástupu recese ztrácely práci méně často, je ten, že byla nezaměstnanost částečně substituována zvýšením částečných úvazků. Obzvláště výrazný byl tento efekt u žen mladších 25 let (Milewski 2010). Růst počtu zkrácených úvazků jako alternativu propouštění

pracovníků lze podle zprávy Bettio et al. (2012) pozorovat i na agregátní evropské úrovni. V této souvislosti je důležité především to, že rostl podíl nedobrovolně zkrácených úvazků, což vzhledem k výrazně nižšímu počtu mužů pracujících na zkrácený úvazek mělo silnější negativní dopad na ženy (Bettio et al. 2012).

2.3 Výzkumné otázky

V článku ověřujeme, zda se v průběhu ekonomické recese počínající v roce 2008 projeví výše popsané efekty na českém trhu práce. V návaznosti na výsledky zmíněných mezinárodních výzkumů se soustředíme zejména na ověření platnosti segregáční teorie a efektů dodatečného pracovníka („added worker“) a odrazeného pracovníka („discouraged worker“). Naši pozornost zaměříme i na to, jak se tyto efekty projevují u skupin s různým vzděláním. Vycházíme přitom mj. z toho, že je vzdělanostní segmentace českého trhu práce poměrně výrazná (např. z hlediska mzdové diferenciace) a že krize rovněž působila na různé kvalifikačně náročné pozice v odlišné míře.

Naši první otázkou je, zda ekonomický vzestup a následně ekonomická recese působily více na zaměstnanost mužů (jak tvrdí segregáční teorie) či spíše na zaměstnanost žen (ve shodě s teorií rezervní pracovní síly). Na základě zahraničních empirických dokladů očekáváme, že i v České republice krize dolehla na zaměstnanost mužů dříve a ve větší míře, než na zaměstnanost žen.

Autoři zabývající se finanční a ekonomickou krizí z roku 2007 upozorňovali, že recese mohla na ženy dopadat v podobě méně zřetelných, ale obdobně palčivých efektů. Jak je podrobněji uvedeno v předcházející podkapitole, týká se to například opožděného nárůstu nezaměstnanosti v převážně ženských odvětvích či podzaměstnanosti žen v období recese. Relevancí těchto efektů na trhu práce v České republice se budeme v tomto článku rovněž zabývat.

Dále se budeme věnovat otázce, nakolik je rozdíl v dopadech krize na zaměstnanost vysvětlitel-

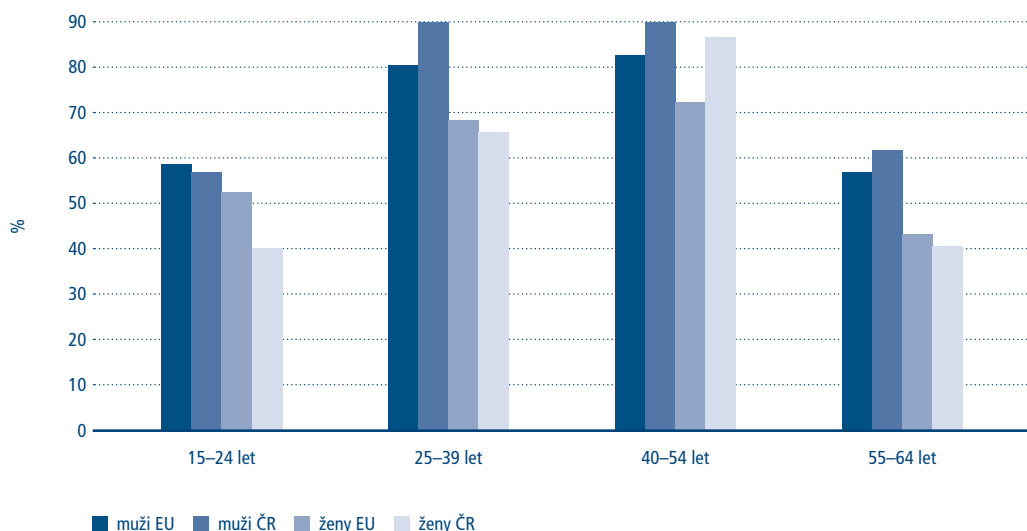
ný rozdílnou distribucí zaměstnanosti mužů a žen v ekonomických odvětvích (segregační hypotéza). Další z dominantních teoretických směrů – hypotézu substituce, která predikuje nižší pokles zaměstnanosti žen v recesi z důvodu jejich nižších mezd – nelze z dostupných dat vyloučit, nemáme však ani možnost ji dále potvrdit. Substituční hypotéza tedy nebude v tomto článku věnován prostor. Vzhledem k malým podílům částečných úvazků na českém trhu práce se v článku specificky nevěnujeme ani segmentační teorii, která by byla na dostupných datech vzhledem k malému výskytu obtížně ověřitelná.

I v případě, že bude segregace hypotéza potvrzena, má smysl se dále zabývat i projevy dalších efektů na českém trhu práce, neboť na základě literatury se lze domnívat, že všechny tři hlavní sledované efekty mohou působit na trhu práce současně v různých jeho segmentech (Humphries 1988 dle Smith 2009). Z toho důvodu se dále ptáme, zda lze změny na českém trhu práce v důsledku recese vysvětlit efektem dodatečného pracovníka. Projev

efektu dodatečného pracovníka můžeme očekávat tam, kde existuje určitá rezerva v zaměstnanosti, tedy v segmentech populace, kde z nějakého důvodu zůstává větší část osob mimo trh práce. Tuto rezervu lze identifikovat nejen srovnáním zaměstnanosti ve specifických skupinách v České republice s průměrem Evropské unie, ale také srovnáním mužské a ženské zaměstnanosti v jednotlivých věkových skupinách.

Míra zaměstnanosti v České republice převyšuje průměr Evropské unie, pohled na specifické míry zaměstnanosti ale dokazuje, že v některých segmentech populace je situace značně odlišná (viz graf 1). Konkrétně v předdůchodovém věku a věku, kdy lidé přistupují k zakládání rodiny, dochází v České republice ke zřetelnému nárůstu mezery mezi mužskou a ženskou mírou zaměstnanosti. Ženy ve věku mateřství (25–39 let) a ženy starší 55 let proto můžou být identifikovány jako skupiny, které mají potenciál být za určitých podmínek aktivovány k větší účasti na trhu práce. Z tohoto důvodu budou právě ony naší cílovou skupinu.

Graf č. 1 » Míra zaměstnanosti mužů a žen v České republice a v Evropské unii (EU-28) v roce 2013 (v %)

Pramen: Eurostat

→ nou při zkoumání efektu dodatečného pracovníka. Jeho projevy budeme sledovat prostřednictvím přechodů mezi ekonomickou neaktivitou a aktivitou, a to na základě agregátních i individuálních změn v postavení na trhu práce. Naši další výzkumnou otázkou tedy zjišťujeme, zda v období krize začaly ženy častěji než dříve přecházet z eko-

V další části článku podrobně empirickému zkoumání také efekt odrazeného pracovníka (discouraged worker effect). Existenci efektu ověříme sledováním míry přechodů mezi nezaměstnaností a neaktivitou žen. Předpokládáme, že se tato míra vlivem nepříznivých podmínek k nalezení práce v období krize zvýšila. V souladu s Bettio et al.

Pokles zaměstnanosti mužů v roce 2009 byl výrazně prudší než u žen, do velké míry se v něm ale odrážel vývoj v předkrizovém období, kdy byla zaměstnanost mužů na vysoké úrovni. To naznačuje, že pracovní místa, která vznikají v situaci optimismu ekonomické expanze a s prvními příznaky recese zanikají, jsou obsazována převážně muži. Je pravděpodobné, že to je způsobeno odlišným zastoupením mužů a žen v odvětvích ekonomiky, která jsou více ovlivněna danou fází ekonomického cyklu.

nomické neaktivity na trh práce a to ať do zaměstnání, v případě že se jednalo o přechod úspěšný, nebo do nezaměstnanosti. Zvýšenou pravděpodobnost přechodu ženy z neaktivity na trh práce očekáváme v případě, když v důsledku recese ztratí její partner práci, čímž dojde k poklesu reálných příjmů domácnosti. Zaměříme se proto na ženy, jejichž partner byl během roční účasti ve výběrovém souboru alespoň jedno období nezaměstnaným.

Testovat budeme také souvislost pravděpodobnosti přechodu ženy z ekonomické neaktivity na trh práce s jejím vzděláním. Naším předpokladem je, že se efekt dodatečného pracovníka projevil výrazněji u žen s nižším vzděláním. Tato hypotéza vychází z toho, že se obecně tento efekt projevuje zejména u nízkopříjmových domácností (Bettio et al. 2012). Data, která používáme, však neposkytují přímé údaje o příjmu domácnosti. S ohledem na silnou závislost příjmů na nejvyšším dosaženém vzdělání pracovníka na českém trhu práce však formulujeme tuto hypotézu ve vztahu ke vzdělání. Vzhledem ke značné vzdělanostní homogamii českých partnerských párů (např. Katrňák 2008) předpokládáme, že vzdělání ženy je v dostatečné míře vypovídající pro postavení domácnosti jako celku.

(2012) předpokládáme, že by se tento efekt měl projevit především u středostavovských domácností, v českém prostředí tedy u žen s vyšším vzděláním.

3. Použitá data a metodika

3.1 Popis dat VŠPS

V analýze jsou použita data z Výběrového šetření pracovních sil (VŠPS) prováděného Českým statistickým úřadem. Jedná se o šetření domácností zaměřené na zjišťování ekonomického postavení obyvatelstva. Šetření se provádí čtvrtletně a výběrový soubor zahrnuje přibližně 25 tis. domácností. Důležitým rysem VŠPS je jeho panelový charakter. Jednotlivé domácnosti se šetření účastní v pěti následujících čtvrtletích a je tedy možné sledovat jednotlivce či domácnost v průběhu jednoho roku. Zde je potřeba zdůraznit, že analytický postup založený na využití panelových dat VŠPS, který byl aplikován pro účely tohoto článku, je zatím v českém výzkumu spíše výjimkou.

V tomto článku pracujeme s daty o jednotlivcích, kteří do výběrového souboru VŠPS vstoupili mezi lety 2002 a 2011. Mikrodata poskytnutá Čes-

kým statistickým úřadem pro jednotlivá čtvrtletí byla rozdělena podle pořadí návštěvy v domácnosti a následně opět spojena tak, aby vypovídala o situaci jednotlivců v domácnostech po celou dobu jejich účasti v panelu. V takto upravených datech je možné sledovat, jak se v průběhu roku měnilo postavení jednotlivce na trhu práce. V tomto článku se zaměřujeme na pozorování změn v postavení na trhu práce, tedy na přechody mezi statusy zaměstnaného, nezaměstnaného a ekonomicky neaktivního. V agregovaném pohledu nám to umožní sledovat souvislosti frekvence přechodů z jednoho ekonomického postavení do jiného a cyklického vývoje ekonomiky. Pro účely tohoto článku používáme definice zaměstnanosti, nezaměstnanosti a ekonomické aktivity, které jsou v souladu s metodikou ILO³. Data byla vážena na populaci.

Výběrový soubor byl upraven tak, aby odpovídal potřebám analýzy mobility mezi jednotlivými statusy na trhu práce. To znamená, že byli odstraněni respondenti, kteří se výzkumu poprvé účastnili mezi lety 2002 a 2011 ale nesetrali v panelu po dobu všech pěti čtvrtletí. Celkově tak soubor obsahuje přibližně 55 tis. případů v každém kalendářním roce. Data byla vážena čtvrtletní vahou pro čtvrtletí, kdy se respondent účastnil výzkumu poprvé. Při interpretaci vývojových trendů z dat je třeba vzít v úvahu, že údaje vztahujeme k roku, ve kterém se respondent připojil k panelu. Data pro rok 2011 tak například neodráží výhradně vývoj v tomto roce ale částečně i v roce následujícím, v jehož průběhu panel průběžně opustí všichni, kteří se v roce 2011 připojili.

3.2 Metodika

Výše naznačené hypotézy budeme ověřovat prostřednictvím dat z Výběrového šetření pracovních

sil, a to jak na úrovni agregovaných údajů, tak modelů postavených na charakteristikách jednotlivců a domácností. Použijeme veřejně přístupné zdroje dat (ČSÚ, Eurostat), transverzální individuální data i výše popsaná panelová data.

V první fázi analýzy se zabýváme tím, zda nástup a průběh ekonomické recese ovlivnil situaci na trhu práce v ČR pro ženy a muže různým způsobem. Používány jsou převzaté údaje o stavových měrách zaměstnanosti mužů a žen a dále míry přechodů mezi různými situacemi na trhu práce v průběhu pěti po sobě jdoucích čtvrtletích vycházející z panelových dat. Ukazatele situace na trhu práce pro muže a ženy dle jejich nejvyššího dosaženého vzdělání jsou sledovány v časových řadách a porovnávány s vývojem ekonomického cyklu.

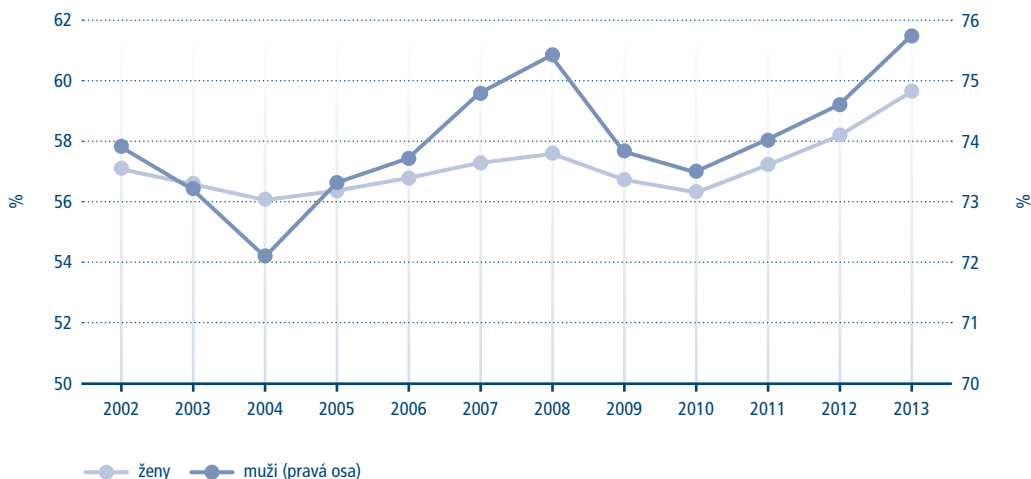
V druhé fázi se snažíme ověřit, zda jsou rozdíly v reakci zaměstnanosti žen a mužů vysvětlitelné skrze segregační hypotézu. Sledujeme dopady recese na jednotlivá odvětví ekonomiky ve srovnání s odvětvovou strukturou zaměstnanosti žen a mužů. Používáme údaje vycházející s transverzálních dat z výběrového šetření pracovních sil převzatá z veřejně publikovaných statistik i na základě vlastních výpočtů z individuálních dat.

V poslední části sledujeme, zda se na zaměstnanosti žen v období krize projeví efekty dodatečného a odrazeného pracovníka. Na základě panelových dat nejprve ověřujeme, zda lze efekty pozorovat na agregovaných údajích za celý trh práce a poté na základě logistických modelů zkoumáme, jak se projevují na individuální úrovni při kontrole pro další proměnné ovlivňující míru změn postavení na trhu práce.

Logistické modely jsou vytvořeny pro soubor žen, které vstoupily do panelu v období 2005–2012. Vliv recese je zkoumán prostřednictvím dummy (indikátorové) proměnné recese, která nabývá hodnoty 1 v období 2008–2012. Ačkoli v letech 2010–

³ Za zaměstnané se považují všechny osoby ve věku nad 15 let, které v průběhu referenčního týdne pracovaly alespoň 1 hodinu za mzdu, plat nebo jinou odměnu, nebo sice nebyly v práci, ale měly formální vztah k zaměstnavateli. Mezi zaměstnané jsou zařazeny i osoby na mateřské dovolené, pokud předtím pracovaly. Za nezaměstnané jsou považovány všechny osoby, patnáctileté a starší, které v průběhu referenčního týdne nebyly zaměstnané, byly nejpozději do 14 dnů připraveny do práce nastoupit a v průběhu uplynulých 4 týdnů si aktivně hledaly práci.

→ Graf č. 2 » Vývoj míry zaměstnanosti žen a mužů (v %)

Pramen: Eurostat

–2011 již začalo docházet k zotavení ekonomiky, na situaci na trhu práce se příliš výrazně neprojevílo, proto je toto období v modelech považováno stále za období recese.

Efekt dodatečného pracovníka je zkoumán na základě logistického regresního modelu, kde dichotomickou závislou proměnnou je pravděpodobnost přechodu z neaktivity do aktivity v průběhu pěti po sobě jdoucích čtvrtletí. Sledujeme přitom vliv nezaměstnanosti partnera a specifický vliv nezaměstnanosti partnera v období recese prostřednictvím interakčního členu. Proměnná nezaměstnanost partnera nabývá hodnoty 1, pokud byl partner nezaměstnaný na začátku sledovaného období nebo pokud se nezaměstnaným stal v některém z dalších čtvrtletí. Stejný typ modelu je zkonstruován pro všechny ženy ve věku 15 až 64 let žijící s partnerem, které byly na začátku sledovaného období ekonomicky neaktivní, a dále specificky pro ženy s nejmladším dítětem do 3 let a pro ženy ve věku 55–64 let. Kontrolní proměnné tvoří vzdělání, věk a věk dítěte do 3 let.

Prostřednictvím dalšího logistického regresního modelu je zkoumáno, zda se na chování žen na

trhu práce v období recese v ČR projevil efekt odraženého pracovníka. Závislou proměnnou je pravděpodobnost přechodu z nezaměstnanosti do neaktivity, a to na celém souboru žen, které byly na začátku sledovaného období nezaměstnané. Sledován je vliv recese na pravděpodobnost přechodu, a dále specifický vliv rodičovství a příslušnosti k předdůchodové kohortě v období recese (prostřednictvím interakčních členů). Kontrolními proměnnými jsou věk, vzdělání a věk nejmladšího dítěte.

4. Výsledky analýz

4.1 Dopady krize na situaci mužů a žen na trhu práce

Většina hypotéz zabývajících se dopady ekonomické recese pracuje s indikátorem míry zaměstnanosti. Míra zaměstnanosti bere oproti častěji používaným měřám nezaměstnanosti v úvahu i počet ekonomicky neaktivních osob. Tato skutečnost z ní činí obzvláště výhodný indikátor pro sledování reakce na ekonomickou recesi, protože odchod mimo ekonomicky aktivní obyvatelstvo (např. do

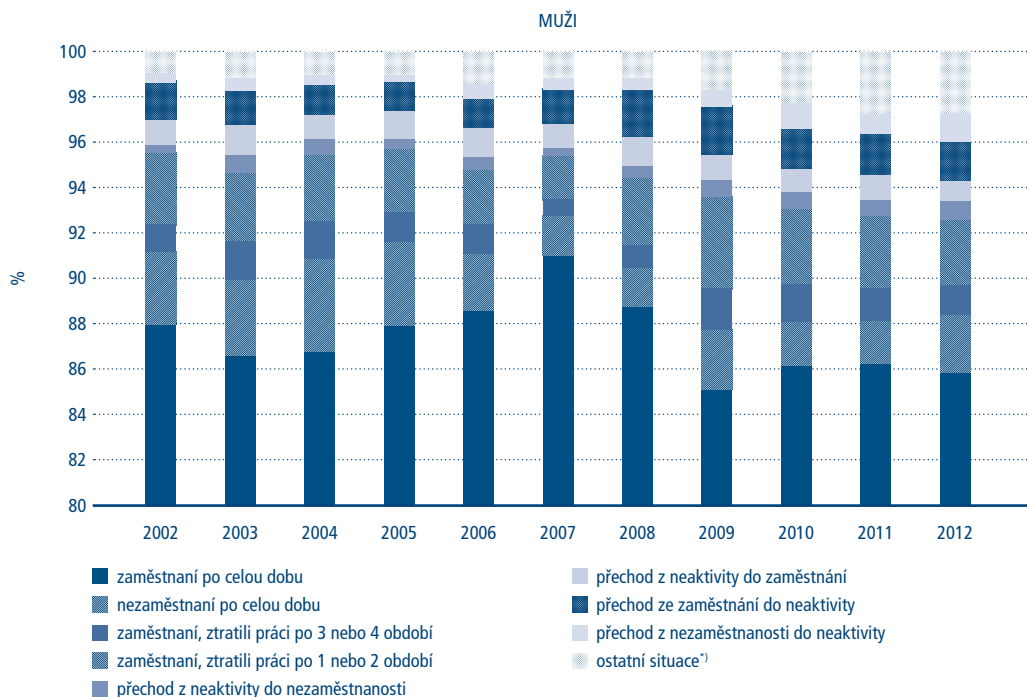
důchodu) či setrvání v tomto stavu (např. prodloužení rodičovské dovolené) mohou být způsobem, jak lidé reagují na nepříznivé podmínky na trhu práce.

Graf 2 zobrazuje vývoj míry zaměstnanosti mužů a žen v České republice mezi lety 2002 a 2013. Můžeme zde sledovat větší výkyvy mužské míry zaměstnanosti oproti ženské, která vykazuje větší stabilitu v čase. Míra zaměstnanosti mužů výrazně rostla v období ekonomické expanze 2005 až 2008, v roce 2009 naopak vykázala značný pokles. Po roce 2009 již můžeme pozorovat obdobný vývoj mužské a ženské míry zaměstnanosti, tedy mírný pokles v roce 2010 následovaný růstem v dalších letech. Naši první hypotézu o větším dopadu ekonomické recese na mužskou zaměstnanost můžeme tedy potvrdit.

Pokles zaměstnanosti mužů v roce 2009 byl tedy výrazně prudší než u žen, do velké míry se v něm ale odrážel vývoj v předkrizovém období, kdy byla zaměstnanost mužů na vysoké úrovni. To naznačuje, že pracovní místa, která vznikají v situaci optimismu ekonomické expanze a s prvními příznaky recese zanikají, jsou obsazována převážně muži. Je pravděpodobné, že to je způsobeno odlišným zastoupením mužů a žen v odvětvích ekonomiky, která jsou více ovlivněna danou fází ekonomického cyklu. Tento vývoj předpovídá segregační hypotéza, jíž se budeme věnovat v další části článku.

Vývoj míry zaměstnanosti naopak naznačuje neadekvátnost hypotézy o rezervní pracovní síle žen. Vývoj od roku 2002 nepotvrzuje hypotézu, že ženská pracovní síla slouží jako „nárazník“ pro vý-

Graf č. 3 » Vývoj situace mužů na trhu práce (v %)

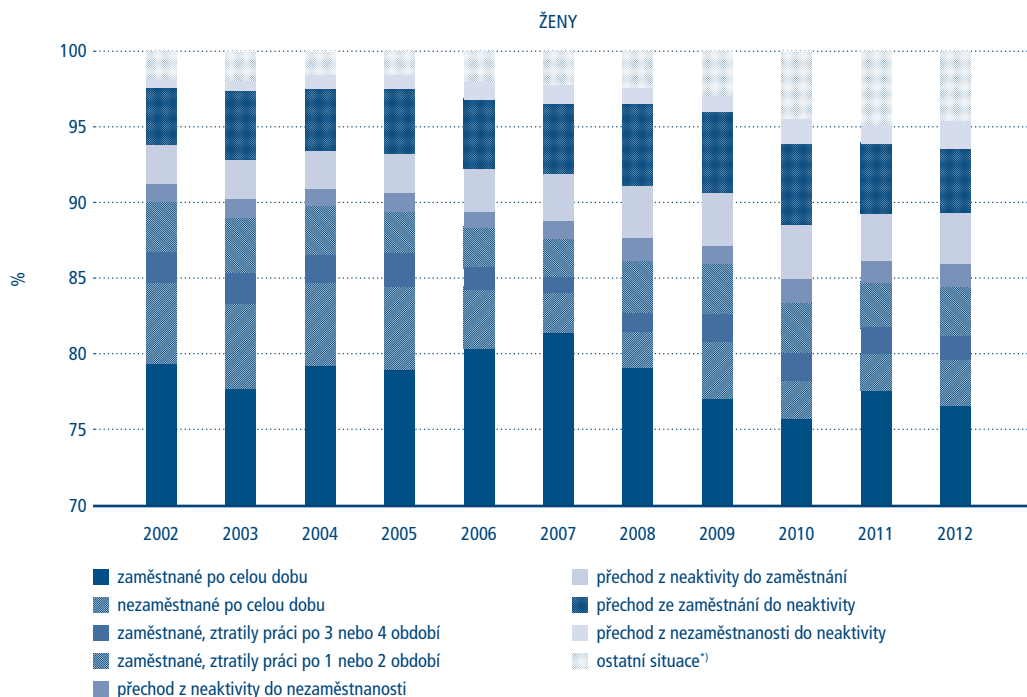

¹⁾ Ostatní situace zahrnují vývoj ekonomického statusu, který je velmi obtížné jednoznačně interpretovat (například opakované přechody mezi aktivitou a neaktivitou a podobně).

Pramen: VŠPS, mikrodata 2002–2013

→ Graf č. 4 » Vývoj situace žen na trhu práce (v %)

¹ Ostatní situace zahrnují vývoj ekonomického statusu, který je velmi obtížné jednoznačně interpretovat (například opakované přechody mezi aktivitou a neaktivitou a podobně).

Pramen: VŠPS, mikrodata 2002–2013

kyvy ekonomiky, který je aktivován v období růstu a hromadně propouštěn v případě recese. Výrazný nárůst zaměstnanosti mužů při ekonomické expanzi a její prudký pokles v prvních měsících recese naopak naznačuje, že je touto rezervou určitá část mužských pracovníků. Do jisté míry se zřejmě jedná o cizince, kteří se v roce 2009 podíleli na úbytku zaměstnaných osob na území České republiky přibližně jednou pětinou (Český statistický úřad 2010).

Podrobnější pohled nám poskytne analýza longitudinálních dat, v nichž sledujeme situaci mužů a žen na trhu práce v pěti časových okamžicích v období jednoho roku. Do analýzy jsou zahrnuti ti, kteří byli alespoň v jednom sledovaném okamžiku ekonomicky aktivní, tj. zaměstnaní nebo nezaměstnaní. Zajímá nás, jak se vyvíjela situace lidí na

trhu práce v průběhu let 2002 až 2013, a sledujeme, jak se v jednotlivých letech proměňoval počet lidí, kteří v průběhu roku prošli změnami ekonomického statusu, a o jaké změny se jednalo. Analýzu provedeme odděleně pro muže a ženy a zaměříme se zejména na období ekonomické recese v roce 2009.

Z grafu 3 zobrazujícího zkušenosti mužů na trhu práce vyplývá, že v nejvýhodnější situaci pro udržení a nalezení zaměstnání byli muži, kteří byli poprvé dotazováni v roce 2007. Zaměstnaní v době všech pěti dotazování mělo v tomto roce 91,2% všech mužů participujících na trhu práce. Tento podíl v předkrizovém období poměrně prudce rostl a od roku 2008 obdobně výrazně klesal. Nejméně příznivé podmínky na trhu práce pro muže panovaly mezi lety 2009 a 2010. Rok 2008 přinesl

nárůst podílu těch, kteří měli krátkodobou zkušenost s nezaměstnaností, což lze vysvětlit tím, že se recese projevila až spíše koncem období. Muži vstupující do výzkumu v roce 2009 byli výrazně častěji ohroženi nezaměstnaností, a to jak krátkodobou, tak dlouhodobou. Konkrétně 9,2 % ekonomicky aktivních mužů bylo po dobu své účasti ve výzkumu alespoň jedno období nezaměstnáno. Recese měla na ekonomicky aktivní muže i další dopady. Muži vstupující do výzkumu v roce 2008 a 2009 rovněž častěji opouštěli trh práce a přecházeli mezi ekonomicky neaktivní. Tento vývoj se dá přičíst ztíženým podmínkám na trhu práce a odráží například zvýšení počtu mužů, kteří se rozhodnou odejít do důchodu. Discouraged worker effect může být tedy relevantní i v případě mužů a svědčí o tom zejména zvýšení podílu mužů, kteří se stali ekonomicky neaktivními poté, co neúspěšně hledali práci (jedná se tedy o přechod z nezaměstnanosti do ekonomické neaktivity). Oproti tomu v období recese mírně narostl také podíl mužů, kteří opustili status ekonomicky neaktivního a začali pracovat anebo si práci hledat. Je zde tedy určitý náznak, že i mezi muži existuje určitá rezerva v zaměstnanosti, která je aktivována v případě nepříznivých ekonomických podmínek domácnosti (added worker effect).

Rovněž pro ženy byla nejprůběžnější situace z hlediska zaměstnanosti v roce 2007 (viz graf 4), kdy 81,4 % žen, které byly po sledované období aktivní na trhu práce, mělo zaměstnání ve všech pěti sledovaných okamžicích. Obdobně jako u mužů rostla u žen účastnicích se výzkumu od roku 2008 frekvence krátkodobé zkušenosti s nezaměstnaností. V roce 2009 se ekonomická recese projevila zvýšením počtu žen, které byly ve sledovaném období nezaměstnané minimálně 3 čtvrtletí. Podíl žen, které pracovaly po celou dobu své účasti v panelu, opět vzrostl až v roce 2011. Ženy, které se připojily k výzkumu v roce 2008, také oproti předchozímu roku častěji přecházely ze zaměstnání do neaktivity a zvýšená míra odchodů do neaktivity vydržela až do roku 2010. V pozdější fázi recese (po roce 2010) rovněž došlo k nárůstu podílu žen,

kteří přecházely z nezaměstnanosti do ekonomické neaktivity. Oba tyto trendy hovoří o výskytu efektu odrazeného pracovníka. V různých věkových skupinách lze tento efekt interpretovat rozdílně. Nepříznivé ekonomické podmínky mohly ženy v předdůchodovém věku motivovat k dřívějšímu odchodu do důchodu, než který původně plánovaly. Mladší ženy mohly reagovat na zvýšenou konkurenci při hledání a udržení práce rozhodnutím věnovat se péči o děti. Počet žen, které přecházely z ekonomické neaktivity na trh práce, pomalu narůstal již od roku 2007. Dopad recese tak mohl být doprovázen i dlouhodobějším trendem prodlužování doby vzdělávání žen. Projev efektu dodatečného pracovníka je tedy obtížné prokázat v agregátních datech, a proto jej v další kapitole ověříme pomocí regresních modelů na individuálních datech. Můžeme si povšimnout, že v posledních sledovaných letech došlo u mužů a u žen k zvýšené frekvenci situací, které jsme označily jako „ostatní“. Tato kategorie zahrnuje obtížně vysvětlitelné situace, jako jsou například opakované přechody mezi neaktivitou a nezaměstnaností. Zároveň však jejich výskyt narostl poměrně prudce. Přikláníme se k tomu, že tento vývoj napovídá o nárůstu nových forem zaměstnání a stále nižší stabilitě na trhu práce. S nejvyšší pravděpodobností lze očekávat, že v budoucnosti bude těchto analyticky obtížně klasifikovatelných situací stále přibývat.

Na základě zahraničních výzkumů z období současné krize byl učiněn předpoklad, že mužská zaměstnanost reagovala na ekonomickou recesi nejen prudčeji, ale i dříve (např. Milewski 2010). Sledujeme-li vývoj podílu mužů a žen, kteří ztratili práci v jednotlivých čtvrtletích, nemůžeme tuto hypotézu potvrdit. Významný nárůst počtu žen i mužů, kteří ztratili a práci a stali se nezaměstnanými, započal ve stejném čtvrtletí. Zároveň tempo růstu tohoto podílu bylo během prvního roku recese obdobné. Nicméně zatímco v případě žen se růst zastavil dříve, muži ve zvýšené míře ztráceli práci ještě přibližně rok. Recese na trhu práce tedy na muže dopadala v delším časovém období, ale oproti předpokladům to nebylo kvůli ranějšímu →

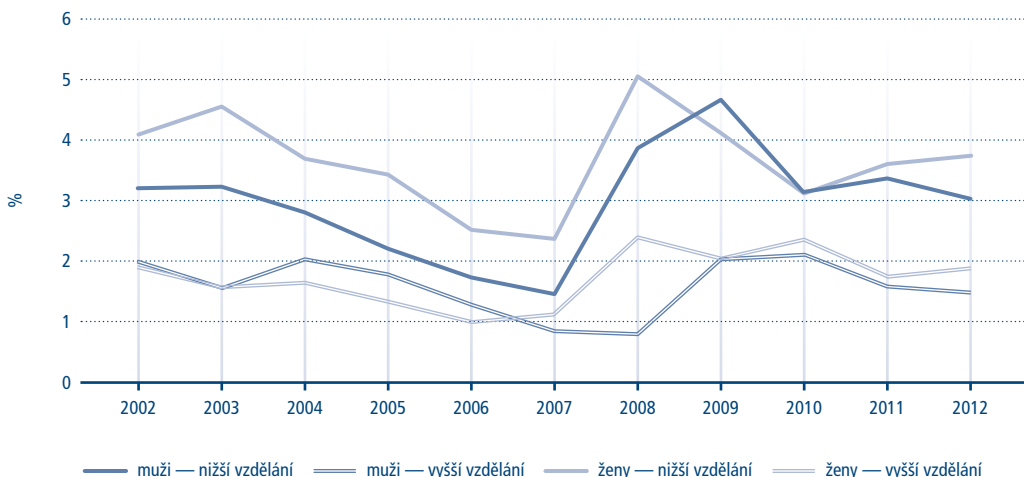
→ nástupu, ale z důvodu pozdějšího odeznívání. Nic tedy nenasvědčuje tomu, že by se projevil opožděný dopad recese na dominantně ženské profese. Na tuto možnost upozorňoval Wrede (2012), pro český trh práce se však nezdá být relevantní. Částečně tomu může být i proto, že podíl služeb, v nichž jsou koncentrovány ženské profese, je v ČR stále nižší než v ostatních vyspělých zemích.

Pravděpodobnost přechodu ze zaměstnanosti do nezaměstnanosti byla z velké míry ovlivněna vzděláním. Graf 5 ukazuje vývoj počtu osob, které byly v okamžiku své první účasti ve výzkumu zaměstnané a v průběhu roku se staly nezaměstnanými, v rozdělení podle pohlaví a vzdělání. Není překvapením, že osoby s nižším vzděláním (zde definováno jako bez maturity) měli celé sledované období vyšší pravděpodobnost ztráty práce a recese tuto pravděpodobnost ještě výrazněji zvýšila. Zajímavý je vývoj pravděpodobnosti přechodu do nezaměstnanosti u mužů s vyšším vzděláním. Muži, kteří dosáhli alespoň maturity, začali ve zvýšené míře ztrácet práci až v průběhu roku 2009,

tedy o rok později než ostatní skupiny. V roce, kdy se na trhu práce projeví první dopady ekonomické recese a u ostatních skupin populace pravděpodobnost přechodu do nezaměstnanosti prudce stoupla, u mužů s vyšším vzděláním oproti minulému roku naopak mírně poklesla. Skutečnost, že na muže dopadala recese v průběhu delšího období, se projevila u obou vzdělanostních skupin.

Hlavním poznatkem vyplývajícím z analýz provedených v této podkapitole je, že fluktuace ekonomického vývoje zasáhly ve větší míře muže a jejich zaměstnanost. Je však potřeba zvážit, zda nebyly ženy ekonomickou recesí zasaženy odlišnou, méně viditelnou cestou. Jednou z těchto cest může být podle některých autorů (Milewski 2010, Bettio et al. 2012) nárůst dobrovolných zkrácených úvazků (neboli podzaměstnanost), které jsou ve statistice zaměstnanosti neviditelné, stejně jako nezaměstnanost však mohou vést k významnému snížení reálných příjmů domácností. Pohled do statistik do jisté míry naznačuje oprávněnost tohoto předpokladu.

Graf č. 5 » Pravděpodobnost přechodu ze zaměstnanosti do nezaměstnanosti podle pohlaví a vzdělání (v %)

Pramen: VŠPS, mikrodta 2002–2013

Mezi lety 2004 až 2008 se podíl žen pracujících na částečný úvazek držel na stabilní úrovni těsně pod 8 %, nárůst o 0,5 procentního bodu se odehrál právě v krizovém roce 2009 a v roce následujícím tento podíl ještě dále vzrostl. V roce 2009 zároveň došlo ke zvýšení podílu žen, které na zkrácený úvazek pracují nedobrovolně. Jednalo se o růst o půl procentního bodu z hodnoty 15,6 % na 16,1 %. Podíl nedobrovolně zkrácených úvazků se zastavil až v roce 2012, kdy dosáhl hodnoty 22 %. Je však třeba uvést, že hodnot přesahujících 20 % dosahoval tento ukazatel i v letech 2005 a 2006, které byly charakteristické nízkou nezaměstnaností a vysokým hospodářským růstem. Zkracování úvazku u žen tedy do jisté míry mohlo substitovat ztrátu zaměstnání, zdá se však, že na úroveň podzaměstnanosti měly v minulém desetiletí na českém trhu práce vliv i jiné faktory než ekonomická recese. Ve srovnání s průměrem EU je navíc podíl zkrácených úvazků v České republice nadále velice nízký⁴, a tak dopady drobného nárůstu po roce 2008 nelze považovat za příliš významné.

4.2 Dopady recese v odvětvích ekonomiky

Předchozí analýzy naznačovaly, že postavení mužů na trhu práce ve srovnání s ženami citlivěji reaguje na vývoj HDP. Patrné to je zejména z analýzy míry zaměstnanosti, jež u mužů výrazně rostla v období ekonomické expanze, o to výrazněji však klesla po roce 2008. V této podkapitole se podrobněji zaměříme na otázku, zda lze odlišnou reakci mužské a ženské zaměstnanosti vysvětlit nestejným zastoupením mužských a ženských pracovníků v odvětvích ekonomiky, která jsou různě citlivá na fáze ekonomického cyklu.

Tabulka 2 zobrazuje vývoj počtu mužských a ženských zaměstnanců a vývoj produkce v odvětvích mezi lety 2008 a 2009 a dále podíl mužské zaměstnanosti a relativní význam odvětví pro zaměstnanost žen a mužů. V souladu s ekonomickým cyklem z hlediska produkce nejvýrazněji

reagovaly sektory těžebního průmyslu (B), zpracovatelského průmyslu (C), výroby a rozvodu elektřiny, plynu a tepla (D), stavebnictví (F), ubytování, stravování a pohostinství (I) a profesních, vědeckých a technických činností (M). Naopak proticyklicky se produkce vyvíjela zejména v zemědělství (A), veřejné správě (O), vzdělávání (P) a zdravotnictví a sociální péči (Q). K největšímu relativnímu poklesu produkce došlo ve sledovaném období ve zpracovatelském (-16 %) a těžebním průmyslu (-15 %). Podle údajů z VŠPS se rovněž jednalo o sektory, kde došlo mezi roky 2008 a 2009 k největšímu absolutnímu poklesu počtu zaměstnaných osob. Zpracovatelský a těžební průmysl dohromady zaměstnávají jednu třetinu mužů, avšak jen 23 % žen a proto byli muži propadem těchto odvětví zasaženi výrazněji. Ve zpracovatelském průmyslu došlo k významnému poklesu zaměstnanosti mužů i žen, v roce 2009 odvětví zaměstnávalo o 8,4 % méně mužů a o 12,3 % méně žen než v roce 2008. Vzhledem k převaze mužů v odvětví to však znamená, že v absolutních číslech ztráta práce zasáhla více mužů než žen (73,4 tis. mužů a 60,8 tis. žen). Zaměstnanost žen v těžebním průmyslu je zanedbatelná, proto pokles produkce odvětví dopadal opět zejména na muže. Naopak krizí méně zasažená odvětví, jako je maloobchod, veřejná správa, vzdělávání a zdravotnictví dohromady zaměstnávají 45 % pracujících žen, ale pouze 20 % mužů. V těchto sektorech významných pro ženskou zaměstnanost nedošlo v důsledku recese k poklesu produktu a celkový počet zaměstnanců mezi roky 2008 a 2009 rostl. Odvětvová diferenciací mužské a ženské zaměstnanosti zřejmě může vysvětlit určitý podíl odlišností reakce mužské a ženské zaměstnanosti na ekonomickou recesi v roce 2009.

Jedním ze závěrů předchozí podkapitoly bylo, že ekonomická recese dopadala na muže v průběhu delšího časového období než na ženy. I tento vývoj lze částečně interpretovat pomocí odvětvového pohledu. V odvětví nejvýznamnějším pro muž-

⁴ V roce 2009 byl podíl zkrácených úvazků ve 27 zemích Evropské unie 18,1 %, v České republice to bylo 4,8 % (Eurostat).

→ **Tabulka č. 2 » Zaměstnanost v odvětvích ekonomiky (NACE 08, v %)**

Odvětví (NACE 08)	Nárůst zaměstnanosti 2009/2008		Nárůst produkce 2009/2008	Podíl mužské zaměstnanosti 2008	Podíl na celkové zaměstnanosti 2008	
	Muži	Ženy			Muži	Ženy
A Zemědělství	-1,7	-5,6	8	68	4	2
B Těžba	-7,5	4,2	-15	88	2	0
C Zpracovatelský průmysl	-8,4	-12,3	-16	64	31	23
D Výroba elektřiny, plynu	-0,4	-13,4	-8	77	2	1
E Zásobování vodou	1,2	1,0	-4	84	2	0
F Stavebnictví	3,6	-4,6	-8	91	15	2
G Velkoobchod a maloobchod	3,1	1,0	1	47	10	16
H Doprava	0,3	2,2	-7	76	9	4
I Ubytování, pohostinství	1,0	8,1	-9	47	3	5
J Informační činnosti	12,9	-1,2	0	73	3	2
K Peněžnictví, pojišťovnictví	-0,9	-6,9	0	38	2	3
L Nemovitosti	2,8	4,0	-2	52	1	1
M Profesní a vědecké činnosti	3,9	2,1	-9	49	3	5
N Administrativa	-5,6	-11,6	-4	55	2	3
O Veřejná správa	0,5	2,4	2	52	6	7
P Vzdělávání	-3,7	6,1	1	24	2	10
Q Zdravotní a sociální péče	2,6	1,4	2	17	2	12
R Kultura, rekreace	2,3	-4,7	-4	49	2	2
S Ostatní činnosti	-8,5	10,0	-4	39	1	3

Pramen: Eurostat, ČSÚ, VŠPS

skou zaměstnanost, tedy ve zpracovatelském průmyslu, již po roce 2009 docházelo k meziročnímu růstu produkce i zaměstnanosti. V roce 2010 však došlo ke značnému propadu zaměstnanosti v téměř výhradně mužských odvětvích, kterými jsou stavebnictví a zásobování vodou. Významné je zejména stavebnictví, které zaměstnává přibližně 15 % mužů v České republice. Zde v roce 2010 došlo k meziročnímu poklesu v počtu zaměstnaných mužů o 5,4%, což v absolutním vyjádření přesahuje počet 24 tisíc mužů. Nadále také přetrvával propad produkce i zaměstnanosti v těžebním průmyslu.

4.3 Platnost hypotézy dodatečného pracovníka a odrazeného pracovníka na českém trhu práce

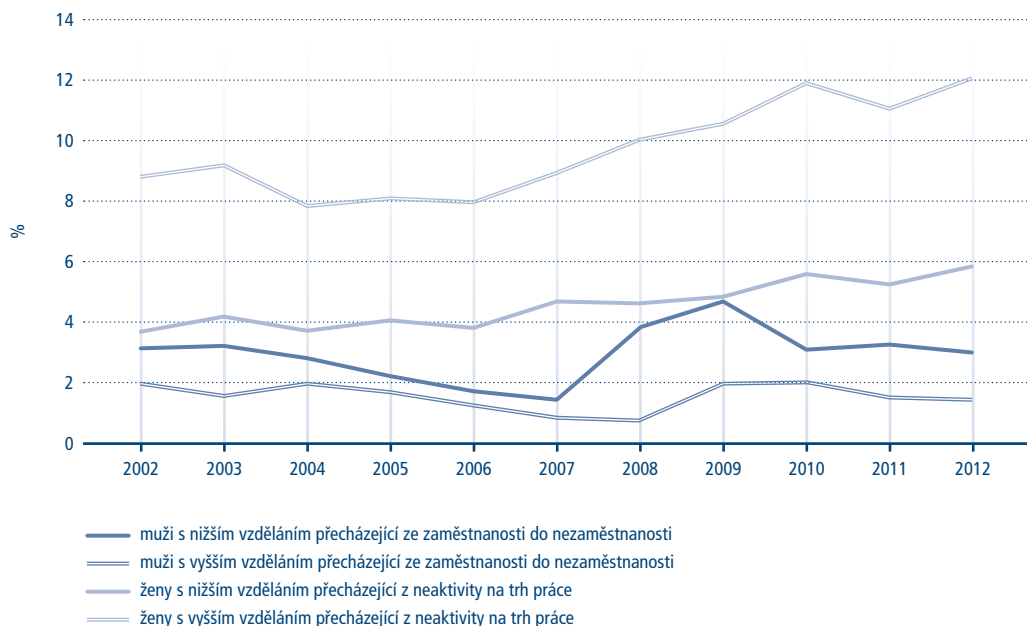
Následující část článku se soustředí na ověření, zda se během nedávné ekonomické krize změnilo rozhodování žen o zapojení na trhu práce. Dle existujících teorií může ekonomická aktivita žen reagovat na krizi různě. Teorie dodatečného pracovníka říká, že když jejich partneři ztratí práci v důsledku ekonomické krize, doposud neaktivní ženy začnou hledat práci, aby nahradily výpadek příjmů v domácnosti. Ekonomická aktivita žen by

tak měla růst současně nebo s mírným zpožděním za růstem nezaměstnanosti mužů. Předchozí část článku potvrdila, že krize v České republice zasáhla ve větší míře odvětví, ve kterých převažují muži. Ženy, a to zejména ty, které mají kvalifikaci odpovídající požadavkům méně zasažených odvětví, by tak mohly mít větší šanci nalézt práci i v období ekonomické recese než jejich partneři, kteří ztratili práci ve více zasažených sektorech. Z tohoto pohledu se hypotéza tzv. dodatečného pracovníka na českém trhu práce jeví smysluplně. Tato kombinace podmínek se samozřejmě netýká všech párů žijících ve společné domácnosti. Zkoumáme proto nejprve na agregátních datech, zda se celková míra přechodu do aktivity žen a ztráta zaměstnání u mužů vyvíjely podobně, ale následně též pomocí logistických modelů na individuálních datech sledujeme, zda vstup na trh práce skutečně souvi-

sel s nezaměstnaností partnera a zda byl nějak podmíněn vzděláním ženy.

Odlišným způsobem může krize působit na ženy, které v současné době hledají práci. Efekt odrazeného pracovníka předpokládá pokles ekonomické aktivity v období recese z důvodu rezignace na hledání zaměstnání. Na trhu práce je v období recese méně pracovních míst a lidé, kteří by jinak práci hledali (měli by po nějakou dobu status nezaměstnaného) mají menší šanci, že úsilí povede k úspěchu. Z trhu práce proto úplně odcházejí. To se samozřejmě může týkat jak žen, tak mužů, nicméně ženám se otevírá o něco vyšší pole příležitostí pro ekonomickou neaktivitu. Mají nižší důchodový věk a rovněž je zde alternativa mateřské a rodičovské dovolené. Rodičovská dovolená je otevřena i otcům, nicméně v ČR jich stále tuto variantu volí ve srovnání s ženami naprostě mini-

Graf č. 6 » Vývoj podílu mužů přecházejících ze zaměstnanosti do nezaměstnanosti a podílu žen přecházejících z neaktivity na trh práce (v %)

Pramen: VŠPS, mikrodata 2002–2013

mum.⁵ Z tohoto důvodu se budeme věnovat ověření výskytu efektu odrazeného pracovníka jen u žen. Efekt odrazeného pracovníka se může projevovat na celém trhu práce nebo pouze u některé části populace, proto i zde nejprve sledujeme agregátní data o přechodech z nezaměstnanosti do neaktivity a poté opět na individuálních datech prostřednictvím regresních modelů. Stejně tak se u různých skupin populace mohou zároveň vyskytovat oba dva efekty. Nejprve se budeme zabývat výskytem efektu dodatečného pracovníka.

Graf 6 zobrazuje, jak se v čase vyvíjel podíl mužů, kteří během jednoho roku ztratili práci, a podíl žen, které začaly být ekonomicky aktivní (tj. začaly si hledat práci nebo ji dokonce našly), a to v členění podle vzdělání. Pokud je trhu práce přítomný efekt dodatečného pracovníka, měl by současně s podílem mužů, kteří v recesi ztratili práci, růst počet žen, které začaly být ekonomicky aktivní. Svědčilo by to o tom, že ženy reagovaly na výpadky příjmu svého partnera tak, že samy vstoupily na trh práce. Graf 6 ukazuje, že během krize skutečně výrazně narostl podíl mužů, kteří přišli během jednoletého období o práci, a to zejména mezi méně vzdělanými muži. Podíl žen, které se během stejného období staly ekonomicky aktivními, sice rovněž rostl, jedná se ovšem o konstantní růst již od roku 2006. Přímoú souvislost zapojení žen na trhu práce se zvýšenou incidencí ztráty zaměstnání u mužů během ekonomické krize však z agregátních dat sledovat nelze.

Ačkoli se tedy zdá, že efekt dodatečného pracovníka se na zaměstnanosti žen jako celku v ČR neprojevuje, neznamená to, že nemůže být významný v určitém segmentu trhu práce, nebo pro ženy ve specifické fázi životního cyklu, a projevoval se na individuální úrovni.

Za účelem ověření této hypotézy byl vytvořen na individuálních panelových datech logistický regresní model pro soubor žen a sledováno, zda nezaměstnanost jejich partnerů ovlivní pravděpo-

dobnost jejich přechodu ze zaměstnanosti do nezaměstnanosti. Dále bylo sledováno, zda se tento vliv nějak změnil v období krize. Hypotéza byla testována nejprve na souboru všech žen ve věku 15–64 let, které žily s partnerem, a rovněž podrobněji na podskupinách žen s dětmi do 3 let a v předdůchodovém věku. Ženy s malými dětmi a v předdůchodovém věku považujeme na základě argumentů předložených v druhé kapitole za skupiny, v jejichž zaměstnanosti jsou rezervy, a které mají potenciál být nepříznivými podmínkami na trhu práce aktivovány.

Na šanci, že doposud ekonomicky neaktivní žena začne pracovat či práci hledat, má obecně vliv především vzdělání a věk. Větší šanci na přechod z neaktivity na trh práce měly ženy s vyšším vzděláním a ženy mladší. V případě věku je však namísto neočekávat lineární vztah. V obecném modelu dále přecházely ženy, jejichž partner byl nezaměstnaný, z neaktivity do aktivity méně často než ženy, jejichž partner nezaměstnaný nebyl. Obecně tedy nezaměstnanost partnera není vyšší motivací pro ženu, aby se zapojila na trh práce, naznačuje to naopak, že i v České republice mají domácnosti tendenci sklouzávat k tomu, že ani jeden z partnerů nepracuje. Harkness a Evans (2011) vysvětlují růst počtu „domácností bez práce“ v Británii prostřednictvím daňového a sociálního systému, který nemotivuje partnerky nezaměstnaných mužů k ekonomické aktivitě, ale též výběrem partnerů, kdy vzdělanostní homogamie způsobuje podobné šance uplatnění na trhu práce u obou párů. Tyto důvody jsou relevantní i v ČR, navíc mohou být podpořeny tím, že oba partneři se pohybují na stejném lokálním trhu práce. Obzvláště v méně kvalifikovaných profesích je v ČR regionální pracovní mobilita velmi nízká. Sociální dávky umožňující ženě získat příjem mimo ekonomickou aktivitu jsou naopak ve všech regionech stejné.

V období recese šance přechodu z neaktivity do ekonomické aktivity u žen významně vzrostla, ne-

⁵ V roce 2010 bylo na rodičovské dovolené v době dotazování 2 tis. otců a 262 tis. matek (Eurostat database, Ad-hoc modul LFS 2010, Reconciliation between work and family life, dotazování byli rodiče dětí do 8 let).

Tabulka č. 3 » Šance na přechod z neaktivity do aktivity — výsledky regresního modelu

	Ženy 15–64 let		Ženy 15–64 let		Matky dětí do 3 let		Ženy 55–64 let	
	Exp (B)	Sig.	Exp (B)	Sig.	Exp (B)	Sig.	Exp (B)	Sig.
Počet případů	25 512		25 512		8 176		12 446	
Recese	1,651	0,000	1,631	0,000	2,848	0,000	1,777	0,004
Nezaměstnaný partner	0,738	0,001	0,754	0,175	0,740	0,475	1,044	0,965
Věk	0,938	0,000	0,937	0,000	1,008	0,260	0,800	0,000
Věk dítěte					4,962	0,000		
Maturita	1,224	0,000	1,190	0,023	2,081	0,000	1,934	0,006
Recese * Zaměstnaný partner			0,879	0,606	0,847	0,732	1,887	0,549
Recese * Maturita			1,027	0,774	0,801	0,196	0,880	0,656
Nezaměstnaný partner * Maturita			0,975	0,952	0,589	0,491	0,143	0,181
Recese * Zaměstnaný partner * Maturita			1,407	0,474	2,767	0,228		
Constant	1,286	0,001	1,308	0,001	0,007	0,000	6 313,048	0,006

Poznámka: Nezaměstnaný partner = partner byl nezaměstnaný na začátku sledovaného období nebo se jim stal v jeho průběhu; model logit na souboru žen, které na začátku sledovaného období byly ekonomicky neaktivní a měly partnera. Závislá proměnná je dichotomická 0 = zůstala neaktivní; 1 = stala se ekonomicky aktivní (začala pracovat nebo si hledat práci).

Pramen: VŠPS, vlastní výpočty

projevil se však žádný specifický vliv ztráty práce partnera na tento nárůst. Interakční členy mezi sledovanými proměnnými ve vytvořeném modelu nebyly statisticky významné. Jejich zahrnutí nijak výrazně nezměnilo vliv původních proměnných, i když statistická významnost nezaměstnanosti partnera poněkud poklesla.

U matek dětí do tří let šance na začátek aktivního zapojení na trhu práce nepříliš překvapivě roste s věkem dítěte. Matky, které dosáhly alespoň maturitního vzdělání, se vracely na trh práce spíše než ženy vyučené a se základním vzděláním. Podobně jako v celé populaci žen i u matek malých dětí v období recese výrazně vzrostla šance na přechod do ekonomické aktivity. Zapojení interakčních členů do modelu poskytuje určité náznaky toho, že bychom mohli pozorovat efekt dodatečného pracovníka u skupiny matek dětí do tří let, které dosáhly alespoň maturitního vzdělání, přestože výsledky nejsou statisticky významné (hladina

významnosti interakčních členů se pohybuje kolem 0,2).⁶ V období recese ženy s maturitou, jejichž partner přišel o práci, častěji vstoupily na trh práce, naopak ty, jejichž partner práci neztratil, spíše zůstávaly neaktivními. Tendence, které se projevily v ČR během krize, nepotvrzují, že by se efekt dodatečného pracovníka projevoval u méně vzdělaných žen, jak jsme původně předpokládaly. U žen bez maturity byl vliv nezaměstnanosti partnera během recese nevýznamný. Ačkoli výsledky nejsou naprosto přesvědčivé, upozorňují na to, že motivace žen s malými dětmi pro vstup na trh práce by měly být předmětem dalšího zkoumání.

Příčinou zvýšené frekvence návratů na trh práce u matek s malými dětmi v období recese může být skutečnost, že ženy na rodičovské mají místo u svého zaměstnavatele a vstup na trh práce tedy pro ně není tak obtížný jako je v době recese pro ostatní neaktivní populaci. Zároveň partner bez práce může převzít péči o dítě, čímž mizí hlavní

⁶ Hosmer, Lemeshow (2000) doporučují do logistických modelů zahrnovat i proměnné, jejichž významnost se pohybuje do hladiny 0,25.

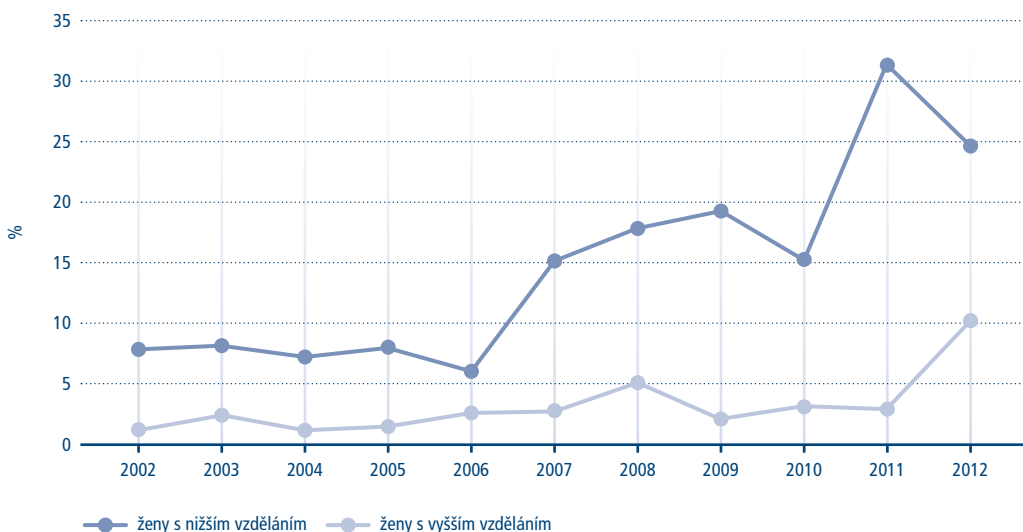
→ důvod ekonomické neaktivity těchto žen. U žen se staršími dětmi nebo bez dětí jsou důvody neaktivity pravděpodobně jiné a nejsou tak snadno odstranitelné tím, že partner je nyní v domácnosti. Může se jednat například o zdravotní důvody nebo situaci, kdy ztráta práce partnera nezpůsobuje tak silný ekonomický tlak, neboť domácnost má ještě příjmy z jiných zdrojů (důchod, úspory, majetek, podpora širší rodiny apod.). Toto jsou ovšem hypotetická vysvětlení, jež nelze na datech z VŠPS ověřit.

Důvodem, proč data naznačují projev efektu dodatečného pracovníka zejména u vzdělanějších žen, může být větší pravděpodobnost, že tyto ženy skutečně naleznou práci. Poptávka po kvalifikovaných pracovnících v oblasti služeb zde totiž existovala i přes napjatou situaci na trhu práce. Naproti tomu ženy s nižším vzděláním mohly být ke vstupu na trh práce méně motivovány jednak proto, že nabídka pracovních míst v období krize pro ně byla velmi omezená. Rovněž mzdová úroveň v povoláních, pro která postačuje vzdělání bez maturi-

ty, je nižší a tedy i očekávaný rozdíl v příjmu pro domácnost oproti pobírané rodičovské dovolené (přínos dodatečného pracovníka).

Zaměstnanost žen ve věku 55 až 64 let je v České republice na evropské úrovni podprůměrná a také výrazně zaostává za jejich mužskými vrstevníky. Důvodem je zejména nižší věk odchodu do důchodu pro ženy, jedná se však o faktor legislativní, který nijak nesouvisí s jejich schopností účasti na trhu práce. Proto byl zvolen předpoklad, že v situaci, kdy to ekonomické podmínky vyžadují a příjem domácnosti vlivem ztráty zaměstnání partnera poklesne, zvažují ženy v tomto věku opětovný návrat na trh práce. Výsledek modelu naznačuje, že ženy ve věku nad 55 let opravdu vstupovaly v období recese na trh práce častěji než v období před rokem 2008. Větší šanci k návratu na trh práce měly ženy s vyšším vzděláním, pravděpodobnost ukončení ekonomické neaktivity dle předpokladu klesala s věkem žen. Nezaměstnanost partnera však na jejich přechod z neaktivity do aktivity neměla žádný vliv, hovořit o efektu dodatečného pracovníka tak

Graf č. 7 » Vývoj podílu žen přecházejících z nezaměstnanosti do ekonomické neaktivity (v %)

Pramen: VŠPS

Tabulka č. 4 » Šance na přechod z nezaměstnanosti do neaktivity — výsledky regresního modelu

	Model 1		Model 2	
	Exp (B)	Sig.	Exp (B)	Sig.
Recese	2,190	0,000	2,341	0,000
Bez maturity	1,055	0,420		
VŠ	1,063	0,651		
Věk	1,006	0,043	1,007	0,034
Matka dítěte do 3 let	5,931	0,000	5,856	0,000
Matka dítěte ve věku 4–6 let	1,183	0,047	1,178	0,052
Věk 55–64 let	4,663	0,000	6,350	0,000
Recese * Věk 55–64 let			0,637	0,017
Constant	0,107	0,000	0,105	0,000

Poznámka: Logistický model na souboru žen, které byly na začátku sledovaného období nezaměstnané. Závislá proměnná je dichotomická 0 = na konci období nebyla ekonomicky neaktivní; 1 = na konci období byla ekonomicky neaktivní.

Pramen: VŠPS, vlastní výpočty

v tomto kontextu není na místě. Zdá se, že domácnosti, jejichž členové jsou kolem hranice důchodového věku, dlouhodobě počítají s poklesem příjmů, který jim přechod do důchodu způsobí, a nezaměstnanost partnera tak nemusí být významným důvodem pro opětovné zapojení partnerky na trhu práce. Navíc v situaci, kdy je obtížné takové místo hledat a firmy si mohou vybírat z velkého množství uchazečů, je šance na získání práce pro ženu kolem hranice důchodu poměrně nízká.

Předchozí analýza ukázala, že s možností výjimky u vzdělanějších matek malých dětí, nezaměstnanost partnera v době krize nijak významně neovlivnila vstup žen na trh práce. Působila tedy krize naopak demotivačně a vedla u nezaměstnaných k rezignaci na hledání pracovního místa? Na změně ekonomického postavení by se měl tento efekt projevit tak, že během ekonomické krize naroste podíl žen přecházejících z nezaměstnanosti do neaktivity.

Agregátní data zobrazená v grafu 7 ukazují, že podíl žen, které přestaly hledat práci, na těch, které byly na začátku období nezaměstnané, dlouhodobě roste. Výrazně rychlejší růst je přitom patrný u žen s nižším vzděláním. Jedná se však o růst, který začal již před nástupem ekonomické krize

a zřejmě souvisí spíše s legislativními změnami v oblasti podpory v nezaměstnanosti. U více vzdělaných žen došlo k výraznějšímu nárůstu přechodů do neaktivity v roce 2008, poté však opět k poklesu a znovu k nárůstu v roce 2011. K jisté proměně oproti relativně plynulému vývoji před nástupem konjunktury v letech 2005–2008 zde tedy dochází, může však být ovlivněna řadou dalších faktorů. Pro zjištění projevů efektu odrazeného pracovníka na ženské zaměstnanosti v době ekonomické recese je proto třeba se opět podívat do individuálních dat.

V době recese významně vzrostla u žen šance na přechod z nezaměstnanosti do neaktivity, tedy rezignace na hledání práce, a to i při kontrole pro věk a rodičovství. Vzdělání nemá na pravděpodobnost přechodu z nezaměstnanosti do neaktivity žádný významný vliv a ani interakční efekty mezi rodičovstvím a recesí nebyly statisticky významné. Neprokázalo se tedy, že by matky malých dětí, které se rozhodly hledat práci, byly v období recese odrazeny od tohoto hledání výrazně více. U nezaměstnaných žen v předdůchodovém věku v období recese pravděpodobnost odchodu z trhu práce dokonce ještě poklesla. To je však zřejmě způsobeno spíše rostoucí hranicí věku odchodu do důcho-

du, která byla v období recese vyšší než před ní. Nepotvrdilo se tedy, že by ženy v předdůchodovém věku častěji odešly do předčasného důchodu. Vzhledem k rostoucí hranici odchodu do důchodu pro ně mohlo být výhodnější zůstat nezaměstnanými s nárokem na dávky než předčasné ukončení ekonomické aktivity bez nároku na důchod po nějakou dobu.

5. Závěry a diskuse

Provedená analýza dat výběrového šetření pracovních sil potvrdila, že ekonomická recese počínající v roce 2008 působila v ČR na ženskou a mužskou zaměstnanost odlišně. Míra zaměstnanosti mužů je více ovlivněna ekonomickým cyklem a nárůst počtu mužů, kteří ztratili práci, byl výraznější. Odrážel se v něm především předchozí velmi výrazný nárůst mužské zaměstnanosti během konjunktury v letech 2005–2007. Mužská zaměstnanost tedy v posledním desetiletí citlivěji reagovala na fluktuace ekonomického vývoje. Rozdíly mezi poklesem mužské a ženské zaměstnanosti jsou částečně vysvětlitelné rozdíly v odvětvové struktuře zaměstnanosti žen a mužů. V období recese se propadala hlavně odvětví, která jsou významná pro mužskou zaměstnanost. Naopak odvětví, kde pracují hlavně ženy, byla krizí postižena relativně méně a nedocházelo zde k poklesu produkce, což mluví ve prospěch segregační hypotézy. Nižší pokles zaměstnanosti žen mohl být v malé míře substituován nárůstem podílu zkrácených úvazků u žen, tento fenomén však nemůže uspokojivě vysvětlit rozdíl mezi reakcí mužské a ženské zaměstnanosti na recesi. V tomto článku byly sledovány jen některé procesy probíhající na trhu práce, a proto není možné vyloučit, že na ženy dopadly jiné negativní důsledky recese (např. snížení jistoty práce, zhoršení pracovních podmínek).

Dopad ekonomické recese na jednotlivce značně závisel na dosaženém vzdělání. Méně vzdělání měli výrazně vyšší pravděpodobnost ztráty zaměstnání, a to muži i ženy. Rozdíl v pravděpodobnosti ztráty zaměstnání mezi více a méně vzděla-

nými muži byl ve fázi expanze nízký, ale v recesi výrazně vzrostl. To naznačuje, že výrazný nárůst zejména průmyslové produkce v letech 2005 až 2007 plně využil veškerou mužskou pracovní sílu. V následném propadu výroby byli propouštěni zejména muži s nižším vzděláním. U mužů s vyšším vzděláním se dopad krize zároveň projevil až o rok později než u ostatních skupin.

Modely představené v tomto článku nepřinesly silný důkaz o výskytu efektů dodatečného a odrazeného pracovníka na českém trhu práce v období ekonomické recese po roce 2008. V období recese obecně narostly šance na přechody z neaktivity do aktivity i z nezaměstnanosti do neaktivity. Jedná se však spíše o obecnější pokles stability postavení na trhu práce v tomto období. Aktivizace žen, které se běžně nezapojují na pracovním trhu, není jako řešení ekonomické situace rodiny příliš častým jevem. Možnou výjimku, byť se neprokázala jako statisticky významná, tvoří vyšší aktivizace vzdělanějších žen s malými dětmi v případě nezaměstnanosti jejich partnerů. U ostatních skupin se nejedná o efektivní řešení, neboť šance na nalezení práce je pro matky malých dětí a ženy v předdůchodovém věku obecně obtížné a v období recese by musely soutěžit s velkým množstvím uchazečů o práci, kterým zaměstnavatelé dávají přednost. Zároveň ale matky i ženy v předdůchodovém věku, které se rozhodly práci hledat, nebyly recesí od hledání práce odrazeny více než jiní nezaměstnaní. Je pravděpodobné, že se jedná o ženy, které nedosáhnou v danou chvíli na žádnou podporu a rezignace na hledání práce by znamenala ztrátu naděje na jakékoli příjmy. Rozhodování o ekonomické aktivitě je tak zásadně ovlivněno systémem podpory v nezaměstnanosti a rodičovských příspěvků, prodlužováním věku odchodu do důchodu a podmínkami pro získání předčasného důchodu.

Souhrnně lze říci, že vliv ekonomické krize je na použitých datech velmi těžké oddělit od dalších faktorů. Především se jedná o změny v podpoře nezaměstnanosti, ve vyplácení rodičovského příspěvku a v rostoucím důchodovém věku. Bylo by

proto vhodné působení efektů ověřit s časovým odstupem, kdy bude již na trhu práce obecně pozorovatelné oživení ekonomiky a pokles nezaměstnanosti.

Další výzkum může navázat na zjištění tohoto článku především pozorováním efektů v době zotavování se ekonomiky z krize. Podrobnějšímu zkoumání by měl být též podroben dopad vlivů

změn v systému sociální podpory pro rodiče i v nezaměstnanosti (např. změna zákona o státní sociální podpoře přijatá v lednu 2012). Ty jsou významným faktorem ovlivňujícím ženskou i mužskou zaměstnanost, jsou však samy ovlivněny mimo jiné též ekonomickou recesí a s ní souvisejícími opatřeními (prorůstová podpůrná opatření, úspěšné balíčky).

LITERATURA A PRAMENY

1. BETTIO, F., CORSI, M., D'IPPOLITI, C., LYBERAKI, A., LODOVICI, M., VERASHCHAGINA, A. (2012): *The impact of the economic crisis on the situation of women and men and on gender equality policies*. European Commission
2. BROOKS, B., JARMAN, J., BLACKBURN, R. (2003): Occupational gender segregation in Canada, 1981–1996: Overall, vertical and horizontal segregation. *The Canadian Review of Sociology and Anthropology*, Vol. 40, No. 2, pp. 197–213
3. CHARLES, M., GRUSKY, D. B. (2004): *Occupational ghettos: The worldwide segregation of women and men*. Stanford, CA: Stanford University Press
4. ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD (2010): *Cizinci v ČR 2010*. Dostupné z: <http://www.czso.cz/csu/2010-edicniplan.nsf/publ/1414-10-2010>
5. GROWN, C., TAS, E. (2010): *Gender Equality in the U. S. Labor Markets in the Great Recession of 2007–2010*. American University, Department of Economics Working Papers (2010-15)
6. HARKNESS, S., EVANS, M. (2011): The Employment Effects of Recession on Couples in the UK: Women's and Household Employment Prospects and Partners' Job Loss. *Journal of Social Policy*, Vol. 40, No. 4, pp. 675–693
7. HOSHMER, D. W., LEMESHOW, S. (2005): *Applied logistic regression*. Second edition. New York: John Wiley & Sons
8. KATRŇÁK, T. (2008): *Spříznění volbou? Homogamie a heterogamie manželských párů v České republice*. Slon
9. MILEWSKI, F. (2010): Chomage et emploi des femmes dans la crise en France. *Lettre de l'OFCE*, No. 318
10. SAHIN, A., SONG, J., HOBIJN, B. (2010): The Unemployment Gender Gap during the 2007 Recession. *Current Issues in Economics and Finance*, Vol. 16, No. 2
11. SMITH, M. (2009): *Analysis Note: Gender Equality and Recession*. EGGE – European Commission's Network of Experts on Employment and Gender Equality Issues – Fondazione Giacomo Brodolini
12. SPĚVÁČEK, V., VINTROVÁ, R. (2010): Růst, stabilita a konvergence české ekonomiky v letech 2001–2008. *Politická ekonomie*, Vol. 58, No. 1, pp. 20–47
13. WALL, H. (2009): The “man-cession” of 2008–2009: it's big, but it's not great. *The Regional Economist*, Vol. 18, No. 1, pp. 4–9
14. WREDE, B. (2012): Geschlechteraspekte der Wirtschaftskrise – Einblicke in feministische Analysen aktueller Debatten. *IFFOnZeit, Onlinezeitschrift des Interdisziplinären Zentrums für Frauen- und Geschlechterforschung (IFF)*, Vol. 2, No. 1, pp. 33–42
15. ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD: *Výběrové šetření pracovních sil – mikrodata 2002–2013*
16. ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD: *Roční národní účty*. Dostupné z: <http://apl.czso.cz/pll/rocenka/rocenka.indexnu>

- 17. EUROSTAT: *Labour force survey: Employment by sex, age and economic activity*. [lfsa_egan2]. Dostupné z: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=lfsa_egan2&lang=en
- 18. EUROSTAT: *Labour force survey: Employment (main characteristics and rates) – annual averages*. [lfsi_emp_a]. Dostupné z: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=lfsi_emp_a&lang=en
- 19. EUROSTAT: *Labour force survey: Unemployment rates by sex, age and nationality*. [lfsa_urgan]. Dostupné z: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=lfsa_urgan&lang=en
- 20. EUROSTAT: *Labour force survey: Main reason for part-time employment*. [lfsa_epgar]. Dostupné z: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=lfsa_epgar&lang=en
- 21. EUROSTAT: *Labour force survey: Part-time employment as percentage of the total employment, by sex and age*. [lfsa_eppgan]. Dostupné z: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=lfsa_eppgan&lang=en
- 22. EUROSTAT: *Labour force survey: Ad hoc modul 2010. Reconciliation between work and family life. Persons who took parental leave to care for their youngest child aged less than eight, by duration of parental leave*. [lfsa_10lparlea]. Dostupné z: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=lfsa_10lparlea&lang=en

KLÍČOVÁ SLOVA

ekonomická krize, efekt dodatečného pracovníka, efekt odrazeného pracovníka, genderové rozdíly v zaměstnanosti

Impacts of recession on the economic activity and employment of men and women in the Czech Republic

ABSTRACT

The paper deals with impacts of economic recession on labour market status of women and men. Transitions of individuals in the labour market in the Czech Republic are analyzed using cross-sectional and panel data from the Labour Force Survey. The analyses focus on the probability of job losses in the pre-crisis (2002–2007) and recession (2008–2012) period and for women also on transitions between labour market activity and inactivity. The recession had a negative impact on employment rate that has particularly declined in case of men. Differences in sector structure of male and female employment are predominantly responsible for such pattern. Added worker effect and discouraged worker effect hypotheses did not manage to capture the decision making processes of households in the Czech labour market. Other factors but economic recession seemed to play crucial role in households' decisions on economic activity of their members.

KEYWORDS

economic crisis, added worker effect, discouraged worker effect, gender employment gap

JEL CLASSIFICATION

J16, J21

Trhy práce České republiky, Rakouska a Slovenska: komparace vybraných ukazatelů

► doc. Ing. Dagmar Brožová, CSc. » Bankovní institut vysoká škola¹

* Cílem tohoto ryze empirického příspěvku je analyzovat, jak se trhy práce tří zkoumaných ekonomik vypořádaly s důsledky ekonomického poklesu, který postihl evropské země v důsledku finanční a hospodářské krize v roce 2008 a odpovědět na otázku, trh práce které země obstál nejlépe. Zaměřuje proto svoji pozornost na vývoj a komparaci vybraných ukazatelů v období 2008–2013 na trzích práce v České republice, Rakousku a na Slovensku. Vychází z Návrhu společné zprávy o zaměstnanosti (2013), zpracovaného pro Evropskou komisi, která mj. pojmenovala tři obecné tendence, které se na trzích práce členských zemí EU-28 (resp. EU-27) objevily v průběhu krize, a testuje, zdali jsou platné také pro tři zkoumané země a jejich trhy práce. Porovnává počet nezaměstnaných a počet volných pracovních míst a konstruuje pro jednotlivé země Beveridgeovu křivku, kterou zároveň využívá jako grafický nástroj k odlišení strukturální a cyklické složky nezaměstnanosti.

1. Trendy na trhu práce v Evropské unii

Finanční a hospodářská krize, kterou prošly země Evropské unie a jen velmi pozvolna se z ní dostávaly, se následně projevila i na trzích práce. Mezi lety 2008 a 2013 se nezaměstnanost v zemích EU-28

v průměru zvýšila ze 7,1 % na 10,9 %, tj. o 3,8 procentního bodu. Podle Návrhu společné zprávy o zaměstnanosti,² byl vývoj pro různé skupiny pracovníků na trhu práce v zásadě obdobný s tím, že se na trhu práce zřetelně projeví následující společné tendence:

1. V zásadě se ukázalo, že nezaměstnanost mladých lidí a osob s nízkou kvalifikací reaguje více na hospodářský cyklus než jiné skupiny pracovníků a tudíž na ně krize doléhá silněji.
2. V letech krize rychleji rostla nezaměstnanost mužů než nezaměstnanost žen, a to proto, že krizí byla nejvíce zasažena odvětví, v nichž pracují převážně muži.
3. Od roku 2008 se dlouhodobá nezaměstnanost zhruba zdvojnásobila, k jejímu růstu došlo takřka ve všech členských zemích, a nadále stále roste.

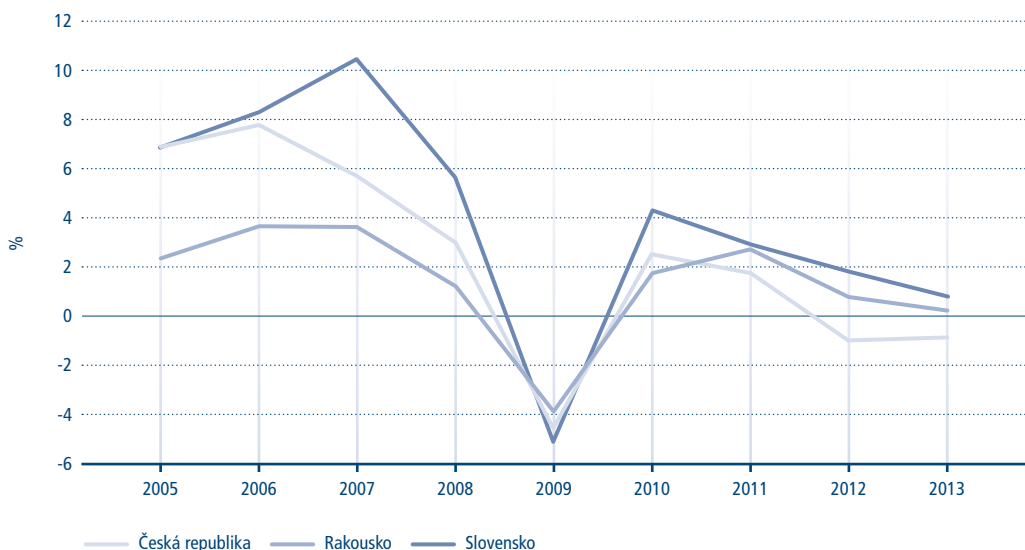
2. Charakteristiky trhu práce České republiky, Rakouska a Slovenska

Vývoj HDP (graf 1) zaznamenal zásadní pokles ve všech třech sledovaných zemích v roce 2008, a největší propad pak v následujícím roce 2009. Relativně největší byl pokles na Slovensku, relativně nejmenší v Rakousku. Následoval pak ještě jeden, →

¹ E-mail: brozova.dagmar@gmail.com.

² Návrh společné zprávy o zaměstnanosti, Evropská komise, 2013, s. 2.

→ Graf č. 1 » Vývoj reálného HDP v České republice, Rakousku a na Slovensku (v %)

Pramen: Databáze Eurostat, www.czso.cz; vlastní zpracování

Tabulka č. 1 » Míra zaměstnanosti v České republice, Rakousku a na Slovensku (v %)

		2008	2009	2010	2011	2012	2013
Česká republika	celkem	72,4	70,9	70,4	70,9	71,5	72,5
	muži	82,0	80,2	79,6	79,9	80,2	81,0
	ženy	62,5	61,4	60,9	61,7	62,5	63,8
Rakousko	celkem	75,1	74,7	74,9	75,2	75,6	75,5
	muži	81,7	80,1	80,2	80,8	80,9	80,3
	ženy	68,6	69,4	69,6	69,6	70,3	70,8
Slovensko	celkem	68,8	66,4	64,6	65,0	65,1	65,0
	muži	77,4	74,6	71,5	72,5	72,8	72,2
	ženy	60,3	58,2	57,4	57,4	57,3	57,8

Pramen: Databáze Eurostat, www.czso.cz

mírnější pokles v roce 2011–2012, a ten byl relativně největší v ČR, ze kterého se do konce roku 2013 země ještě nedostaly.

Podíváme-li se na základní charakteristiky trhu práce tří námi zkoumaných zemí, je zřejmé, že

nejlepší čísla má Rakousko. Trh práce v Rakousku patří dlouhodobě mezi zeměmi EU k těm s nejvyšší mírou zaměstnanosti a nejnižší mírou nezaměstnanosti. Specifikem rakouského trhu práce je vysoký podíl zaměstnanosti v malých a středních

podnicích s velkým podílem cestovního ruchu. Více než 75 % všech průmyslových podniků zaměstnává méně než 10 zaměstnanců a pouze 1 % průmyslových podniků má více než 250 zaměstnanců. Rakousko má i nízkou nerovnost příjmů obyvatelstva po zdanění a transferech (Gini koeficient = 0,261).³

Ani ČR si nevede v porovnání s ostatními zeměmi EU nijak špatně. Míra zaměstnanosti mužů je na relativně vysoké úrovni, zatímco míra zaměstnanosti žen u nás patří dlouhodobě k těm relativně nižším. Pokud jde o míru nezaměstnanosti, patříme mezi země s podprůměrnou mírou nezaměstnanosti;⁴ Slovensko je na tom hůře, patří naopak

Tabulka č. 2a » Míra nezaměstnanosti v České republice, Rakousku a na Slovensku (v %)

		2008	2009	2010	2011	2012	2013
Česká republika	celkem	4,4	6,7	7,3	6,7	7,0	7,0
	muži	3,5	5,9	6,4	5,8	6,0	5,9
	ženy	5,6	7,7	8,5	7,9	8,2	8,3
Rakousko	celkem	3,8	4,8	4,4	4,2	4,3	4,9
	muži	3,6	5,0	4,6	4,0	4,4	4,9
	ženy	4,1	4,6	4,2	4,3	4,3	4,9
Slovensko	celkem	9,6	12,1	14,5	13,7	14,0	14,2
	muži	8,4	11,5	14,3	13,7	13,5	14,0
	ženy	11,0	12,9	14,7	13,7	14,5	14,3

Pramen: Databáze Eurostat, www.czso.cz; vlastní zpracování

Tabulka č. 2b » Změny míry nezaměstnanosti v České republice, Rakousku a na Slovensku (v procentních bodech)

		2008–2010	2010–2013	2008–2013
Česká republika	celkem	+2,9	-0,3	+2,6
	muži	+2,9	-0,5	+2,4
	ženy	+2,9	-0,2	+2,7
Rakousko	celkem	+0,6	+0,5	+1,1
	muži	+1,0	+0,9	+1,3
	ženy	+0,1	+0,7	+0,8
Slovensko	celkem	+4,9	-0,3	+4,6
	muži	+4,9	-0,3	+5,6
	ženy	+3,7	-0,4	+3,3

Pramen: Databáze Eurostat, www.czso.cz; vlastní zpracování

³ Rakousko: Ekonomická charakteristika země. BusinessInfo, 1. 5. 2014.

⁴ Přes prudký nárůst nezaměstnanosti ČR zůstává na evropské poměry zemí s podprůměrnou mírou nezaměstnanosti, nižší, než vykazují země, které byly krizí zasaženy více nebo mají tradičně vyšší nezaměstnanost (Švejnar, J., Semerák, V. (2010): Finanční krize a český trh práce. Čekání na obrát, s. 3–4).

k zemím s relativně nízkou mírou zaměstnanosti a s nadprůměrnou mírou nezaměstnanosti.

Míra zaměstnanosti (tabulka 1) je nejvyšší v Rakousku a nejnižší na Slovensku, rozdíl činí celých 10 p. b. V roce 2010 došlo k poklesu zaměstnanosti v ČR o 2 p. b. oproti roku 2008, přičemž u mužů byl pokles vyšší než u žen (o 2,4 p. b. u mužů a o 1,6 p. b. u žen). Na Slovensku byl pokles zaměstnanosti citelnější (o 4,2 p. b., resp. o 5,9 p. b. u mužů a o 3,3 p. b. u žen), zatímco v Rakousku byl pokles nepatrný (o 0,2 p. b.), přičemž u mužů to bylo o 0,9 p. b., u žen se zaměstnanost dokonce o celý 1 p. b. zvýšila. V roce 2013 se zaměstnanost v ČR a Rakousku postupně vrátila na hodnoty roku 2008, pouze na Slovensku zůstala o téměř 4 p. b. nižší. Ve všech třech zemích byla shodně ekonomickým poklesem více dotčena zaměstnanost mužů než žen, a to nejvíce na Slovensku, nejméně v Rakousku.

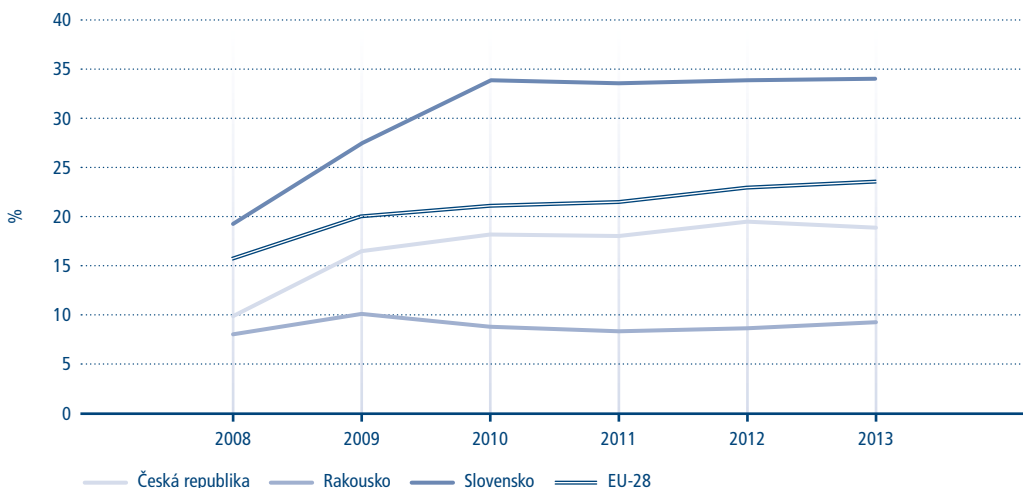
Míra nezaměstnanosti (tabulka 2a) je na Slovensku asi 3× vyšší a v ČR 1,5× vyšší než v Rakousku. V ČR se mezi lety 2008 a 2010 zvýšila o 2,9 p. b., a to u mužů i u žen ve stejné míře (tabulka 2b). V Rakousku to bylo jen o 0,6 p. b., a na

Slovensku o 4,9 p. b., přičemž v obou zemích vzrostla více nezaměstnanost mužů (o 1 p. b., resp. 5,9 p. b.) než žen; v Rakousku se nezaměstnanost žen prakticky nezměnila (vzrostla pouze o 0,1 p. b.), na Slovensku vzrostla o 3,7 p. b. Míra nezaměstnanosti vzrostla nejvíce na Slovensku, nejméně v Rakousku.

Z hlediska genderového se na Slovensku a Rakousku (mezi lety 2008 a 2013) potvrdila obecná tendence k vyššímu růstu nezaměstnanosti mužů než žen, pro ČR to neplatí. V ČR se zvýšila nezaměstnanost žen více než mužů (o 2,7 p. b. u žen, u mužů jen o 2,4 p. b.). V ČR dlouhodobě přetrvává vyšší nezaměstnanost žen než mužů, a to o více než 2 p. b., zatímco v Rakousku a na Slovensku se míry nezaměstnanosti žen a mužů nijak významně neodlišují.

Pokud sledujeme míry nezaměstnanosti ve věkové skupině do 25 let (graf 2), zjistíme, že tato skupina byla krizí postižena velmi významně, v Rakousku je míra nezaměstnanosti v této věkové skupině asi 2× vyšší, u nás a na Slovensku asi 3× vyšší, než jsou dosažené hodnoty nezaměstnanosti bez odlišení věku. Zde se ve všech třech zkou-

Graf č. 2 » Vývoj míry nezaměstnanosti ve věkové kategorii do 25 let (v %)

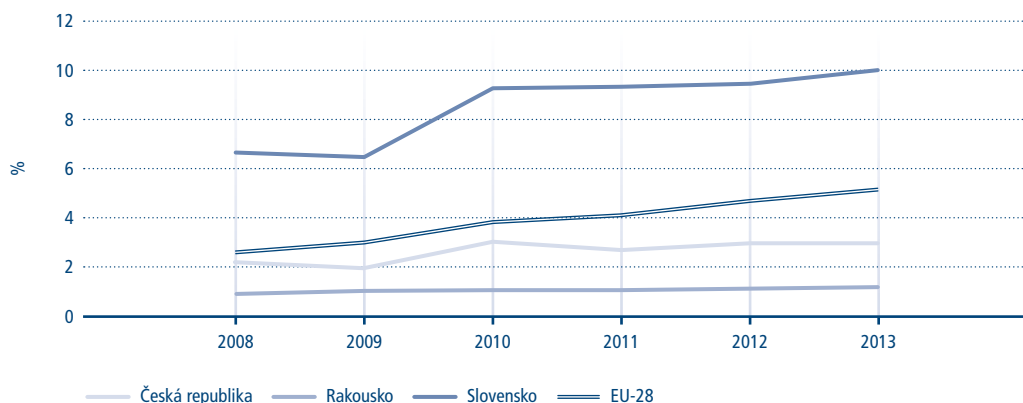
Pramen: Databáze Eurostat, www.czso.cz; vlastní zpracování

Tabulka č. 3 » Vývoj míry nezaměstnanosti ve věkové skupině 25–64 let u vybraných kategorií vzdělání (v %)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Preprimární, primární a nižší sekundární vzdělání						
EU-28	9,8	12,8	14,2	14,7	16,8	17,9
Česká republika	17,3	21,8	22,7	21,5	25,5	23,4
Rakousko	6,3	8,4	7,3	7,1	7,7	8,7
Slovensko	35,0	38,3	40,8	39,4	41,5	40,0
Terciární vzdělání a vyšší						
EU-28	3,5	4,5	4,9	5,1	5,6	5,9
Česká republika	1,5	2,2	2,5	2,6	2,4	2,4
Rakousko	1,7	2,2	2,3	2,3	2,1	3,1
Slovensko	3,0	3,4	4,9	5,3	6,0	6,5

Pramen: Databáze Eurostat, www.czso.cz; vlastní zpracování

Graf č. 3 » Vývoj celkové míry dlouhodobé nezaměstnanosti (12 měsíců a déle) v České republice, Rakousku a na Slovensku (v %)

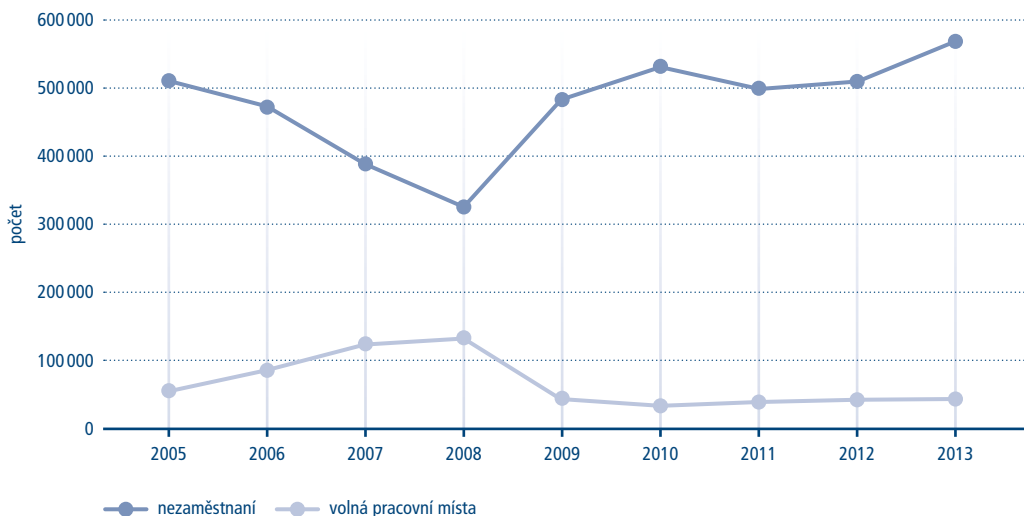
Pramen: Databáze Eurostat, www.czso.cz; vlastní zpracování

maných zemích jasně potvrdila obecná tendence vyšší nezaměstnanosti mladých lidí. Nejvyšší nezaměstnanost mladých je na Slovensku (nad průměrem EU-28), nejnižší v Rakousku (pod průměrem EU-28). Česká republika v posledních čtyřech letech s více jak dvojnásobně vyššími hodnotami než Rakousko se pohodlně vejde pod průměr EU-28.

Porovnáme-li míry nezaměstnanosti v nejnižší a nejvyšší kategorii vzdělání (tabulka 3), je jasné, že lidský kapitál je účinnou obranou proti nezaměstnanosti, a to zejména v ČR: u nás je u vysokoškolského a vyššího vzdělání míra nezaměstnanosti 10× nižší než u té nejnižší kategorie, na Slovensku 6× nižší a v Rakousku „jen“ 3× nižší. Za-

→ Graf č. 4a » Vývoj počtu nezaměstnaných a počtu volných pracovních míst v České republice

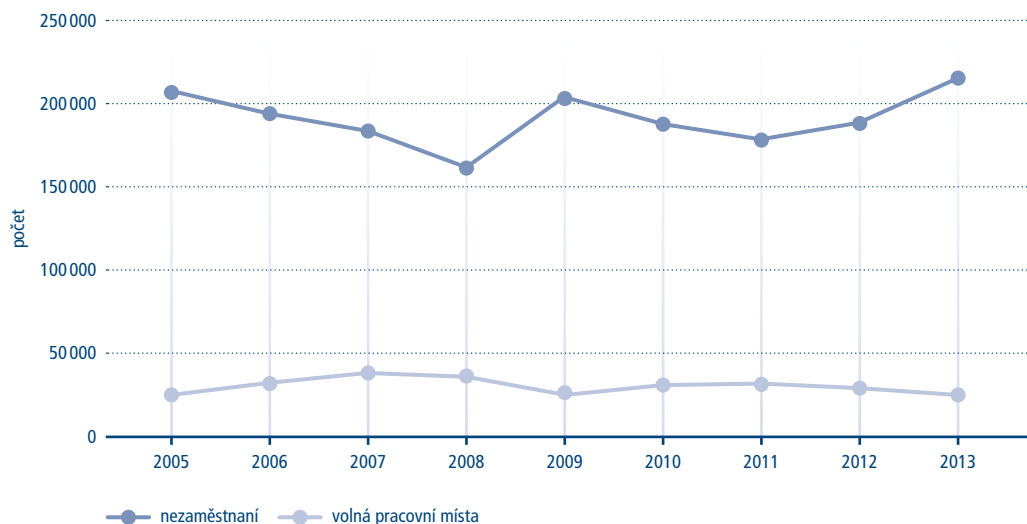
Pramen: Databáze MPSV, Ročenky trhu práce, www.mpsv.cz

jímavým zjištěním může být, že míra nezaměstnanosti na nejnižší úrovni vzdělání je v ČR vyšší než je průměr v EU-28, ovšem tempo růstu bylo u nás v této kategorii mnohem nižší než v EU-28. Nezaměstnanost je u nás v této kategorii asi 3× vyšší než v Rakousku. Nejvyšší nezaměstnanost má v této kategorii Slovensko (40,0 %). U terciárního a vyššího vzdělání se ČR drží na úrovni Rakouska a v roce 2013 dosahuje nezaměstnanosti dokonce nižší (2,4 % oproti 3,1 %). Nejvyšší nezaměstnanost je i v této kategorii nejvýše vzdělaných na Slovensku – 6,5 %, a to je hodnota vyšší než průměr za EU-28. Lidský kapitál jako obrana proti nezaměstnanosti funguje nejlépe právě v ČR.

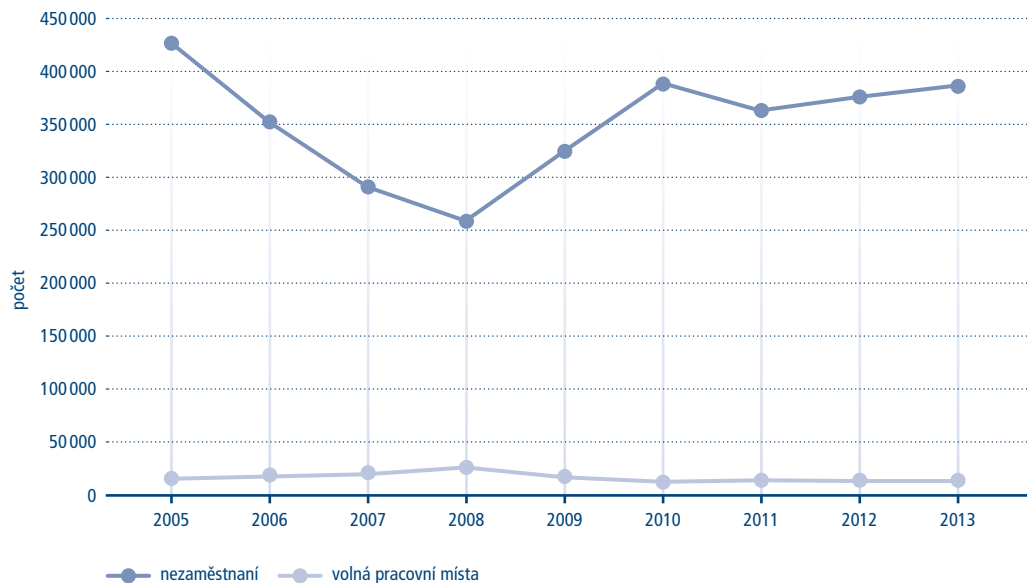
Ačkoliv míra dlouhodobé nezaměstnanosti (graf 3) v EU-28 (resp. EU-27) od roku 2008 stále roste, u nás se zvýšila v roce 2010 na 3 % a v letech 2012 a 2013 se stále drží na této hodnotě, v Rakousku se dlouhodobá nezaměstnanost od roku 2008 mírně zvýšila, a to o 0,3 p. b.; na Slovensku vzrostla mezi lety 2008 a 2013 o 3,3 p. b. a pohybuje se s 10 % na průměrem zemí EU-28, zatímco ČR a Ra-

kousko se nacházejí s hodnotami kolem 3 %, resp. 1 % pod průměrem EU-28 (5,1 %). Pokud jde o dlouhodobou nezaměstnanost, všechny tři země se shodně vymykají společné unijní tendenci zdvojnásobení míry dlouhodobé nezaměstnanosti. Dlouhodobá nezaměstnanost ve zkoumaných zemích sice vzrostla, ale méně než dvojnásobně, nejméně v Rakousku, nejvíce na Slovensku; přičemž zatímco v těchto dvou zemích jsou dosahované hodnoty i mezi lety 2012–2013 mírně rostoucí, v ČR setrvává dlouhodobá nezaměstnanost na stejné hodnotě 3 %.

Z naší analýzy můžeme učinit závěr, že nejlépe se s hospodářským poklesem vyrovnal trh práce v Rakousku, nejhůře na Slovensku. Trh práce České republiky potěšil úroveň zaměstnanosti mužů, nízkou nezaměstnaností pracovníků s nejvyšší úrovní vzdělání a nezvyšující se mírou dlouhodobé nezaměstnanosti. Zároveň ne všechny obecné tendence z trhu EU-28 se projeví na námi zkoumaných trzích. V ČR se nepotvrdilo, že by míra nezaměstnanosti mužů rostla rychleji než u žen, bylo

Graf č. 4b » Vývoj počtu nezaměstnaných a počtu volných pracovních míst v Rakousku

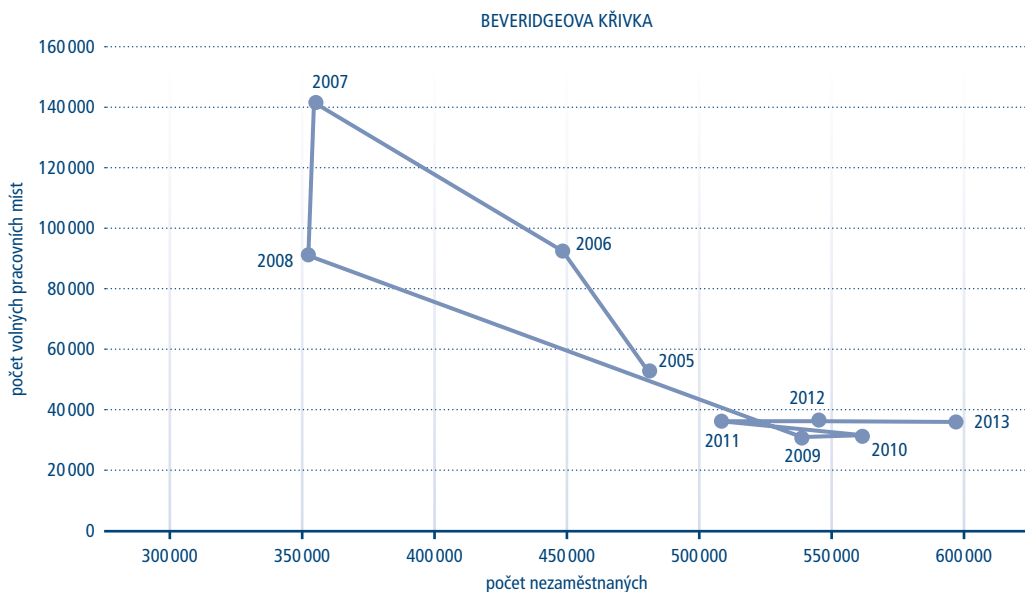
Poznámka: Počet nezaměstnaných podle metodiky ILO, počet volných pracovních míst pouze ve veřejném sektoru.
 Pramen: Databáze Statistic Austria, www.statistic.gu.at/web_en/statistics/labour_market

Graf č. 4c » Vývoj počtu nezaměstnaných a počtu volných pracovních míst na Slovensku

Pramen: ŠÚSR, Databáza časových radov SLOVSTAT, www.statistics.sk

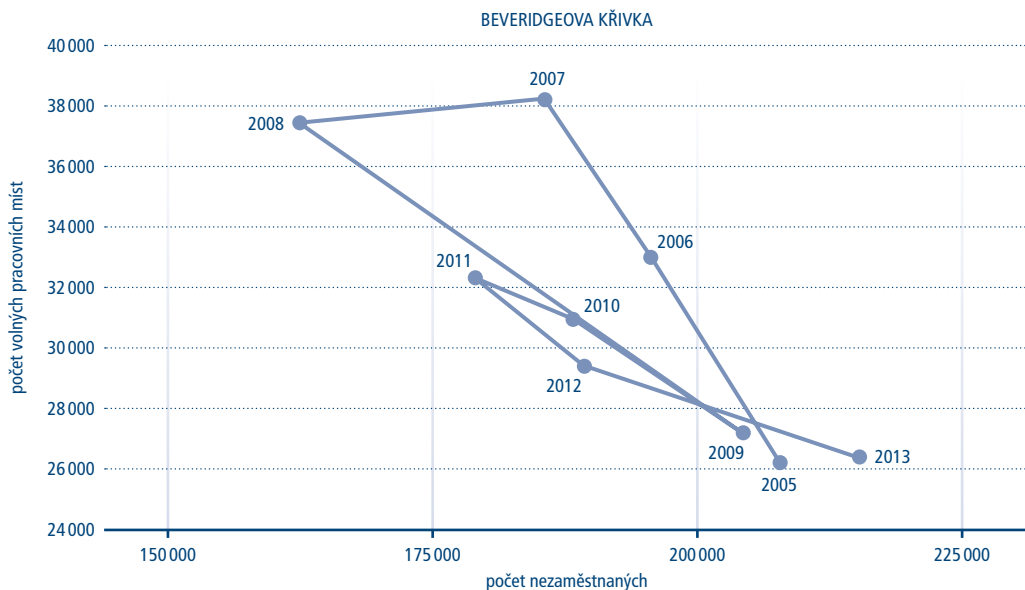

→ Graf č. 5a » Beveridgeova křivka pro Českou republiku (2005–2013)

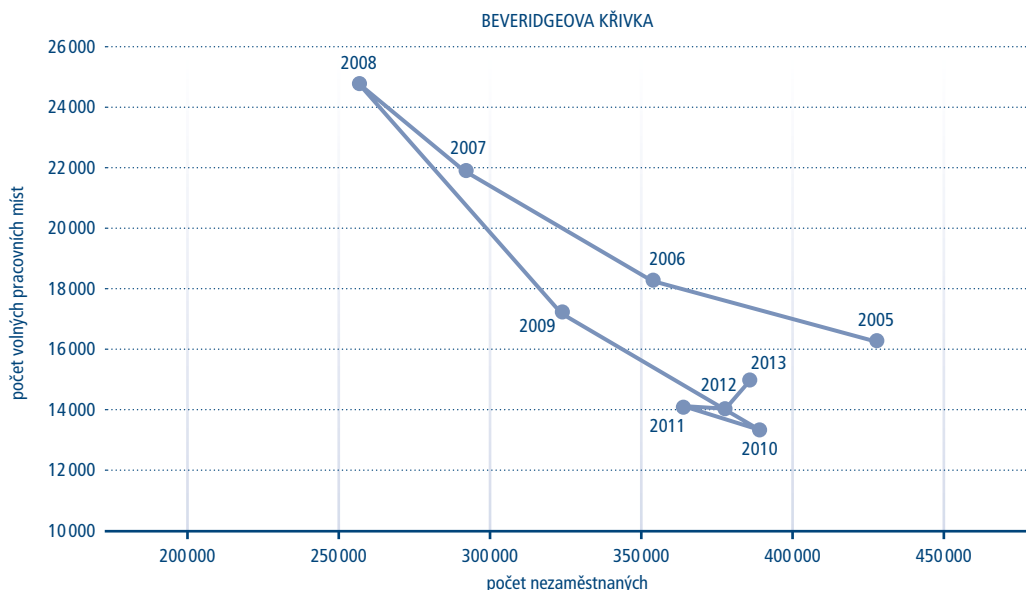
Pramen: Databáze Eurostat, www.czso.cz; vlastní zpracování

Graf č. 5b » Beveridgeova křivka pro Rakousko (2005–2013)

Pramen: Databáze Statistic Austria; vlastní zpracování

Graf č. 5c » Beveridgeova křivka pro Slovensko (2005–2013)

Pramen: ŠÚSR, Databáza časových radov SLOVSTAT; vlastní zpracování

tomu právě naopak. Rovněž vzrůst dlouhodobé nezaměstnanosti byl ve všech třech zemích nižší, než je průměr za EU-28, tedy ve všech třech zemích dlouhodobá nezaměstnanost vzrostla méně než 2×. Zatímco mírně rostoucí trend se ukazuje v Rakousku a na Slovensku, v ČR již dlouhodobá nezaměstnanost neroste.

3. Vývoj počtu nezaměstnaných a počtu volných pracovních míst: Beveridgeova křivka

Je třeba říct, že český trh práce nebyl v nijak skvělé kondici ani před rokem 2008, kdy tempa růstu HDP dávala příležitost k lepším výsledkům. Nicméně v letech 2005–2008 docházelo k poklesu nezaměstnanosti a počet volných pracovních míst rostl. V roce 2008 se počet nezaměstnaných a počet volných pracovních míst znatelně přiblížil (graf 4a). Pokles HDP v roce 2008 a následný propad v roce 2009 však situaci na trhu práce radikálně zhoršil. Zatímco počet nezaměstnaných se do-

stával na rekordní hodnoty, počet volných míst se nejprve radikálně snížil (2008–2009) a následně volná pracovní místa fakticky nevznikala a jejich počet se nijak zásadně neměnil. V roce 2010 se situace poměrně stabilizovala, růst HDP však nebyl dostatečně silný, aby vytvořil dostatek nových pracovních míst. Když v roce 2011–2012 přišel opětovný pokles ekonomiky, i když už nebyl tak výrazný jako v roce 2009, přinesl další zvýšení nezaměstnanosti.

Obdobný vývoj počtu nezaměstnaných a počtu volných pracovních míst vykazují i Rakousko (graf 4b) a Slovensko (graf 4c), i když růst nezaměstnaných a pokles počtu volných pracovních míst není v Rakousku tak razantní jako u nás.

Na Slovensku byl růst počtu nezaměstnaných (2009, 2010) největší a počet volných pracovních míst zdaleka nejnižší a ani se příliš neměnil.

Trhy práce na své lepší časy zatím čekají, přičemž čísla z 1Q 2014 jsou v ČR ze všech tří námi zkoumaných zemí neoptimističtější: tempo růstu HDP 2,9 % a pokles míry nezaměstnanosti na 6,6 % →

Nejlépe se s hospodářským poklesem vyrovnal trh práce v Rakousku, nejhůře na Slovensku. Trh práce České republiky potěšil úrovní zaměstnanosti mužů, nízkou nezaměstnaností pracovníků s nejvyšší úrovní vzdělání a nezvyšující se mírou dlouhodobé nezaměstnanosti. Zároveň ne všechny obecné tendence z trhu EU-28 se projeví na námi zkoumaných trzích. V ČR se nepotvrdilo, že by míra nezaměstnanosti mužů rostla rychleji než u žen, bylo tomu právě naopak. Rovněž vzrůst dlouhodobé nezaměstnanosti byl ve všech třech zemích nižší, než je průměr za EU-28. Zatímco mírně rostoucí trend se ukazuje v Rakousku a na Slovensku, v ČR již dlouhodobá nezaměstnanost neroste.

(tj. o 0,4 p. b.). Rovněž vývoj v Rakousku a Slovensku ukazuje na postupné mírné zlepšování: Rakousko dosáhlo v 1Q 2014 tempa růstu HDP 0,4 % a míry nezaměstnanosti 4,8 % (tj. o 0,1 p. b.), na Slovensku byla míra růstu HDP 1,9 % a míra nezaměstnanosti 14,1 % (o 0,1 p. b.).

K podrobnějšímu odlišení strukturální a cyklické složky nezaměstnanosti použijeme Beveridgeovu křivku (tzv. u-v křivku)⁵. Jde o grafický nástroj porovnávající počet nezaměstnaných s počtem volných pracovních míst. Pokud se ekonomika nachází v expanzi, dochází ke snižování počtu nezaměstnaných při současném růstu počtu volných pracovních míst, což v grafu znamená pohyb po křivce doleva nahoru. V recesi dochází k opačnému posunu, tedy doprava dolů, který charakterizuje růst počtu nezaměstnaných a pokles počtu volných pracovních míst. Pokud jde o strukturální nesoulady, ty posouvají samotnou křivku doprava při zvyšování a doleva při snižování strukturální nezaměstnanosti.

Již první pohled na zobrazené Beveridgeovy křivky všech tří zemí naznačuje posun celé křivky vlevo, což značí pokles strukturální nezaměstnanosti, který byl na Slovensku nejnižší. Následný vývoj mezi lety 2012 a 2013 v ČR a Rakousku však tento pokles zase eliminoval.

Z grafu Beveridgeovy křivky pro ČR (graf 5a) je vidět pozitivní trend vývoje trhu práce v letech

2005–2008, kdy se do roku 2008 snižovala cyklická nezaměstnanost. Došlo k poklesu strukturální nezaměstnanosti. Pak nastal zlom. Začala se zvyšovat cyklická složka nezaměstnanosti, a to až do roku 2010. Mezi lety 2009 a 2010 lze zaznamenat i zvýšení strukturální nezaměstnanosti. V roce 2010 po mírném zlepšení – poklesu cyklické nezaměstnanosti, v následujících letech 2012–2013 opět cyklická nezaměstnanost vzrostla. Mezi lety 2010 a 2013 při zhruba stejném počtu volných pracovních míst vzrostl počet nezaměstnaných, což poukazuje na přítomnost strukturální nezaměstnanosti. V roce 2013 byla míra nezaměstnanosti vyšší a počet volných míst nižší než v roce 2005. Mezi lety 2005 a 2013 došlo k růstu cyklické i strukturální nezaměstnanosti. Přesto evidovala ČR v roce 2013 čtvrtou nejnižší míru nezaměstnanosti mezi zeměmi EU-28 s perspektivou poklesu v roce 2014.

Na rakouském trhu práce (graf 5b) se do roku 2007 snižovala cyklická nezaměstnanost, mezi lety 2007 a 2008 došlo k významnému poklesu strukturální nezaměstnanosti a teprve v letech 2008–2009 k nárůstu cyklické nezaměstnanosti. V letech 2009–2010 klesla cyklická nezaměstnanost a pak v letech 2010–2011 klesla i strukturální nezaměstnanost; a pak až do roku 2013 rostla cyklická i strukturální nezaměstnanost tak, že míra nezaměstnanosti v roce 2013 překonala hodnoty

⁵ Viz např. Blanchard, O., Diamond, P. (1989) nebo Filer, R. K., Hamermesh, D. S., Rees, A. E. (1996).

z let 2005 i 2009. Celkově došlo mezi lety 2005 a 2013 v Rakousku k nárůstu strukturální nezaměstnanosti.

Na Slovensku (graf 5c) zaznamenala situace na trhu práce zlom v roce 2008, do té doby se snižovala cyklická nezaměstnanost. V následujících letech se trh práce dostal na trajektorii růstu cyklické složky nezaměstnanosti, aniž by výrazně snížila strukturální nezaměstnanost. Mezi lety 2010 a 2013 při zhruba stejném počtu volných pracovních míst vzrostl počet nezaměstnaných, tedy i strukturální nezaměstnanost. Nezaměstnanost v roce 2013 byla na Slovensku nižší než v roce 2005, klesl ale i počet volných míst, tedy klesla strukturální nezaměstnanost.

Je zřejmé, že u-v křivka sleduje v ČR i Rakousku v zásadě obdobné tendence, ovšem krátké zlepšení trhu práce (2010–2011) před příchodem druhé, mnohem slabší krizové vlny, znamenal v Rakousku větší snížení cyklické nezaměstnanosti než v ČR; u nás cyklická nezaměstnanost poklesla také, ale méně. Následoval růst cyklické nezaměstnanosti do roku 2013. V Rakousku je zřejmý mezi lety 2005 a 2013 nárůst strukturální nezaměstnanosti. Na Slovensku se situace v letech 2010–2011 zlepšila jen nepatrně, nakonec vzrostla cyklická i strukturální nezaměstnanost (viz zacyklení Beveridgeovy křivky v grafu 5c). Na Slovensku se nezaměstnanost v roce 2013 oproti roku 2005 celkově snížila, poklesl i počet volných míst, tedy klesla strukturální nezaměstnanost.

4. Závěr

Naše analýza ukázala, že pokud jde o velikost míry nezaměstnanosti, český trh práce je na tom lépe než slovenský a hůře než rakouský. I když ve všech

třech zemích byla ekonomickým poklesem více dotčena zaměstnanost mužů než žen, nezaměstnanost mužů vzrostla více jen v Rakousku a na Slovensku, u nás vzrostla více nezaměstnanost žen. ČR se totiž odlišuje od ostatních dvou zemí tím, že je u nás dlouhodobě nezaměstnanost žen vyšší než mužů, a to o více než 2 p. b., zatímco v ostatních dvou zemích se tyto míry nezaměstnanosti nijak významně neodlišují. Lidský kapitál jakožto obrana proti nezaměstnanosti se nejlépe osvědčil právě u nás, neboť míra nezaměstnanosti lidí s terciárním a vyšším vzděláním je u nás 10× nižší než těch se základním a nižším sekundárním vzděláním. U terciárního vzdělání byla dokonce míra nezaměstnanosti v roce 2013 v ČR nižší než v Rakousku. Pokud jde o velikost míry dlouhodobé nezaměstnanosti, jsme na tom lépe než Slovensko a hůře než Rakousko. Pokud však srovnáme vývoj míry dlouhodobé nezaměstnanosti, pak tato vykazuje na Slovensku rostoucí tendenci, i v Rakousku se mírně zvyšuje, ovšem v ČR, i když je u nás u nás míra dlouhodobé nezaměstnanosti téměř třikrát vyšší než v Rakousku, neroste; drží se stále na úrovni 3 %.

Beveridgeovy křivky prokázaly shodně ve všech třech zemích nejprve do roku 2008 pokles cyklické nezaměstnanosti a následně v ČR a Rakousku pokles strukturální nezaměstnanosti. Po roce 2008 došlo k velkému nárůstu cyklické nezaměstnanosti. Pak se situace na trzích práce mírně vylepšila, přičemž největší zlepšení zaznamenal trh práce v Rakousku, nejslabší na Slovensku. V roce 2013 byla míra nezaměstnanosti vyšší než v roce 2005 shodně v ČR i Rakousku, v ČR byl i počet volných míst v roce 2013 nižší než v roce 2005, zatímco na Slovensku míra nezaměstnanosti v roce 2013 oproti roku 2005 poklesla.

LITERATURA A PRAMENY

1. BLANCHARD, O., DIAMOND, P. (1989): The Beveridge Curve. *Brookings Papers on Economics Activity*, No. 1, pp. 1–76
2. *Databáze Eurostat*. Dostupné z: <http://www.apl.czso.cz>
3. FILER, R. K., HAMERMESH, D. S., REES, A. E. (1996): *The Economics of Work and Pay*. Sixth edition. Harper Collins Publishers, ISBN 978-0673994745

4. FLEK, V., MAREK, D., NIEDERMAYER, L., SOBÍŠEK, P. (2010): *Vybrané problémy a vyhlídky českého trhu práce*. Studie ČBA. Praha, 2010
5. *Lze český trh práce reformovat? Jak na to?* Tisková zpráva. Evropský dům, Praha, 13. 5. 2014. Dostupné z: <http://www.komora.cz/aktualni-zpravodajstvi> (30. 7. 2014)
6. *Návrh společné zprávy o zaměstnanosti*. Evropská komise, COM(2013) 801 final, 13. 11. 2013. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/europa2020/pdf> (29. 8. 2014)
7. *Rakousko: Ekonomická charakteristika země*. BusinessInfo, 1. 5. 2014. Dostupné z: <http://www.businessinfo.cz/cs/clanky> (20. 7. 2014)
8. *Statistic Austria*. Dostupné z: www.statistic.gu.at/web_en/statistic/labour-market
9. ŠÚSR: *Databáze časových radov SLOVSTAT*. Dostupné z: <http://www.statistics.sk>
10. ŠVEJNAR, J., SEMERÁK, V. (2010): *Finanční krize a český trh práce. Čekání na obrat*. Výzkumná zpráva. Národohospodářský ústav AV ČR. Dostupné z: <http://idea.cerge-ei.cz/dokuments> (30. 7. 2014)

KLÍČOVÁ SLOVA

míra nezaměstnanosti, volná pracovní místa, Beveridgeova křivka

The labour markets in the Czech Republic, Austria and Slovakia: the comparison of selected indicators

ABSTRACT

The analysis of selected labour market indicators in the Czech Republic, Austria and Slovakia illustrates that, as referred to economic decline affecting European countries in connection to financial and economic crisis in 2008, it was the Austrian labour market which presented the best outcomes, while the Slovakian the worst ones. The labour market in the Czech Republic succeeded in the employment level of men, low unemployment of workers with highest education and not rising long term unemployment rate. At the same time, not all the general trends from the EU-28 market were found in the examined markets. In the Czech Republic, the unemployment rate of men did not rise faster than for women, but the opposite. Also, the rise of long term unemployment was lower in the three examined countries than the EU-28 average, it means that the long term unemployment rate rose less than two times. While slightly growing trend is present in Austria and Slovakia, in the Czech Republic the long term unemployment is not growing anymore. The Beveridge curves showed identically in the three countries firstly from 2008 the decline of cyclical unemployment and then in the Czech Republic and Austria the decline of structural unemployment. After 2008, there was a considerable rise of cyclical unemployment. The most significant short term improvement on the labour market (2010–2011) was recorded in Austria, the weakest in Slovakia. The cyclical and structural unemployment then rose up to 2013.

KEYWORDS

unemployment rate, job vacancies, Beveridge curve

JEL CLASSIFICATION

J64

Čínská ekonomika v roce 2015: hlavní trendy a problémy

► doc. Ing. Zuzana Stuchlíková, Ph.D. » Katedra světové ekonomiky, Fakulta mezinárodních vztahů, Vysoká škola ekonomická v Praze¹

* Čínská ekonomika v posledních letech zpomaluje, tempo růstu jejího reálného produktu již zdaleka nedosahuje rekordních hodnot z poloviny minulé dekády. Odhady tempa růstu za rok 2014 hovoří o cca 7,3–7,4%, což je nejnižší hodnota po roce 2000. V následujících letech by mělo dojít k dalšímu snižování růstové dynamiky. Toto snižování dynamiky po roce 2010 se týká i dalších rychle se rozvíjejících trhů. V případě Číny, coby druhé největší ekonomiky světa a tahouna globální ekonomiky, však budí větší diskuse. V odborných textech i médiích se stále častěji polemizuje o tom, zda „čínské ekonomice dochází dech“, nebo „jaký růstový model by měla do budoucna Čína zvolit, aby byl růst udržitelný“. O zpomalování ekonomiky se hovoří i ve vládních dokumentech a čínské vedení navrhuje četné reformy, které by měly ekonomiku podpořit a dále modernizovat.

Čínská ekonomika je dnes již druhou největší na světě, je největším exportérem zboží, má dominantní postavení i v kapitálových tocích a dalších oblastech. Její současný makroekonomický vývoj se dá označit za stabilizovaný, určitou hrozbou však může být např. vývoj realitního trhu nebo veřejných financí na úrovni provinciálních vlád, na které vláda reaguje opatřeními fiskálními i monetárními, ale také v rámci dlouhodobých re-

forem, oznámených novým vedením na konci roku 2013.

Hlavním cílem tohoto článku je shrnout současný stav čínské ekonomiky (tj. na počátku roku 2015) a poukázat na hlavní problémové oblasti jejího ekonomického modelu, v němž je třeba provést v následujících letech reformy nebo zásadní úpravy. Pro tyto účely je článek rozdělen do tří částí. První část shrnuje současnou růstovou dynamiku čínské ekonomiky v kontextu vývoje světové ekonomiky a vybraných zemí. Druhá část článku vymezuje hlavní problémy současnosti, vývoj hlavních makroekonomických ukazatelů a směry hospodářské politiky čínské vlády. Poslední část se pak zaměřuje na dopady vnitropolitických změn na další směřování Číny. Nemá jít o vyčerpávající výčet silných nebo slabých stránek čínské ekonomiky, snahou je poukázat pouze na nejdiskutovatelnější témata, na něž cílí i nově ohlášené reformy čínské vlády.

1. Růst čínské ekonomiky v kontextu globálního vývoje

Čínská ekonomika rostla v letech 2002–2011 v průměru o 10,6% ročně. Po rekordním růstu v roce 2007 postupně zpomalila svou dynamiku, od roku

¹ Článek byl zpracován v rámci projektu institucionální podpory Fakulty mezinárodních vztahů Vysoké školy ekonomické v Praze na rok 2015. E-mail: stuchliz@vse.cz.

Tabulka č. 1 » Čína — vybrané makroekonomické ukazatele v letech 2001–2016

Ukazatel	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Tempo růstu reálného HDP (%)	8,3	9,1	10,0	10,1	11,3	12,7	14,2	9,6	9,2	10,5	9,3	7,7	7,7	7,3	7,1	6,9
Index spotřebitelských cen (%)	0,3	-0,7	1,1	3,8	1,8	1,6	4,8	5,9	-0,7	3,2	5,5	2,6	2,6	2,1	2,6	3,0
Saldo veřejných rozpočtů (% HDP)	-1,6	-1,6	-1,2	-0,4	-0,2	0,5	2,0	0,9	-1,1	-0,7	0,1	-0,2	-0,6	-1,1	-1,3	-1,3
Saldo běžného účtu platební bilance (% HDP)	1,3	2,4	2,6	3,6	5,9	8,5	10,1	9,3	4,9	4,0	1,9	2,6	2,0	2,4	2,8	2,8

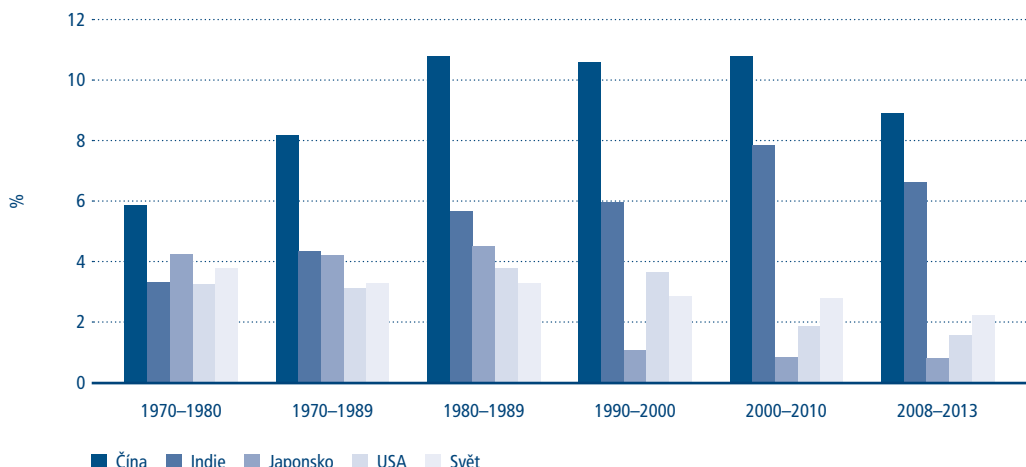
Poznámka: Údaje v letech 2014–2016 jsou odhadované.
Pramen: OECD (2014a: 281)

2012 již pod 8 % ročně. V roce 2014 dosáhlo tempo růstu reálného HDP podle čínského statistického úřadu 7,4 % (NBS 2015a), což je hodnota mírně vyšší, než bylo stanoveno ve 12. pětiletém plánu (7 % ročně)², a stále nesrovnatelná s daty vyspělých zemí. Větší dynamiku vykazovaly např. oživující Spojené státy americké (2,2 % v roce 2014, v průměru 1,7 % ročně v letech 2002–2011), v případě eurozóny nebo Japonska ale tempo růstu nedosáhlo ani 1 % (v letech 2002–2011 rostla eurozóna v průměru o 1,1 % ročně, Japonsko o 0,7 %; OECD 2014a: 6, 11). V následujících dvou letech by nadále měla růst cca o 7 % ročně (viz tabulku 1), projekce IMF (2015) ale posouvají průměrnou roční dynamiku spíše k 6,8 % v roce 2015 a k 6,3 % v roce 2016, v závislosti na stavu světové ekonomiky i průběhu ohlášených reforem (viz dále).

V rámci rozvíjejících se trhů patří Čína dlouhodobě mezi nejdynamičtější ekonomiky. Podobně rychle rostla v roce 2014 např. Indie (podle odhadů OECD o 5,4 %), která zahájila pod vedením premiéra Módího další kolo strukturálních reforem, mířících na zlepšení podnikatelského prostředí a rozvoj investic, na zvýšení životní úrovně, reálných příjmů a celkové spotřeby v zemi. Brazílie naopak bojovala v roce 2014 s recesí (roční tempo růstu reálného HDP dosáhlo pouze 0,3 %), silným znehodnocením měny, relativně vysokou inflací i rostoucím sociálním napětím. Ruská ekonomika se, s ohledem na události po ruské anexi Krymu a prudkém poklesu cen ropy, propadá do recese (HDP za rok 2014 vzrostl také jen o 0,3 %), spojené s depreciační měny, růstem spotřebitelských cen a dalšími vážnými problémy (podrobněji viz např. OECD 2014a).

Postupně klesající dynamika Číny vyvolává diskuse o tom, zda jde o projev ekonomických a soci-

² Ve 12. pětiletém plánu (2011–2015) bylo naplánováno průměrné tempo růstu HDP ve výši 7 % ročně (v 11. pětiletce to bylo 7,5 % ročně), zvýšení počtu pracovních míst ve městech (o 45 mil. do roku 2015), udržení stabilní inflace i míry nezaměstnanosti ve městech (pod 5 %). Další cíle jsou směřeny na domácí spotřebu, rozvoj sektoru služeb a zvyšování míry urbanizace, posílení inovací, na důležitější ochranu životního prostředí atd. Podrobněji k podobě posledního hospodářského plánu viz např. Xinhuanet (2011), Horálek (2013) nebo KPMG (2011).

Graf č. 1 » Tempa růstu reálného HDP vybraných zemí v letech 1970–2013 (roční průměry v %)

Poznámka: Údaje za rok 2013 jsou odhadované.
Pramen: UNCTAD (2015)

álních problémů posledních let (zejména rozpadající se bubliny na trhu nemovitostí – viz dále) a tzv. tvrdé přistání (*hard landing*) nebo o přesun k udržitelnější dynamice ekonomiky v pokročilejší fázi ekonomického rozvoje. Prezident Xi však v listopadu 2014 označil mírně klesající dynamiku HDP jako „nový normál“, spojený se zlepšující se ekonomickou strukturou (s větším podílem terciálního sektoru a domácí spotřeby) a rostoucím významem inovací namísto nadměrně extenzivního využívání zdrojů (Xinhuanet 2014). Enormně vysokou růstovou dynamiku po zahájení reform na začátku 80. let tedy Čína už pravděpodobně trvale opouští – viz také graf 1.

2. Silné a slabé stránky současného vývoje čínské ekonomiky – vybrané trendy

Pozitivním výsledkem uplynulého roku byl silný růst sektoru služeb, který již tvoří největší část čín-

ského produktu (46,1 % v roce 2013). Jako pracovní náročné odvětví, jemuž je věnována velká pozornost i ze strany vlády, se stále významněji měrou podílí na zaměstnanosti (v roce 2013 zde pracovalo 38,5 % čínské pracovní síly). I když je struktura čínské ekonomiky stále modernější, v zemědělství je zaměstnána nadále více jak třetina pracujících Číňanů – podrobněji viz tabulku 2.

Míra nezaměstnanosti ve městech zůstává podle oficiálních statistik na relativně nízké úrovni (kolem 4 %) ³, pod kontrolou je i spotřebitelská inflace (kolem 2–3 %; viz NBS 2015b). I přes zpomalení ekonomiky i exportů (v roce 2014 vzrostly o 6,1 % oproti 7,9 % o rok dříve) a zásadní apreciaci reálného efektivního měnového kurzu v posledních letech (cca o 30 % od roku 2007; IMF 2014: 6) Čína dále vykazuje přebytek běžného účtu platební bilance (viz tabulku 1).

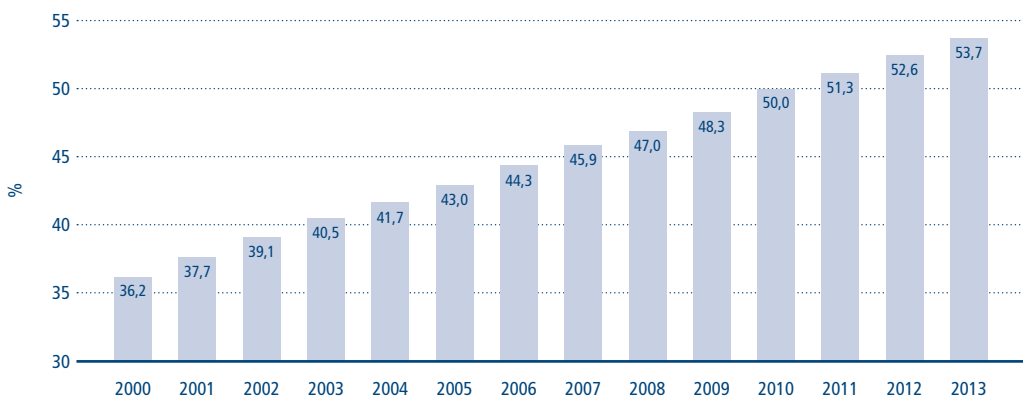
Novinkou roku 2014 je, že vývoz čínských přímých zahraničních investic (PZI) pravděpodobně

³ V čínských statistikách lze nalézt pouze oficiální údaje o nezaměstnanosti osob ve městech, které se registrují u lokálních vlád a žádají o příp. podporu v nezaměstnanosti. Skutečná míra nezaměstnanosti v Číně tak je pravděpodobně mnohem vyšší (podle odhadů dvakrát až třikrát) a údaje prezentované čínskými autoritami nejsou standardizované a srovnatelné s jinými zeměmi, např. v rámci OECD.

→ **Tabulka č. 2 » Struktura HDP a zaměstnanosti Číny (v %)**

Odvětví	1978		1990		2000		2013	
	HDP	Zaměstnanost	HDP	Zaměstnanost	HDP	Zaměstnanost	HDP	Zaměstnanost
Zemědělství	28,8	70,5	27,1	60,1	15,1	50,5	10,0	31,4
Průmysl	47,9	17,3	41,3	21,4	45,9	22,5	43,9	30,1
Služby	23,9	12,2	31,5	18,5	39,0	27,5	46,1	38,5

Pramen: NBS (2015b)

Graf č. 2 » Míra urbanizace v Číně (podíl městské populace na celkové v %)

Pramen: NBS (2015b)

poprvé převýšil jejich dovoz. Čínské investice v zahraničí dosáhly rekordní hodnoty, cca 120 mld. USD (dovoz PZI představoval 119,6 mld. USD), tj. nárůst o 10 % oproti roku 2013. Stále více čínských společností investuje do nefinančních projektů, do nových a náročných sektorů, včetně pokročilejších technologií, potravinářského průmyslu, realit, dopravního sektoru, strojírenství a služeb. V roce 2014 byl např. vytvořen společný podnik čínské společnosti Dongfeng Motor Group (druhý největší čínský producent automobilů) a francouzské PSA Peugeot Citroën. Obdobně čínské Lenovo koupilo od americké technologické společnosti Google výrobce mobilních telefonů Motorola Mobility. Viditelně narůstá i aktivita soukromých podniků na

úkor zahraničních investic čínských státních podniků. Čína se tedy stává globálním investorem, který se zaměřuje více na kvalitu než kvantitu zahraničních investic, má přístup ke stále většímu množství technologií, k novým značkám, informacím i kvalitním lidským zdrojům, což jí do budoucna nepochybně umožní i posílit vlastní konkurenceschopnost (KPMG 2015).

Mezi nejobávanější makroekonomické problémy Číny dnes patří možný kolaps realitního trhu, který táhne dolů i řadu návazných sektorů (včetně výroby oceli, cementu apod.) a celkové investice v ekonomice. Tempo růstu investic do fixních aktiv v roce 2014 kleslo z meziročního růstu ve výši 17,9 % v lednu 2014 na 15,7 % v prosinci. Téměř

19 % veškerých investic do fixních aktiv přitom tvořily investice do realit (NBS 2015a). Pokles realitního trhu, který se projevuje mj. v omezování nákupů a strmě klesajícími cenami nových bytů a domů, však byl zatím kompenzován vyššími investicemi do infrastruktury a zemědělství (KPMG 2015). Např. Li-Gang Liu (2014: 12) ale označuje vývoj v roce 2014 pouze za další sestupnou fázi v rámci běžných cyklů na realitním trhu. Poslední cyklus podle něj skončil na konci roku 2013, od té doby mají ceny tendenci spíše klesat, což souvisí i s předcházejícími vládními zásahy, částečně utlumujícími celkovou investiční aktivitu. Nemělo by jít ale o žádný rozpad bubliny s devastujícími dopady na ekonomiku, jako tomu bylo např. u Japonska na počátku 90. let 20. století (srovnej Stuchlíková 2011) nebo u americké ekonomiky na konci minulých dekády.

Expanze realitního trhu v posledních letech byla spojena s nárůstem příjmů, spekulacemi i tlakem na další urbanizaci ze strany vlády. Čína patří mezi země s nejrychlejším postupem urbanizace na světě, jen mezi lety 2000 a 2010 vzrostl počet městských obyvatel podle World Bank (2015) o 131 mil. (na 477 mil.). Milionová města, jako jsou např. Changshu, Jiangyin nebo Hangzhou, v daném období zdvojnásobila svou rozlohu. Extrémně rychlou expanzí prochází i delta Perlové řeky na jihu Číny, která je už dnes největší urbanizovanou oblastí světa dle rozlohy i celkové populace.⁴ K rychlému růstu měst dochází i v jiných zemích Asie a světa, nicméně v Číně jde z velké části o záměrný, velmi ambiciózní projekt, spojený s aktivní

účasti vlády (co se týká plánování využití půdy, výstavby celých měst a stěhování obyvatelstva). Podle oficiálních statistik (NBS 2015b) žilo ve městech v roce 2013 dokonce 731 mil. Číňanů a celková míra urbanizace dosáhla 53,73 %⁵ (oproti 26,4 % v roce 1990) — viz také graf 2. Do roku 2020 by míra urbanizace dle vládních plánů měla vzrůst na 60 % a zásadně přispět ke zvýšení spotřeby, životní úrovně, omezení tlaku na trhu práce apod.

Proces urbanizace je stále brzděn existencí řady překážek pro pohyb lidí, zejména registračního schématu hukou⁶, které reguluje přístup venkovského obyvatelstva k městským službám, sociálnímu zabezpečení (viz také např. Jiráňková, Kačírková 2014), omezuje i možnost koupě bytu. Číňané migrující za prací (téměř 290 mil. osob v roce 2013; OECD 2014b: 5) jsou ve městech v mnoha ohledech znevýhodňováni, změnit venkovské hukou na městské je pro ně zatím téměř nemožné. O určité deregulaci se však již začalo hovořit v roce 2013.

V případě, že by opravdu došlo k vážnému kolapsu realitního trhu nebo jiné zásadní nestabilitě v zemi, dalo by se očekávat znatelné zpomalení čínské ekonomiky, asijských zemí i celé světové ekonomiky. Podle OECD (2014a: 45) by zpomalení růstu domácí poptávky v Číně o 2 procentní body (a tím i omezení importu) po dobu dvou let mohlo vést k poklesu růstu HDP v zemích OECD o 0,1–0,2 procentního bodu, přičemž u Japonska a emerging markets by propad byl výraznější. Kromě přímých obchodních dopadů by se ale oslabení čínské ekonomiky odrazilo i v nárůstu celkové nejistoty a oslabení finančních trhů, v poklesu cen akcií →

⁴ Delta Perlové řeky (v blízkosti Hongkongu, který se však do tohoto ekonomického regionu neřadí) patří mezi ekonomicky nejvýznamnější oblasti Číny, je spojena s mnoha projekty na otevírání čínské ekonomiky, rozvojem exportního průmyslu a silným přílivem zahraničních investic. Zahnuje devět velkých měst provincie Guangdong: Dongguan, Foshan, Guangzhou (Kanton), Shenzhen, Huizhou, Jiangmen, Zhuhai, Zhongshan a Zhaoqing. Zatímco v roce 2000 zaujímala urbanizovaná oblast 4500 km², v roce 2010 už to bylo 7000 km² (42 mil. obyvatel). Zatímco v roce 2000 se hovořilo o několika městských oblastech v deltě Perlové řeky, dnes jde spíše už o souvisle urbanizované území. Podrobněji viz např. World Bank (2015: 21–22). Mezi další velké městské oblasti Číny patří Šanghaj, Peking, Tianjin, Hangzhou, Shantou, Chengdu a další.

⁵ I zde jsou však viditelné značné regionální rozdíly — ostatně jako u většiny čínských statistik. Např. západní provincie Xinjiang v roce 2013 vykazovala míru urbanizace 44,5 %, Gansu 40,5 %. V řídké zalesněné, ale rozlohou rozsáhlém Tibetu žije ve městech pouze 23,7 % populace. Naopak ve východních částech země je míra urbanizace vyšší.

⁶ Systém hukou byl zaveden v 50. letech 20. století jako systém registrace obyvatelstva, později i pro omezování vnitřní migrace (směrem z vesnice do měst procházejících urychlenou industrializací) z ekonomických i politických důvodů. Každý Číňan tak má přidělenou průkazku/dokumentaci, která vymezuje místo trvalého bydliště (město nebo vesnice) i sociálně-ekonomický status. Podrobněji viz např. Buzinkai (2012).

→ a zprostředkovaně v dalším oslabování růstové dynamiky ve světové ekonomice, utlumování spotřebitelských cen a nárůstu nezaměstnanosti. Čína je rovněž jedním z nejdůležitějších spotřebitelů a hráčů na světových komoditních trzích. I zde se dá očekávat propad cen v případě poklesu čínské poptávky, s negativními efekty na producentské země.

Stále větší pozornost je také věnována rostoucímu zadlužení místních vlád a zadlužení domácností a firem. Celkový deficit veřejných rozpočtů se pohyboval v roce 2014 kolem 1 % HDP, celkový hrubý veřejný dluh kolem 50 % HDP, většina deficitů a zadlužení ovšem připadala na vrub provinciálních a nižších vlád (dluh centrální vlády je odhadován na cca 20 % HDP). Místní vlády nesou na svých bedrech značnou část veřejných výdajů, na druhé straně závisí na daňových transferech z centrální vlády a mají pouze omezenou daňovou autonomii (ve smyslu výběru vlastních daní a podílu na celkových vybraných daních)⁷. Místní vlády mají možnost prodávat každý rok určitý podíl městské půdy pro potřeby výstavby. Tyto prodeje pak většinou financují rozvoj místní infrastruktury, nelze je ale použít pro financování spotřeby. Provincie si tak musí stále více zdrojů půjčovat, např. skrze emise dluhopisů. I zde však jsou značné rozdíly mezi jednotlivými oblastmi, např. provincie nebo municipality Šanghaj, Chongqing, Qinghai a Tianjin v roce 2013 vykazovaly zadlužení ve výši 60–75 % místního HDP, oproti tomu tržněji orientované provincie Guangdong, Fujian nebo Shandong pouze 10–25 % zdejšího HDP. Podle OECD (2014b: 23) tyto velké rozdíly v zadlužení poukazují i na význam politické volby, tedy nevhodnou rozpočtovou politiku některých místních vlád.

Vedle nárůstu bankovních půjček je pro Čínu v posledních letech typická expanze úvěrování z mimobankovních zdrojů, které podle odhadů narostlo po zpřísnění měnové politiky po úvěrovém boomu v letech 2009–2010, na 70 % HDP (OECD 2014a: 44), a stalo se tak nejrychleji rostoucím seg-

mentem celého finančního sektoru. V roce 2013 tak bylo téměř 43 % veškerých úvěrů poskytnuto mimo bankovní sektor, v tzv. šedém bankovníctví (OECD 2014b: 20 nebo IMF 2014: 28). Evidentní je rostoucí nebankovní zadlužení realitních společností a developerů, stejně jako čínských domácností. Šedého bankovníctví využívají ovšem i státní podniky a místní vlády.

Co se týká základního směřování fiskální a monetární politiky, čínská vláda v roce 2014 přistoupila k programům pro stimulaci růstu – investic i domácností spotřeby. Snahou centrální banky bylo snížit úrokové sazby a uvolnit pravidla pro úvěrování skrze hypotéky (včetně zjednodušení nákupů druhé a třetí nemovitosti nebo nižších povinných rezerv u venkovských bank a menších finančních institucí, zaměřených na malé a střední podniky) a tím podpořit stagnující realitní trh. Je otázkou, zda tato opatření nebudou spíše kontraproduktivní vzhledem k diskutované bublině na trhu nemovitostí a rychle rostoucímu zadlužení domácností i realitních společností – tedy zda jen dále nepodpoří růst cen v největších čínských městech. V oblasti fiskální vláda pokračovala s aplikací fiskálních stimulů, zejména skrze investice do městské infrastruktury, usnadnění podnikání pro malé a střední podniky a rozvoje sociální oblasti. Byl přijat i zákon, který by měl od roku 2015 omezovat množství a objem dluhopisů, které mohou místní vlády vydávat, aby se tak zamezilo jejich rychlému zadlužování a příliš rychlému růstu nákladů na obsluhu stávajícího dluhu.

3. Nové vedení Komunistické strany Číny a jeho reformní vize

Současný čínský prezident Xi Jinping byl oficiálně zvolen do své funkce v březnu 2013, spolu s dalšími nejvyššími vládními představiteli. Je tak nejen generálním tajemníkem Komunistické strany Číny (Communist Party of China, CPC), členem Politbyra a jeho Stálého výboru, ale také prezidentem

⁷ Stávající daňový systém byl zaveden v roce 1994 s cílem zvýšit daňové výběry na úrovni centrální vlády.

ČLR a zaujímá i nejvyšší vojenské funkce. Patří mezi tzv. pátou generaci vůdců, na podzim 2012 nahradil ve vedení Komunistické strany i země Hu Jintaa (Saich 2011: 95–107). Hu Jintao byl po svém odchodu z vedení CPC i země kritizován jako příliš konzervativní politik, který nedokázal dostatečně

plexních plánů, směřujících v cílech do roku 2020 nebo dále. V listopadu 2013 pak představitelé CPC na Třetím plenárním zasedání 18. sjezdu Ústředního výboru⁸, začali hovořit o komplexních a hlubokých změnách celé ekonomiky. Je třeba ale zdůraznit, že tyto reformy nejsou zcela nové, jsou

Expanze realitního trhu v posledních letech byla spojena s nárůstem příjmů, spekulacemi i tlakem na další urbanizaci ze strany vlády. Čína patří mezi země s nejrychlejším postupem urbanizace na světě, jen mezi lety 2000 a 2010 vzrostl počet městských obyvatel podle World Bank (2015) o 131 mil. (na 477 mil.). Milionová města, jako jsou např. Changshu, Jiangyin nebo Hangzhou, v daném období zdvojnásobila svou rozlohu. Extrémně rychlou expanzí prochází i delta Perlové řeky na jihu Číny, která je už dnes největší urbanizovanou oblastí světa dle rozlohy i celkové populace.

využít silného růstu ekonomiky a prosadit další důležité reformy nebo zabránit rozvoji některých závažných problémů, mezi které patří např. nedostatečná restrukturalizace ekonomiky, regionální nerovnoměrnosti v rozdělování příjmů, stárnutí populace, zhoršující se životní prostředí, špatná energetická bilance, chybějící střední třída atd. Podle Klimeše (2014) prezident Xi oproti Huovi soustředí ve svých rukou více funkcí, má bezprecedentně silný mandát a je výrazně autoritativnější osobou, v některých ohledech srovnatelnou s Mao Zedongem a jeho postavením v prvních dekadách po vzniku ČLR (The Economist 2014: 57). Prezident Xi se snaží posílit domácí ekonomiku, upevnit vnitropolitickou stabilitu i význam Číny v Asii a Tichomoří a na mezinárodní scéně obecně.

Čína pod vedením prezidenta Xi Jinpinga v roce 2015 dokončuje aplikaci opatření navržených v rámci dvanáctého pětiletého plánu (pro období 2011–2015). V roce 2016 bude zahájena nová pětiletka, vedle ní vzniká i řada dlouhodobých a kom-

připravovaných dlouhodobě, v zájmu kontinuity přijímaných opatření navazují na iniciativy předchozích vlád (Klimeš 2014: 7).

Reformy ohlášené na podzim roku 2013 byly shrnuty v „Rozhodnutí Ústředního výboru o některých závažných otázkách kolem všestranného prohloubení reform“, dále jen „Rozhodnutí“ (The Decisions by the Central Committee of the CPC on Some Major Issues Related to Comprehensive and Profound Reform, viz např. China Daily 2013). Základním cílem těchto reform má být snaha posílit tržní principy fungování čínské ekonomiky a společnosti — zejména omezování restrikcí pro podnikání v jednotlivých odvětvích, dalšího posílení cenového mechanismu (postupné eliminování intervencí státu při určování cen vody, elektřiny, dopravy, telekomunikací atd.), decentralizace a minimalizace intervencí na úrovni mikroekonomické. Otevřenější trhy by měly zvýšit efektivitu rozdělování zdrojů a uvolnit bariéry pro růst potenciálního produktu čínské ekonomiky v následujících de-

⁸ Důležité reformy, nové politiky a iniciativy jsou ohlašovány většinou na Třetím plenárním zasedání Ústředního výboru CPC, na podzim daného roku (KPMG 2014, Saich 2011). Ústřední výbor Komunistické strany (Central Committee of the CPC) je orgán, který se schází v době, kdy nezasedá formálně nejvyšší orgán CPC, tedy Národní kongres nebo Všelidový sjezd strany (National Congress of the CPC). Ten se koná vždy v pětiletých intervalech. Podrobněji viz např. CPC (2015).

→ seti až dvaceti letech (KPMG 2014: 42) a celkově posílit konkurenceschopnost země.

Rozhodnutí se věnuje většině zásadních otázek a problémů čínské ekonomiky a společnosti. Mezi nejdůležitější oblasti, které jsou v Rozhodnutí sledovány, patří: fiskální a daňové reformy (větší kontrola rozpočtových výdajů na úrovni centrální i místní, zvýšení daňové autonomie regionů, restrukturalizace stávajícího daňového systému), pozemkové reformy, opatření týkající se fungování státních podniků, další rozvoj urbanizace, uvolňování systému hukou, liberalizace finančního sektoru (např. odstranění limitů pro úrokové sazby, zavedení systému pojištění vkladů, zároveň i posílení regulace a dohledu nad finančním sektorem) a urychlení zavádění konvertibility měny, zjednodušení podmínek pro vstup zahraničních investorů i pro investování čínských podniků v zahraničí, uvolnění regulace porodnosti, rozvoj penzijního, vzdělávacího i inovačního systému a dalších oblastí.

Detaily těchto reforem nejsou ještě zcela jasné, některá opatření již však byla přijata a jsou uváděna v platnost (např. systém pojištění vkladů, reformy daně z přidané hodnoty, pilotní projekty pozemkových reforem v severovýchodní provincii Heilongjiang nebo úprava legislativy ve vztahu k zahraničním investorům v Číně). Náročnější a komplexnější reformy (především pozemková reforma a úprava systému hukou) si vyžadují delší přípravu, často jsou provázány s řadou dalších sektorů ekonomiky. S ohledem na dosavadní průběh reforem se dá očekávat velmi pragmatický, gradualistický přístup při uvolňování ekonomiky, spojený s experimenty na regionální úrovni.

Již se také objevují scénáře dalšího vývoje čínské ekonomiky, v závislosti na rychlosti implementace navrhovaných reforem. Podle IMF (2014: 39) by rychlý reformní proces mohl zpomalit růst

reálného HDP Číny v krátkodobém horizontu o cca 0,5 procentního bodu, zejména kvůli přizpůsobovacím procesům ve fiskální oblasti a očekávanému růstu úrokových sazeb. V delším období by však měl reálný příjem a soukromá spotřeba urychlit, měly by být omezeny fiskální nerovnováhy (především zadlužování místních vlád) i zpomalen růst úvěrů. Ekonomika by tak pravděpodobně rostla o něco pomaleji, ale udržitelněji, což je žádoucí i pro celou globální ekonomiku.

Nový prezident Xi je také spojován s bojem proti korupci v zemi a s myšlenkou tzv. čínského snu (*Chinese Dream*). Tento termín údajně poprvé použil v listopadu 2012, po svém zvolení do funkcí ve vedení Komunistické strany Číny. Poté ho začal používat běžně ve svých projevech, stejně tak ho stále častěji zdůrazňují domácí a zahraniční média.⁹ Samotný prezident čínský sen popisuje jako potřebu národního oživení (*the great rejuvenation of the Chinese nation*), zlepšení kvality života, prosperity, budování lepší společnosti i posilování na mezinárodní scéně. Čínský sen může mít více dimenzí (národní, osobní, historickou, globální), v některých ohledech se tyto dimenze i kříží, např. pokud jde o osobní čínský sen ve smyslu vyšší životní úrovně a bohatství. To může jít proti tradičnímu upřednostňování kolektivního rozvoje (China Daily 2014). Významný čínský politický časopis Qiushi však při pokračujícím studiu výkladu tohoto termínu zdůrazňuje spíše obecné aspekty rozvoje čínské prosperity, a to na základě kolektivního úsilí, pokračování v budování socialismu s čínskými rysy a posilování národní slávy (Liu Qibao 2014).

4. Závěr

Čína zahájila první vlnu dalekosáhlých ekonomických a sociálních reforem v 80. letech 20. století. Od té doby se jí podařilo výrazně urychlit svou růs-

⁹ O tom, kdo a kde poprvé použil termín, se vedou v literatuře spory, je odkazováno i do dávné čínské historie. Na téma „čínský sen“ bylo napsáno několik knih (např. kniha H. H. Wang: *The Chinese Dream* z roku 2010 nebo W. A. Callahan: *Chinese Dreams. 20 Visions of the Future* z roku 2013). Samotný prezident Xi Jinping vydal v roce 2014 knihu, která je dostupná i v anglickém překladu „*The Chinese Dream of the Great Rejuvenation of the Chinese Nation*“. Tato kniha je souhrnem více než 146 výkladů prezidentových projevů a dokumentů, publikovaných mezi listopadem 2012 a listopadem 2013.

ovou dynamiku, zvýšit celkovou ekonomickou úroveň a dosáhnout výsadního postavení v mnoha oblastech. Postupující reformy však přinesly i nové problémy, včetně zostřujících se příjmových nerovností a sociálního pnutí nebo rychlé degradace životního prostředí apod. Ekonomika se dostává do situace, kdy kvůli rychle rostoucím mzdovým i jiným nákladům ztrácí své tradiční komparativní výhody. V posledních letech se potýká také s rostoucí volatilitou na reálném trhu a novými jevy v expandujícím finančním sektoru a dalšími nerovnováhami. Růstová dynamika se tak začala postupně snižovat z vysokých hodnot minulých dekad k „novému normálu“ kolem 7%. I proto se stále častěji hovoří o nutnosti úpravy stávajícího modelu, tedy o zásadní restrukturalizaci tak, aby Čína nespadla do tzv. pastí středního příjmu – udržela

rozumnou růstovou dynamiku a byla schopná zajistit další růst životní úrovně.

Další vlna reforem, která byla ohlášena na konci roku 2013, by mohla přinést důležité stimuly jak pro rozvoj soukromého podnikání, zejména malých a středních podniků, tak pro příliv zahraničních investic v žádoucí struktuře a v preferovaném směru k ekonomicky slabším regionům Číny. Evidentní snahou je změnit růstový model směrem k ekonomice založené na náročnějších, pracovně-intenzivních sektorech (na moderních službách), pokročilejších technologiích, inovacích a produkci s vysokou přidanou hodnotou. Otázkou ovšem zůstává, zda tato uvolňování, deregulace a ambiciózní reformy budou dostatečně efektivní bez zásadnějšího uvolnění politického a změn institucionálního charakteru.

LITERATURA A PRAMENY

1. BUZINKAI, M. (2012): Vývoj čínského systému registrácie domácností a jeho vplyv na súčasný ekonomický rozvoj krajiny. *Medzinárodné vzťahy*, roč. 10, č. 1, s. 149–165
2. CCTV (2013): *Third Plenary Session of the 18th Communist Party of China Central Committee*. CCTV.com. [online] [cit. 25. 1. 2015]. Dostupné z: <http://english.cntv.cn/special/18thcpccsession/homepage/index.shtml>
3. CPC (2015): *News of the Communist Party of China*. Communist Party of China. [online] [cit. 22. 1. 2015]. Dostupné z: <http://english.cpc.people.com.cn/206972/index.html>
4. HORÁLEK, A. (2013): Čína roku 2015? Dvanáctá pětiletka ve své polovině. *Geografické rozhledy*, roč. 23, č. 2, s. 2–4, ISSN 1210-3004
5. CHINA DAILY (2014): *Background: Connotations of Chinese Dream*. China Daily, 5 March 2014. [online] [cit. 20. 1. 2015]. Dostupné z: www.chinadaily.com.cn/china/2014npcandcpc/2014-03/05/content_17324203.htm
6. CHINA DAILY (2013): *The Decision on Major Issues Concerning Comprehensively Deepening Reforms in Brief*. China Daily, 16 November 2013. [online] [cit. 20. 1. 2015]. Dostupné z: www.china.org.cn/china/third_plenary_session/2013-11/16/content_30620736.htm
7. IMF (2015): *World Economic Outlook Update – January 2015*. International Monetary Fund. [online] [cit. 10. 1. 2015]. Dostupné z: www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/update/01/pdf/0115.pdf
8. IMF (2014): *2014 Article IV Consultation – Staff Report – China*. IMF Country Report No. 14/235. International Monetary Fund. [online] [cit. 10. 1. 2015]. Dostupné z: www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2014/cr14235.pdf
9. JIRÁNKOVÁ, M., KAČÍRKOVÁ, E. (2014): Sociální systém Číny. *Scientia et Societas*, roč. X, č. 2, s. 96–103, ISSN 1801-7118
10. KLIMEŠ, O. (2015): Xi Jinping – obnova reforem a návrat individuálního autoritářství? *Nový Orient*, roč. 69, č. 3, s. 2–9, ISSN 0029-5302

11. KPMG (2015): *China Outlook 2015*. KPMG China. [online] [cit. 30. 1. 2015]. Dostupné z: www.kpmg.com/CN/en/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/Documents/China-Outlook-2015-201501-v1.pdf
12. KPMG (2014): *China 360*. KPMG China. [online] [cit. 30. 1. 2015]. Dostupné z: www.kpmg.com/CN/en/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/Newsletters/China-360/Pages/China-360-Volume-2-201405.aspx
13. KPMG (2011): *China's 12th Five-Year Plan: Overview*. KPMG China, March 2011. [online] [cit. 15. 1. 2015]. Dostupné z: www.kpmg.com/CN/en/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/PublicationSeries/5-years-plan/Documents/China-12th-Five-Year-Plan-Overview-201104.pdf
14. LI KEQIANG (2014): On Deepening Economic Reform. *Qiushi Journal*, roč. 6, č. 4. [online] [cit. 30. 1. 2015]. Dostupné z: http://english.qstheory.cn/2014-11/02/c_1113067968.htm
15. LI-GANG LIU (2014): *Is China's Property Market Heading toward Collapse?* Policy Brief 14-21. Peterson Institute for International Economics, August 2014. [online] [cit. 30. 1. 2015]. Dostupné z: www.iie.com/publications/interstitial.cfm?ResearchID=2656
16. LIU QIBAO (2014): Studying and Implementing the Guiding Principles of Xi Jinping's Important Speeches. *Qiushi Journal*, roč. 6, č. 4. [online] [cit. 30. 1. 2015]. Dostupné z: http://english.qstheory.cn/2014-11/02/c_1113077687.htm
17. NBS (2015 a): *Preliminary Accounting Results of GDP in 2014*. Peking: National Bureau of Statistics of China. [online] [cit. 29. 1. 2015]. Dostupné z: www.stats.gov.cn/english/PressRelease/201501/t20150122_672565.html
18. NBS (2015 b): *China Statistical Yearbook 2014*. Peking: National Bureau of Statistics of China. [online] [cit. 30. 1. 2015]. Dostupné z: www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2014/indexeh.htm
19. OECD (2014 a): *OECD Economic Outlook: Volume 2014/2*. Paříž: OECD. [online] [cit. 30. 1. 2015]. Dostupné z: http://dx.doi.org/10.1787/eco_outlook-v2014-2-en
20. OECD (2014 b): *China – Structural Reforms for Inclusive Growth*. Better Policies Series. Paříž: OECD. [online] [cit. 6. 1. 2015]. Dostupné z: www.oecd.org/china/2014-03-China-report-EN.pdf
21. SAICH, T. (2011): *Governance and Politics of China*. Palgrave Macmillan, ISBN 978-0-230-27993-3
22. STUHLÍKOVÁ, Z. (2011): Japonská bublina na trzích aktiv a důsledky jejího prasknutí počátkem 90. let 20. století. *Scientia et Societas*, roč. VII, č. 4, s. 91–107, ISSN 1801-7118
23. THE ECONOMIST (2014): Stále více síly. Svět 2015. *The Economist*, s. 57–58, ISBN 978-80-85378-90-0
24. UNCTAD (2015): *UNCTADStat*. Ženeva: UNCTAD. [online] [cit. 6. 2. 2015]. Dostupné z: <http://unctad-stat.unctad.org/EN/>
25. WORLD BANK (2015): *East Asia's Changing Urban Landscape: Measuring a Decade of Spatial Growth*. World Bank. [online] [cit. 31. 1. 2015]. Dostupné z: www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/Publications/Urban%20Development/EAP_Urban_Expansion_full_report_web.pdf
26. XINHUANET (2014): Xi's "new normal" theory. [Xinhuanet.com](http://news.xinhuanet.com/english/china/2014-11/09/c_133776839.htm), 9 November 2014. [online] [cit. 6. 1. 2015]. Dostupné z: http://news.xinhuanet.com/english/china/2014-11/09/c_133776839.htm
27. XINHUANET (2013): *CPC in Brief*. [Xinhuanet.com](http://news.xinhuanet.com/english/special/cpcplenum2013/index.htm). [online] [cit. 6. 1. 2015]. Dostupné z: [www.xinhuanet.com/english/special/cpcplenum2013/index.htm](http://news.xinhuanet.com/english/special/cpcplenum2013/index.htm)
28. XINHUANET (2011): *Key targets of China's 12th five-year plan*. [Xinhuanet.com](http://news.xinhuanet.com/english2010/china/2011-03/05/c_13762230.htm), 5 March 2011. [online] [cit. 10. 1. 2015]. Dostupné z: http://news.xinhuanet.com/english2010/china/2011-03/05/c_13762230.htm

KLÍČOVÁ SLOVA

čínská ekonomika, Čína, ekonomický růst, realitní trh, urbanizace, fiskální nerovnováhy, přímé zahraniční investice, reformy

Chinese Economy in 2015: Trends and Challenges

ABSTRACT

The article focuses on the current development, main challenges and problems of China's slowing economy and on political changes in the last two years. China's economic growth slowed to 7.3–7.4% in 2014 (which is significantly lower than the levels observed over the past decades), due to the continuing structural transformation. Even though the economy has been changing and modernizing, there are many weaknesses in the current development. New, comprehensive economic and social reforms are needed to address the biggest imbalances; and to secure more balanced and sustainable growth path both in China and the global economy. The aim of the article is to analyse the economic situation of China and to remind of the new blueprint for reforms announced by the new China's leadership in 2013.

KEYWORDS

Chinese economy, China, economic growth, real estate market, urbanization, fiscal imbalances, foreign direct investments, reforms

JEL CLASSIFICATION

N15, O11, O53

x

Otevřenost ekonomiky a industrializace v subsaharské Africe — případ Gambie

► Ing. Jiří Sejkora » Katedra světové ekonomiky, Fakulta mezinárodních vztahů, Vysoká škola ekonomická v Praze¹

* Subsaharská Afrika (SSA) zůstává i na počátku 21. století nejchudším regionem světa. Řada tamních ekonomik sice vykazuje poměrně vysoká tempa růstu, ale v mnoha případech je tento růst tažen kapitálově náročným těžebním průmyslem, který má v porovnání s odvětvími náročnými na výrobní faktor práce relativně menší potenciál ke snižování chudoby. Rychlý růst exportérů nerostného bohatství je navíc závislý na vývoji světových cen příslušných komodit, což vyvolává pochybnosti ohledně udržitelnosti takového růstu. Ekonomové proto upozorňují na nutnost strukturálních změn ve většině subsaharských ekonomik (Page 2012).

Základní strukturální změnu v tomto smyslu představuje proces industrializace — tj. nárůst podílu zpracovatelského průmyslu (ISIC D) na celkovém HDP země. Z údajů UN (2015) je však zřejmé, že mezi lety 2001 a 2012 se SSA v průměru deindustrializovala. Tento negativní trend byl zapříčiněn vnějšími i vnitřními faktory.

Vnější faktory souvisejí především s dlouhodobým rychlým ekonomickým růstem Číny, který do značné míry znemožnil rozvoj zpracovatelského průmyslu náročného na výrobní faktor práce v ostatních rozvojových zemích (RZ). Čína totiž dokázala vytvořit vhodné podmínky k rozvoji

těchto průmyslových odvětví na svém území a díky velikosti své ekonomiky nakonec absorbovala většinu výrobních kapacit (Chandra — Lin — Wang 2012). Její rapidní ekonomický růst navíc vyžaduje rostoucí přísun surovin, čímž — opět díky velikosti své ekonomiky — znatelně zvyšuje světovou poptávku a vytváří tlak na růst cen komodit (Farooki — Kaplinsky 2012). Právě růst světových cen po roce 2000 stimuloval rychlou expanzi těžebního průmyslu napříč Afrikou, což relativně oslabilo nejen samotný zpracovatelský průmysl, ale i další odvětví/sektory mimo těžební průmysl v surovinově bohatých zemích SSA.

Vnitřní faktory, které vedly k deindustrializaci, souvisejí se špatnými podmínkami k rozvoji zpracovatelského průmyslu v samotných zemích SSA. Tyto podmínky jsou tvořeny celou řadou determinantů procesu industrializace, přičemž jednou z těchto determinantů je nastavení obchodní politiky, jež se projevuje v otevřenosti ekonomiky — tj. podílu obchodu (exportu a importu zboží a služeb) na celkovém HDP země. Obecně totiž platí, že ve více otevřených rozvojových ekonomikách je proces industrializace rychlejší (Guadagno 2012). Mnohé země SSA přitom na začátku 21. století úspěšně zvýšily otevřenost svých ekonomik, avšak industrializovat se nedokázaly. To je do značné

¹ Tento článek vznikl v rámci projektu IGA Fakulty mezinárodních vztahů Vysoké školy ekonomické v Praze č. F2/15/2013 „Vliv Číny na ekonomický rozvoj vybraných rozvojových a rozvinutých regionů světa“.

míry dáno právě vnějšími faktory – tj. zejména rapidním nárůstem exportů nerostného bohatství. V SSA ale nalezneme i surovinově chudé země, které dokázaly svou ekonomiku znatelně otevřít. Ani u těchto zemí se však podíl zpracovatelského průmyslu na HDP výrazněji nezvýšil. Jedním příkladem je Gambie, jejíž případ bude zkoumán v této stati. Gambie byla zvolena záměrně, protože ze skupiny surovinově chudých zemí SSA dokázala v období 2001–2012 nejvíce otevřít svou ekonomiku. Cílem statí je tedy zjistit, jaké faktory stály za rychlým otevíráním gambijské ekonomiky, a proč navzdory tomu nedošlo mezi lety 2001 a 2012 k industrializaci.

V následující kapitole budou jednak představena základní teoretická východiska týkající se vztahu otevřenosti ekonomiky a industrializace v RZ a dále budou vyjmenovány ostatní determinanty industrializace identifikované v existující literatuře. Ve 2. kapitole bude analyzován samotný případ Gambie, zejména komoditní struktura obchodu, a v podkapitole 2.1 budou rozebrány ostatní determinanty industrializace. Poslední kapitola podává stručné shrnutí.

Období 2001–2012 bylo zvoleno s ohledem na omezenou dostupnost dat. Navíc k prezentovaným údajům v této stati je třeba přistupovat s určitou rezervou kvůli nižší kvalitě zdrojů. Tento problém je však bohužel charakteristický pro většinu zemí SSA.

1. Teoretická východiska

Rozvojová ekonomie ve druhé polovině 20. století nedávala jednoznačnou odpověď na otázku, jaký je vztah mezi otevřeností ekonomiky a procesem industrializace v RZ. Existovaly dva hlavní myšlenkové proudy, které sice shodně uznávaly význam industrializace pro ekonomický rozvoj (potažmo boj proti chudobě), ale docházely ke zcela kontrádním závěrům ohledně nastavení obchodní politiky. Zatímco teoretická škola závislosti prosazovala protekcionistickou strategii substituce dovozů známou pod označením ISI (*import-substi-*

tution industrialization), neoklasická škola doporučovala RZ liberálnější obchodní politiku a prosazovala strategii exportem tažené industrializace (*export-led industrialization*).

Základní východisko, na kterém stojí teorie závislosti, představuje Singerův (1949) výzkum vývoje směnných relací mezi RZ (vyvážejícími produkty primárního sektoru) a rozvinutými ekonomikami (vyvážejícími produkty zpracovatelského průmyslu). Singer dospěl k závěru, že směnné relace se z pohledu RZ vyvíjejí negativně – jinými slovy, obchod mezi RZ a rozvinutými ekonomikami je z dlouhodobého hlediska pro RZ nevýhodný. Tuto hypotézu dále rozvinul Prebisch (1950), který spatřoval řešení právě ve strategii ISI, jejímž účelem je pomocí obchodních bariér ochránit domácí producenty před mezinárodní konkurencí z rozvinutých ekonomik. V takto chráněném prostředí může zpracovatelský průmysl rychle expandovat a zásobovat domácí trh poptávanými produkty, jejichž dovoz ze zahraničí je fakticky znemožněn obchodními bariérami. Teprve po dokončení procesu industrializace je možné opět uvažovat o větším zapojení do mezinárodního obchodu, neboť lze vyvážet produkty zpracovatelského průmyslu, jejichž relativní cena (vůči produktům primárního sektoru) se vyvíjí pozitivně.

Po neoklasickém obratu v 80. letech však začaly být závěry Singera, Prebische a jejich následovníků kritizovány a zpochybňovány. Základním východiskem neoklasiků se staly teorie mezinárodní ekonomie z 18. a 19. století a také úspěšné případy asijských nově industrializovaných zemí, které dokázaly vybudovat silný sektor zpracovatelského průmyslu s využitím strategie exportem tažené industrializace (např. Jižní Korea). Novým paradigmatem se v duchu Washingtonského konsenzu stala liberalizace, což v oblasti obchodní politiky znamenalo především odstraňování obchodních bariér (Bauer 1984, Lal 2002). Svobodný obchod v tomto pojetí přispívá k industrializaci, protože vytváří tlak na růst konkurenceschopnosti a umožňuje využívání globální poptávky i přítok know-how do ekonomiky. Neoklasické pojetí vztahu

→ otevřenosti ekonomiky a industrializace v RZ se prosazuje i na začátku 21. století, byť s některými drobnými modifikacemi (viz např. Lin 2012).

Vztah mezi otevřeností ekonomiky a industrializací však nelze zkoumat izolovaně. Industrializace v RZ je komplexní proces, který má řadu dalších determinant. V teoretických a empirických pracích byly identifikovány následující determinanty: úroveň infrastruktury (Rostow 1959, Page 2012), kvalita institucí (Acemoglu – Robinson 2012, Lin 2012), míra akumulace kapitálu (Nurkse 1953, Lewis 1954), úroveň lidského kapitálu (Guadagno 2012, Ramachandran – Shah 2007), velikost ekonomiky (Nurkse 1953, Guadagno 2012) a produktivita práce v zemědělství (Rostow 1959). Všechny mají pozitivní vztah k industrializaci (a potažmo k ekonomickému růstu a rozvoji).

Dále může být proces industrializace negativně ovlivněn existencí holandské nemoci, která se typicky vyskytuje v ekonomikách s jedním příliš silným a úspěšným sektorem – obvykle těžebním průmyslem (Pereira 2008). To však není případ Gambie, a proto lze tuto determinantu ve statí vynechat. Někteří autoři považují za determinantu industrializace též podhodnocování reálného měnového kurzu (Rodrik 2008). V tomto směru však nepanuje konsenzus. Např. Schröder (2013) tvrdí, že odchylky od rovnovážné hodnoty reálného kurzu naopak zpomalují růst a tedy i industrializaci. Ani tato potenciální determinanta tedy nebude ve statí zkoumána.

2. Případ Gambie

Gambie představuje jednu z nejmenších ekonomik v celé SSA. V roce 2012 zde žilo téměř 1,8 milionu obyvatel a reálný HDP² činil 794,3 milionu USD. Průměrné meziroční tempo růstu reálného HDP ve sledovaném období 2001–2012 dosáhlo 3,38 %, což představuje podprůměrnou hodnotu v SSA.³ Po-

kud navíc vezmeme v úvahu vysoký přírůstek obyvatelstva, není překvapením, že životní úroveň Gambijců spíše stagnovala. Reálný HDP *per capita* v roce 2012 činil pouhých 443 USD. Je však třeba podotknout, že výsledné průměrné meziroční tempo růstu reálného HDP bylo negativně ovlivněno dvěma výraznějšími propady v letech 2002 a 2011, kdy zemi postihla sucha. Jelikož většina obyvatelstva pracuje v zemědělství, sucha a jiné obdobné události představují velké riziko.

Gambie patří mezi několik málo zemí v SSA, které nedisponují významnějšími zásobami nerostného bohatství. Ve sledovaném období tedy nemohla podpořit svůj ekonomický růst ani otevírání ekonomiky rychlou expanzí těžebního sektoru. Nelze ovšem opomíjet fakt, že v roce 2004 byla na dně moře ve výlučné ekonomické zóně Gambie objevena naleziště ropy. Samotná komerční těžba však stále vázne, a tudíž lze konstatovat, že vývoj ekonomiky v období 2001–2012 nebyl tímto objevem výrazněji ovlivněn. Případná úspěšná komerční těžba však může zásadním způsobem změnit budoucnost Gambie.

Obchodní politika země vychází z neoklasického pojetí. Vláda usiluje o vytvoření exportně orientované ekonomiky s otevřeným a liberálním obchodním prostředím a vysokým stupněm zapojení do světové ekonomiky (MOTIE⁴ 2011). Samotné nástroje obchodní politiky jsou však omezeny a to zejména nutností přizpůsobit se společnému celnímu sazebníku ECOWAS (*Economic Community of West African States*).

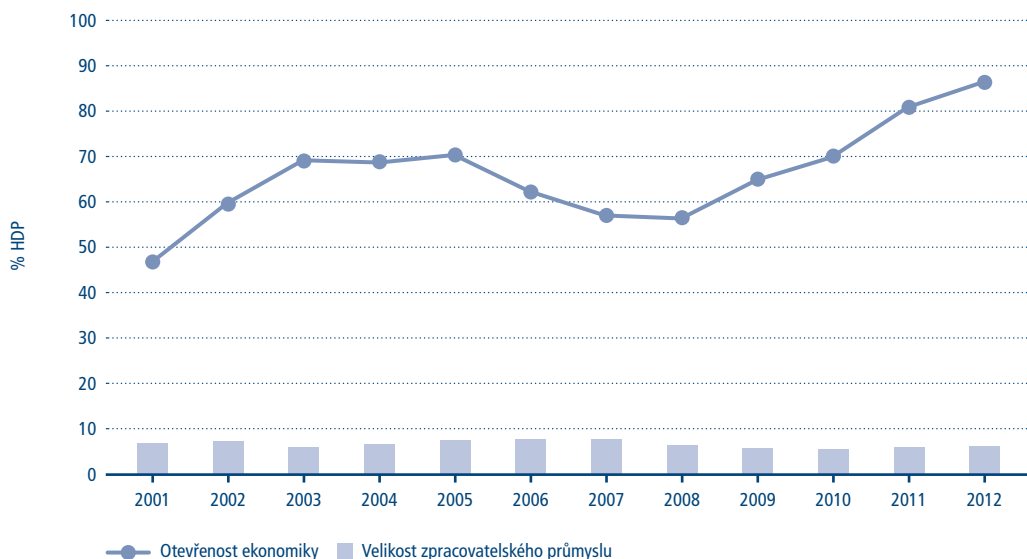
Z hlediska otevírání ekonomiky lze Gambii zařadit mezi ty nejprogresivnější země SSA. Indikátor otevřenosti vzrostl ze 46,93 % v roce 2001 na 86,45 % v roce 2012 – tj. zhruba o 39,5 procentního bodu (viz graf 1). Kromě let 2006–2008 se otevřenost bez větších výkyvů neustále zvyšovala. Důležité však je, že navzdory tomuto trendu nedošlo v Gambii k industrializaci. Zatímco v roce 2001

² Reálný HDP měřen v cenách roku 2005.

³ Výpočty autora na základě dat WBG (2015).

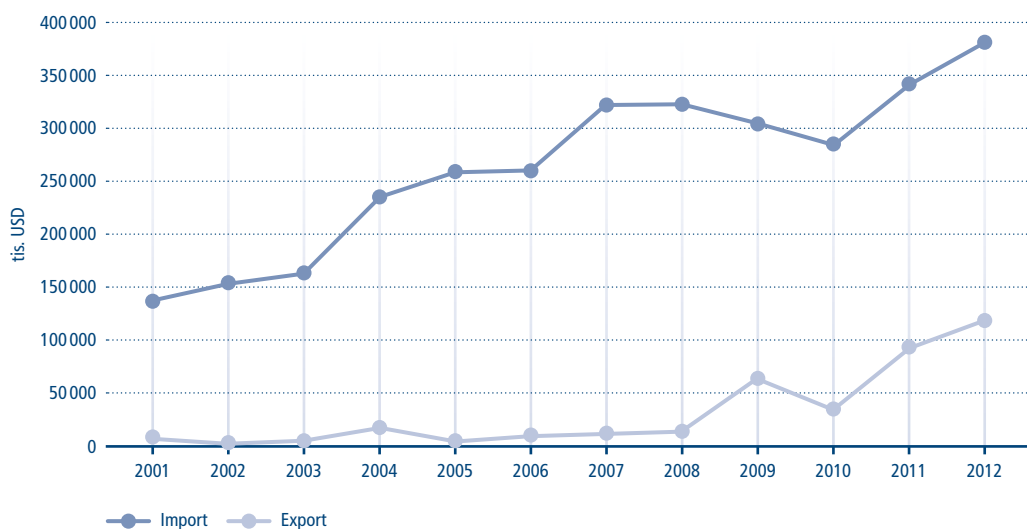
⁴ Ministerstvo obchodu, regionální integrace a zaměstnanosti (Ministry of Trade, Regional Integration and Employment).

Graf č. 1 » Gambie — otevřenost ekonomiky a velikost zpracovatelského průmyslu v letech 2001–2012 (v % HDP)

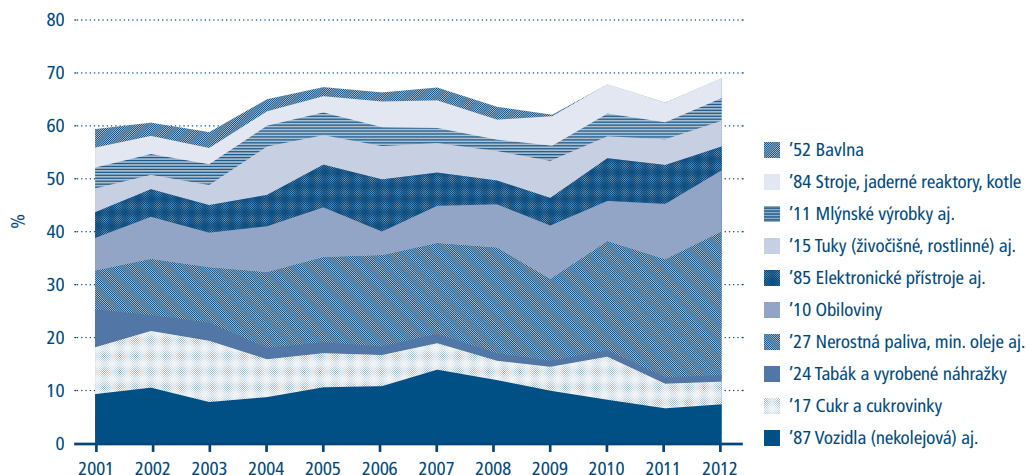
Pramen: WBG 2015; UN 2015; vlastní zpracování

Graf č. 2 » Celková hodnota gambijských exportů a importů zboží v letech 2001–2012 (v tisících USD)

Pramen: ITC 2015; vlastní zpracování

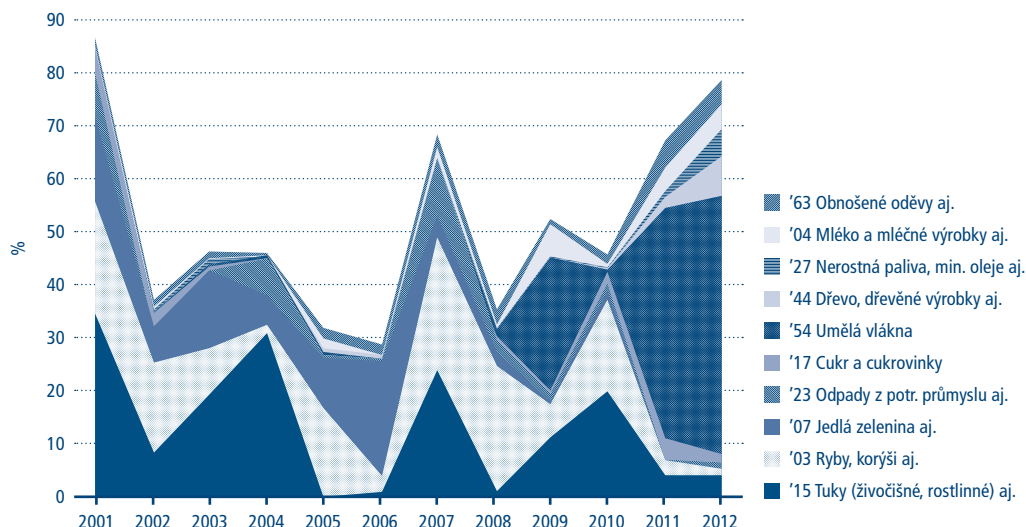
→ **Graf č. 3 » Komoditní struktura gambijského importu zboží v letech 2001–2012 (v %)**

Poznámka: Graf zobrazuje 10 nejvýznamnějších skupin zboží dle celkové hodnoty.

Pramen: ITC 2015; vlastní zpracování

Graf č. 4 » Komoditní struktura gambijského exportu zboží v letech 2001–2012 (v %)

Poznámka: Graf zobrazuje 10 nejvýznamnějších skupin zboží dle celkové hodnoty, přičemž z důvodu velké proměnlivosti ve vývoji komoditní struktury exportu bylo 10 hlavních exportních komodit vybráno tak, aby polovina výběru reprezentovala hlavní exportní komodity dle celkové hodnoty z roku 2001 a druhá polovina hlavní exportní komodity dle celkové hodnoty z roku 2012.

Pramen: ITC 2015; vlastní zpracování

tvořil zpracovatelský průmysl 6,44 % gambijského HDP, v roce 2012 to bylo jen 6,03 % (viz graf 1). Přitom expanze zpracovatelského průmyslu patří spolu s cestovním ruchem, zemědělstvím a rybolovem mezi priority vlády (MOTIE 2011).

Je zřejmé, že rychlý nárůst otevřenosti ekonomiky nemohl být tažen exportem produktů zpracovatelského průmyslu, protože to by se pozitivně projevilo na relativní velikosti zpracovatelského průmyslu. Nabízí se tedy otázka, co za tím nárůstem stálo. Z hlediska obchodu zbožím je gambijská ekonomika navzdory vládním cílům dlouhodobě importně orientovaná. Zatímco v roce 2001 dosahovala celková hodnota dovozů zboží přibližně 132 milionů USD, v roce 2012 to bylo již 380 milionů USD. Na druhou stranu hodnota vývozu gambijského zboží byla v roce 2001 téměř zanedbatelná (pouze 6,3 milionu USD), ale v posledních letech rostla velmi dynamicky a vyšplhala se až na hodnotu 118,8 milionu USD v roce 2012 (viz graf 2). Celkově však bylo otevírání ekonomiky po většinu sledovaného období taženo především růstem dovozů. Z komoditní struktury importů (viz graf 3) je patrné, že největší vliv na tento růst měly dovozy paliv (skupina HS 27) a rýže (v rámci skupiny HS 10). K nárůstu relativního významu dovozů paliv by přitom pravděpodobně nedošlo, kdyby se podařilo zahájit komerční těžbu a zpracování ropy. Rostoucí dovozy rýže pak byly důsledkem potravinové nesoběstačnosti Gambie, která pramení z nízké produktivity práce v zemědělství a tradiční orientace na pěstování podzemnice olejné jakožto tržní plodiny (Sillah 2013).

Co se týče exportů gambijského zboží, v grafu 2 lze vidět zřetelný skokový nárůst jejich celkové hodnoty na 66 milionů USD v roce 2009. O rok později sice došlo k propadu na 35 milionů USD, ale v následujících dvou letech celková hodnota exportů opět relativně rychle rostla až na výše zmíněných 118,8 milionu USD. Příčinou tohoto zdánlivě pozitivního trendu z posledních let však není kýžené proražení gambijských producentů na za-

hraniční trhy, jak by se mohlo zdát, ale pouze započítání reexportů. Podle oficiálních údajů činil v roce 2009 podíl reexportů na celkové hodnotě exportů téměř 60 % (MOTIE 2009). Jak vyplývá z grafu 4, klíčovou skupinu (re)exportovaného zboží představují umělá vlákna (HS 54) – konkrétně potisknuté tkaniny vyrobené z umělých vláken (HS 540834). Právě jejich (re)exporty se staly rozhodujícím faktorem růstu celkových exportů v letech 2011 a 2012. V roce 2010 gambijské úřady oficiálně nereportovaly žádné (re)exporty umělých vláken, což zapříčinilo i výše zmíněný propad celkové hodnoty exportů na 35 milionů USD (viz graf 2).

K otevírání gambijské ekonomiky přispěl ve sledovaném období též obchod službami, jehož přebytky (vyjma roku 2006) pomáhaly částečně financovat každoroční deficity obchodní bilance. Zatímco importy služeb se z 55,2 milionu USD v roce 2001 vyšplhaly na 80,3 milionu USD v roce 2012, exporty vzrostly ze 60,9 milionu USD v roce 2001 na 151,5 milionu USD v roce 2012 (viz graf 5). Otevírání ekonomiky tedy bylo v případech služeb taženo hlavně exporty. Disagregovaná data dle jednotlivých odvětví služeb sice nejsou pro celé sledované období k dispozici, ale z dostupných údajů vyplývá, že klíčové odvětví z hlediska importů představovala doprava. V případě exportů lze za nejdůležitější odvětví označit také dopravu, ale hlavně cestovní ruch.

Velký význam dopravy v gambijském obchodě službami je důsledkem specifické geografické polohy země. Dlouhodobým záměrem vlády je proto využít této polohy a učinit z Gambie důležitý uzel tranzitní dopravy v regionu (MOTIE 2011). Rozvoj cestovního ruchu zase do značné míry souvisí se stabilitou země, která je na africké poměry relativně vysoká.⁵ Díky tomu přitekly investice ze zahraničí a v přímořských oblastech vyrostly nové hotely a související zázemí pro turisty. Navíc rozvoj cestovního ruchu patří mezi priority vlády, takže je různými způsoby podporován (marketingově, rozvojem potřebné infrastruktury apod.).

⁵ Poslední vojenský převrat (s minimální intenzitou násilí) provedl současný prezident Jammeh v roce 1994.

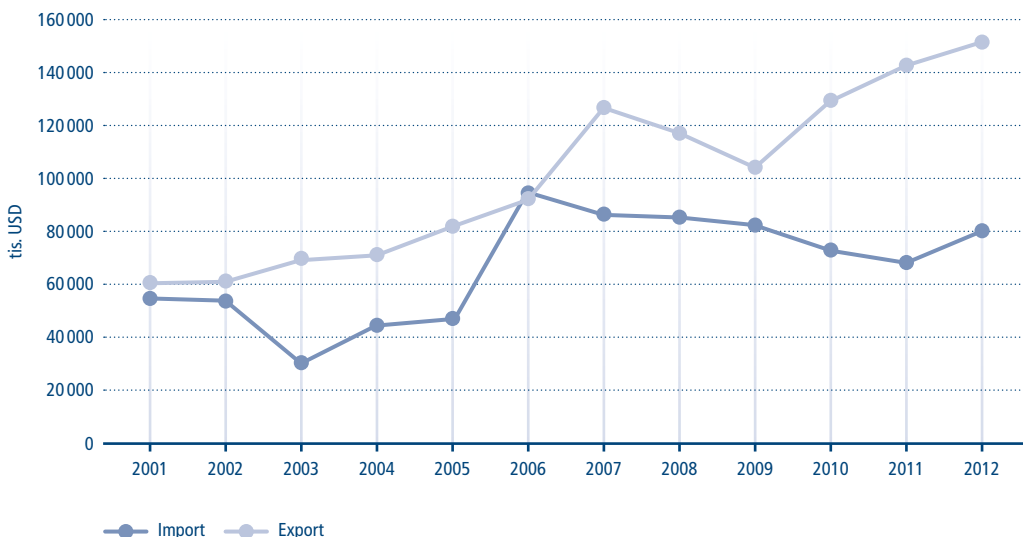
Celkově lze tedy shrnout, že úsilí vlády o vytvoření exportně orientované ekonomiky zatím nepřineslo požadované výsledky. Otevírání ekonomiky bylo taženo zejména dovozy a dílčí úspěchy v podobě nárůstu reexportů zboží či exportů některých obchodovatelných služeb jsou z hlediska industrializace nepodstatné. Gambijští producenti ve zpracovatelském průmyslu zjevně nevyužívají globální poptávku. Přitom obchodní politika země jim v tom nebrání, což dokazuje např. i zmiňovaný nárůst celkové hodnoty reexportů tkanin. Lze proto předpokládat, že problémy gambijských producentů souvisí s dalšími determinantami industrializace.

2.1 Další determinanty industrializace

Za významnou determinantu industrializace je považována dopravní a technická infrastruktura. Na

základě údajů Africké rozvojové banky – konkrétně indexu AIDI (*African Infrastructure Development Index*)⁶ – lze konstatovat, že úroveň gambijské infrastruktury je v rámci SSA mírně nadprůměrná. Zároveň je však třeba dodat, že region SSA jako celek v tomto směru značně zaostává za zbytkem světa (Foster – Garmendia 2010). V roce 2010 dosáhla Gambie v indexu AIDI hodnoty 24,71, přičemž průměr SSA činil 19,84. Přitom na začátku sledovaného období (tj. v roce 2001) byla hodnota indexu 17,07, takže je zřejmé, že Gambie dosáhla určitých pokroků (AfDB 2013). Hodnoty AIDI pro léta 2011 a 2012 ještě nejsou k dispozici, ale zpráva WBG (2013) upozorňuje na další pokroky v rozvoji infrastruktury – zejména zlepšení dostupnosti elektrické energie. Jak již bylo zmíněno, záměrem vlády je učinit z Gambie uzlu tranzitní dopravy v regionu. Klíčovou úlohu má v tomto záměru banjulský přístav, který je životně důležitý pro zahra-

Graf č. 5 » Celková hodnota gambijského exportu a importu služeb v letech 2001–2012 (v tisících USD)

Pramen: ITC 2015; vlastní zpracování

⁶ Index AIDI nabývá hodnot mezi 0 a 100, přičemž vyšší hodnota znamená vyšší úroveň infrastruktury. Index zahrnuje následující druhy infrastruktury: dopravní, energetickou, sanitární, informační a komunikační. Pro podrobnější informace viz AfDB (2013).

niční obchod. Z tohoto důvodu prochází dlouhodobou modernizací, jejímž cílem je zvýšení konkurenceschopnosti. Z toho by pochopitelně mohl těžit i sektor zpracovatelského průmyslu.

Velké nedostatky, které nepochybně brzdí proces industrializace v Gambii, spočívají ve špatném institucionálním prostředí. Kvalitu institucí lze sice jen obtížně měřit, ale základní náhled na tuto problematiku mohou poskytnout zprávy *Doing Business*.⁷ Tyto zprávy se zaměřují na hodnocení kvality institucí v souvislosti s podnikatelským prostředím v dané zemi. Každoroční analýzy ukazují na několik zásadních problémů Gambie. Jedná se zejména o nedostatečnou právní ochranu investorů, komplikovanost a výši daňových odvodů, nedostupnost úvěrů a zdlouhavé převody a registrace nemovitostí (WBG 2006, WBG 2012). Ačkoliv jsou tyto problémy charakteristické pro řadu zemí v SSA, Gambie v jejich hodnocení vykazuje jedny z nejhorších výsledků ze všech sledovaných zemí. Částečné reformy v období 2001–2012 (např. změny v organizaci soudní moci či snížení daňové zátěže) lze sice hodnotit pozitivně, ale na celkovém obrazu úrovně gambijských institucí mnoho nemění.

Industrializace též vyžaduje určité množství kapitálu v ekonomice. Země skupiny LDC (*Least Developed Countries*) však obecně mají nízkou míru domácí akumulace kapitálu. Tento problém lze v současné globalizované světové ekonomice řešit přílivem přímých zahraničních investic (PZI), a proto i gambijská vláda činí opatření k nalákání investorů. Jedním z těch nejviditelnějších bylo založení speciální ekonomické zóny v roce 2005, která disponuje kvalitnější infrastrukturou a při splnění určitých podmínek zvýhodňuje investory (zejména exportéry) daňovými prázdnicemi a jinými pobídkami. Ve sledovaném období do Gambie v průměru každoročně přitekly PZI v hodnotě 6,17 % HDP země. V konkurenci ostatních zemí

SSA to lze označit spíše jako úspěch, protože průměrný roční přítok PZI do všech zemí SSA (bez Súdánu a Jižního Súdánu) ve sledovaném období činil 5,68 % HDP.⁸ Navíc, pokud abstrahujeme od zatím v podstatě nevyužívaných zásob ropy, Gambie nedisponuje významnými nalezišti nerostného bohatství, která bývají častým cílem PZI v Africe. Na druhou stranu z hlediska industrializace nejsou objemy PZI do zpracovatelského průmyslu v Gambii dostatečné. Přesná disagregovaná data přílivu PZI do jednotlivých sektorů/odvětví ekonomiky nejsou k dispozici, ale z dostupných zdrojů vyplývá, že v období před globální krizí plynuly PZI hlavně do odvětví turistického ruchu a nemovitostí a následně do energetiky, finančnictví a informačních technologií (U. S. Department of State 2014, Bhinda — Martin 2009). Problém také představuje negativní trend v celkovém přílivu PZI do Gambie od roku 2007 — tj. od začátku globální krize (viz graf 6).

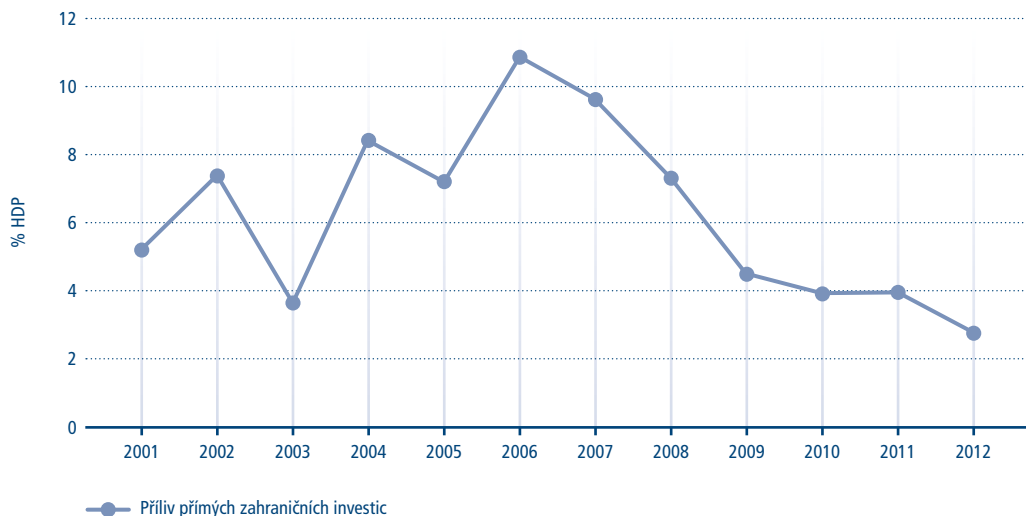
Kromě kapitálu v obecném smyslu je k procesu industrializace nutný též lidský kapitál. Odhady UNICEF (2013) však naznačují, že pouze zhruba polovina dospělě populace v Gambii je gramotná.⁹ To je špatný výsledek i na poměry subsaharské Afriky, který se pochopitelně projevuje i na trhu práce, kde podle vládních odhadů až 75 % kvalifikované pracovní síly tvoří cizí statní občané (MOTIE 2011). Na druhou stranu podle staršího šetření z roku 2000 bylo gramotných jen asi 37 % dospělých (UNESCO 2012), takže je zřejmé, že Gambie učinila v průběhu sledovaného období určitý pokrok. Navíc základní školní docházku v roce 2012 dokončilo asi 70 % žáků, takže lze předpokládat, že míra gramotnosti bude pozvolna pokračovat v růstu. Pozitivní je také fakt, že zhruba 90 % gambijských žáků, kteří dokončí základní šestileté vzdělání, pokračuje v dalším studiu (WBG 2015). Gambijská vláda má od roku 2007, kdy byla v rámci iniciativ HIPC (*Heavily Indebted Poor Countries*) →

⁷ Gambie se v této zprávě objevila poprvé v roce 2007.

⁸ Výpočty autora na základě dat UNCTAD (2015). S ohledem na přetrvávající problémy při vykazování PZI některými rozvojovými, ale i rozvinutými ekonomikami, je třeba upozornit, že uváděná data mají jen orientační charakter.

⁹ Odhad se vztahuje k roku 2012.

Graf č. 6 » Příliv přímých zahraničních investic do Gambie v letech 2001–2012 (v % HDP)

Pramen: UNCTAD 2015; vlastní zpracování

a MDRI (*Multilateral Debt Relief Initiative*) odpuštěna značná část veřejného dluhu, větší prostor pro změny ve fiskální politice. I díky tomu mohly v roce 2008 skokově vzrůst vládní výdaje na vzdělávání ze 7,3 % na 18,8 % HDP. V roce 2012 už byl tento podíl sice jen 13 %, avšak nárůst výdajů je stále zřetelný (WBG 2015). Otázkou však zůstává efektivita vynaložených prostředků a pochopitelně také kvalita poskytovaného vzdělávání.

Gambijská ekonomika patří mezi ty nejmenší v SSA. To pochopitelně znamená určitá omezení pro domácí výrobce (např. v souvislosti s dosahováním úspor z rozsahu). Gambie se snaží mírnit negativní dopady těchto omezení především členstvím v regionální integraci ECOWAS, jejíž zóna volného obchodu mj. zpřístupňuje domácím producentům velký trh čítající dalších 14 západoafrických zemí.¹⁰ Není tedy náhodou, že členské státy

ECOWAS představují klíčové obchodní partnery Gambie. Teritoriální struktura gambijského obchodu se v průběhu sledovaného období sice hodně změnila, ale např. v roce 2012 jen samotné dovozy ropy z Côte d'Ivoire tvořily více než čtvrtinu celkových dovozů Gambie a naopak (re)exporty tkanin do Mali a Guineje dohromady tvořily asi 44 % všech exportů (ITC 2015). Gambie je dále členem WTO a také může využívat výhod plynoucích z jejího postavení ve skupině LDC. *Generalized System of Preferences* a jeho modifikace (např. iniciativa Evropské unie *Everything But Arms* pro země LDC či iniciativa USA *African Growth and Opportunity Act*) umožňují gambijským exportérům preferenční přístup na trhy rozvinutých ekonomik. Ačkoliv tyto preferenční systémy mají zjevně potenciál, Gambie jej zatím nedokázala využít.¹¹ Kromě západoafrických RZ se tak významnými obchodními

¹⁰ Výrobci však musí splňovat určité podmínky, aby mohli své produkty volně vyvážet na trhy států ECOWAS. Jednou z důležitých podmínek je, že suroviny použité při výrobě musí pocházet z členských států ECOWAS. Existují zde ovšem výjimky. Pro bližší přehled viz ECOWAS (2003).

¹¹ Gambie navíc od roku 2015 ztrácí možnost preferenčního přístupu na trh USA prostřednictvím *African Growth and Opportunity Act*, od kterého si vláda marně slibovala rychlý nárůst exportů textilu.

partnery postupně stávají státy jako Čína či Brazílie.

K hodnocení produktivity práce v gambijském zemědělském sektoru nejsou k dispozici kvalitní data. Odhady produktivity práce na jednoho pracovníka sice existují (např. v databázi WBG), ale jejich přesnost je diskutabilní a navíc je nelze použít pro srovnávání (ani mezi státy ani v čase). Dostupné zdroje však naznačují, že produktivita je v Gambii velmi nízká (viz např. Sillah 2013). To potvrzuje i pohled na strukturu gambijské ekonomiky. Navzdory znatelnému útlumu zemědělství v důsledku sucha tvořil tento sektor (společně s lovem, rybolovem a lesnictvím) v roce 2012 stále 22,9 % celkového HDP Gambie (UNCTAD 2014). Svou obživu však se zemědělským sektorem spojovalo podle některých odhadů i více než 70 % obyvatel (Nshimyumuremyi 2014). Země je přitom v produkci potravin nesoběstačná, takže nízká produktivita rozhodně představuje problém. Dokud se ji nepodaří zvýšit, bude příliš velká část obyvatel vázána v tomto sektoru, což není z hlediska industrializace žádoucí.

Z výše uvedeného hodnocení determinant industrializace vyplývá, proč se Gambie navzdory liberální obchodní politice nedokázala industrializovat. Tato studie jednoho případu pochopitelně nedokáže odpovědět na otázku, do jaké míry je Gambie z hlediska aktuální úrovně a rychlosti rozvoje jednotlivých determinant industrializace mezinárodně konkurenceschopná. S ohledem na stagnaci relativní velikosti zpracovatelského průmyslu lze ovšem předpokládat, že ve sledovaném období konkurenceschopná nebyla. To je vážný problém zejména v současné době, kdy se očekává velký přesun zpracovatelského průmyslu náročnějšího na výrobní faktor práce z Číny do dalších RZ s levnou pracovní silou (Chandra – Lin – Wang 2012). Je zřejmé, že pokud gambijská vláda nadále hodlá usilovat o expanzi zpracovatelského průmyslu, bude třeba urychlit rozvoj jednotlivých determinant industrializace.

3. Závěr

Cílem této stati bylo zjistit, jaké faktory stály za rychlým otevíráním gambijské ekonomiky, a proč nedošlo mezi lety 2001 a 2012 k industrializaci. Za tímto účelem byl po vymezení teoretických východisek nejprve analyzován samotný proces otevírání gambijské ekonomiky a poté další determinanty industrializace.

Rychlé otevírání ekonomiky ze 46,93 % v roce 2001 na 86,45 % v roce 2012 bylo zapříčiněno více faktory. Tím nejdůležitějším byla nesoběstačnost Gambie v energetických surovinách a potravinách. Otevírání ekonomiky proto táhly zejména dovozy ropy a potravin (především rýže). Dalším důležitým faktorem bylo započítávání reexportů od roku 2009, které bylo příčinou zdánlivě rychlého nárůstu celkové hodnoty vývozu. Hlavní reexportovanou komoditou byly tkaniny z umělých vláken. V obchodě službami byla dalším faktorem růstu otevřenosti ekonomiky specifická geografická poloha země. Díky ní má významné postavení v dovozech i vývozech služeb doprava, která ve sledovaném období znatelně přispěla k otevírání ekonomiky. Dalším klíčovým odvětvím byl v případě vývozu služeb cestovní ruch, který rostl zejména v důsledku přílivu investic. Výhodou Gambie je v této souvislosti zejména relativní stabilita země.

K výše uvedeným faktorům je třeba uvést, že gambijská ekonomika je velmi malá, což pochopitelně vytváří větší tlak na zapojení do mezinárodního obchodu. Navíc nastavení obchodní politiky vychází z neoklasického pojetí, takže je (v rámci možností) liberální, přičemž vláda usiluje o vytvoření proexportně orientované ekonomiky. Tento cíl je však zatím v nedohlednu.

Gambijský zpracovatelský průmysl tvořil v roce 2012 jen 6,03 % celkového HDP. Ve sledovaném období stagnoval, protože determinanty industrializace nejsou na takové úrovni, aby mohl rychle expandovat. Jedním z problémů je nízká úroveň lidského kapitálu. Při zhruba 50 % negramotnosti obyvatel je zřejmé, že v zemi chybí odborníci. Ač-

koliv lze v oblasti vzdělávání zaznamenat pozitivní trendy, řešení tohoto problému vyžaduje mnoho času. Mezitím se Gambie snaží minimalizovat negativní dopady prostřednictvím migrace pracovních sil. Dalším problémem zásadního významu je nízká produktivita práce v zemědělství. Navzdory faktu, že živobytí většiny obyvatel závisí právě na tomto sektoru, zůstává Gambie potravinově nesoběstačná. Nárůst produktivity práce by přitom mohl uvolnit více pracovní síly do průmyslu a dalších sektorů ekonomiky. Gambie se dále potýká s nízkou kvalitou institucionálního prostředí. V některých aspektech týkajících se kvality podnikatelského prostředí velice zaostává. Jedná se např. o nedostatečnou právní ochranu investorů, komplikovanost a výši daňových odvodů aj.

Na druhou stranu Gambie disponuje na africké poměry mírně nadprůměrnou infrastrukturou. Ta je přitom v návaznosti na priority vlády postupně dále vylepšována. Pozitivně lze hodnotit i objemy PZI, které do Gambie ve sledovaném období přitekly. Zároveň je však třeba dodat, že gambijský zpracovatelský průmysl stál spíše na okraji zájmu

investorů. Navíc byl zaznamenán negativní trend v přílivu PZI od začátku globální krize až do konce sledovaného období. Poslední zkoumanou determinantou industrializace byl problém malé ekonomiky, který Gambie řeší především členstvím v regionální integraci ECOWAS. Kromě toho mají domácí producenti možnost těžit z preferenčních celních systémů ze strany rozvinutých ekonomik. Zatím se jim však nedaří tento potenciál využít.

Celkově tedy gambijský zpracovatelský průmysl mezi lety 2001 a 2012 stagnoval a nedokázal se výrazněji prosadit na zahraničních trzích. Otevřená ekonomika sice umožňovala přítok know-how, ale globální poptávku se využít nepodařilo. Případ Gambie tak ukazuje, že ani v malé a surovinově chudé zemi nemusí mít liberální obchodní politika ústící ve vysokou otevřenost ekonomiky pozitivní vliv na industrializaci, pokud se domácí zpracovatelský průmysl není dlouhodobě schopný prosadit a těžit z globální poptávky. V případě, že Gambie bude do budoucna dále usilovat o industrializaci, nezbývá než pokračovat v co nejrychlejším rozvoji jednotlivých determinant.

Úsilí vlády o vytvoření exportně orientované ekonomiky zatím nepřineslo požadované výsledky. Otvírání ekonomiky bylo taženo zejména dovozy a dílčí úspěchy v podobě nárůstu reexportů zboží či exportů některých obchodovatelných služeb jsou z hlediska industrializace nepodstatné. Gambijští producenti ve zpracovatelském průmyslu zjevně nevyužívají globální poptávku. Přitom obchodní politika země jim v tom nebrání, což dokazuje např. nárůst celkové hodnoty reexportů tkanin. Lze proto předpokládat, že problémy gambijských producentů souvisí s dalšími determinantami industrializace.

LITERATURA A PRAMENY

1. ACEMOGLU, D., ROBINSON, J. A. (2012): *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty*. New York: Crown, ISBN 978-0307719218
2. AFDB (2013): *The Africa Infrastructure Development Index (AIDI)*. African Development Bank Group. [online] [cit. 24. 1. 2015]. Dostupné z: http://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Publications/Economic_Brief_-_The_Africa_Infrastructure_Development_Index.pdf
3. BAUER, P. T. (1984): *Reality and Rhetoric*. Studies in the Economics of Development. London: Weidenfeld and Nicolson

4. BHINDA, N., MARTIN, M. (2009): Private Capital Flows to Low Income Countries: Dealing with Boom and Bust. *FPC CBP Series*, No. 2. [online] [cit. 24. 1. 2015]. Dostupné z: <http://www.development-finance.org/en/services/research-a-analysis/publications-and-technical-briefings/private-capital-publications/synthesis-analysis/261-private-capital-flows-to-low-income-countries-dealing-with-boom-and-bust.html>
5. CHANDRA, V., LIN, J. Y., WANG, Y. (2012): Leading Dragons Phenomenon: New Opportunities for Catch-Up in Low-Income Countries. *Policy Research Working Paper 6000*, No. 1, pp. 1–58. [online] [cit. 6. 1. 2015]. Dostupné z: http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/IW3P/IB/2012/03/15/000158349_20120315164328/Rendered/PDF/WPS6000.pdf
6. ECOWAS (2003): *ECOWAS protokol A/P1/1/03*. [online] [cit. 25. 1. 2015]. Dostupné z: http://documentation.ecowas.int/download/en/legal_documents/protocols/Protocol%20Relating%20to%20the%20Definition%20of%20the%20Concept%20of%20Products%20Originating%20from%20Member%20States%20of%20the%20Economic%20Community%20of%20West%20African%20States%202003.pdf
7. FAROOKI, M., KAPLINSKY, R. (2012): *The Impact of China on Global Commodity Prices: The Global Reshaping of the Resource Sector*. Abingdon: Routledge, ISBN 978-0-415-59789-0
8. FOSTER, V., GARMENDIA, C. (2010): *Africa's Infrastructure: A Time for Transformation*. Washington: World Bank, ISBN 978-0-8213-8083-3
9. GUADAGNO, F. (2012): *The Determinants of Industrialization in Developing Countries, 1960–2005*. All Occasions Management. [online] [cit. 14. 1. 2015]. Dostupné z: <http://www.aomevents.com/media/files/ISS%202012/ISS%20Session%209/Guadagno.pdf>
10. ITC (2015): *Trade Map: Trade statistics for international business development*. [online] [cit. 5. 1. 2015]. Dostupné z: [http://www.trademap.org/\(S\(2sf5o0ztpko1ilugkucb2055\)\)/Index.aspx](http://www.trademap.org/(S(2sf5o0ztpko1ilugkucb2055))/Index.aspx)
11. LAL, D. (2002): *The Poverty of Development Economics*. 3rd edition. The Institute for Economic Affairs, ISBN 0-255-36519-5
12. LEWIS, A. W. (1954): Economic Development with Unlimited Supplies of Labour. *The Manchester School*, Vol. 22, No. 2, pp. 139–191
13. LIN, J. Y. (2012): *New Structural Economics. A Framework for Rethinking Development and Policy*. Washington: World Bank, ISBN 978-0-8213-8957-7
14. MOTIE (2009): *The Annual External Trade Statistics of the Gambia*. [online] [cit. 22. 1. 2015]. Dostupné z: http://www.giepa.gm/sites/default/files/Annual_trade_review_2009Final.pdf
15. MOTIE (2011): *The Gambia Trade Policy*. [online] [cit. 16. 1. 2015]. Dostupné z: <http://www.gafspfund.org/sites/gafspfund.org/files/Documents/Attachment%2011%20The%20Gambia%20Trade%20Policy%202011.pdf>
16. NSHIMYUMUREMYI, A. (2014): *Gambia*. [online] [cit. 29. 1. 2015]. Dostupné z: http://www.african-economicoutlook.org/fileadmin/uploads/aeo/2014/PDF/CN_Long_EN/Gambie_EN.pdf
17. NURKSE, R. (1953): *Problems of Capital Formation in Underdeveloped Countries*. Oxford: Basil Blackwell
18. PAGE, J. (2012): Can Africa Industrialize? *Journal of African Economies*, Vol. 21, Supplement 2, pp. 86–125
19. PEREIRA, L. C. (2008): The Dutch Disease and Its Neutralization: A Ricardian Approach. *Revista de Economia Política*, Vol. 28, No. 1, pp. 47–71
20. PREBISCH, R. (1950): *The economic development of Latin America and its principal problems*. New York: Lake Success
21. RAMACHANDRAN, V., SHAH, M. (2007): Why Are There So Few Black-Owned Firms in Africa? Preliminary Results from Enterprise Survey Data. *Center for Global Development Working Paper*, No. 104, →

- pp. 1–24. [online] [cit. 1. 2. 2015]. Dostupné z: http://www.cgdev.org/files/12095_file_Black_Firms_January_9_2007.pdf
22. RODRIK, D. (2008): The Real Exchange Rate and Economic Growth. *Brookings Papers on Economic Activity*, Vol. 39, No. 2, pp. 365–439
23. ROSTOW, W. W. (1959): The Stages of Economic Growth. *The Economic History Review, New Series*, Vol. 12, No. 1, pp. 1–16
24. SINGER, H. (1949): *Post War Price Relations in Trade between Under-developed and Industrialized Countries*. New York: Lake Success
25. SCHRÖDER, M. (2013): Should developing countries undervalue their currencies? *Journal of Development Economics*, Vol. 105, pp. 140–151
26. SILLAH, B. (2013): An econometric analysis of agriculture-growth nexus in the Gambia: 1966 to 2009, it is more people per acre and fewer yields per acre, and the reverse should have been the case. *African Journal of Agricultural Research*, Vol. 8, pp. 6651–6662. [online] [cit. 1. 2. 2015]. Dostupné z: <http://www.academicjournals.org/journal/AJAR/article-abstract/D52E44642427>
27. WBG (2006): *Doing Business 2007: How to Reform*. ISBN 0-8213-6489-8. [online] [cit. 19. 1. 2015]. Dostupné z: <http://www.doingbusiness.org/reports/global-reports/doing-business-2007>
28. WBG (2012): *Doing Business 2012: Doing Business in a More Transparent World*. ISBN 978-0-8213-8834-1. [online] [cit. 19. 1. 2015]. Dostupné z: <http://www.doingbusiness.org/reports/global-reports/doing-business-2012>
29. WBG (2013): *Doing Business 2013: Smarter Regulations for Small and Medium-Size Enterprises*. ISBN 978-0-8213-9624-7. [online] [cit. 19. 1. 2015]. Dostupné z: <http://www.doingbusiness.org/reports/global-reports/doing-business-2013>
30. WBG (2015): *World Development Indicators*. [online] [cit. 3. 1. 2015]. Dostupné z: <http://databank.worldbank.org/data/views/variableselection/selectvariables.aspx?source=world-development-indicators>
31. UN (2015): *National Accounts Main Aggregates Database*. UNSTATS. [online] [cit. 2. 1. 2015]. Dostupné z: <http://unstats.un.org/unsd/snaama/selbasicFast.asp>
32. UNCTAD (2014): *The Least Developed Countries Report 2014 – Growth with Structural Transformation: A post-2015 Development Agenda*. ISBN 978-92-1-056923-1. [online] [cit. 19. 1. 2015]. Dostupné z: http://www.unic.org.in/items/Publication_TheLeastDevelopedCountriesReport2014.pdf
33. UNCTAD (2015): *UNCTADStat Reports*. [online] [cit. 14. 1. 2015]. Dostupné z: <http://unctadstat.unctad.org/ReportFolders/reportFolders.aspx>
34. UNESCO (2012): *ADULT AND YOUTH LITERACY, 1990–2015 – Analysis of data for 41 selected countries*. ISBN 978-92-9189-117-7. [online] [cit. 18. 1. 2015]. Dostupné z: <http://www.uis.unesco.org/Education/Documents/UIS-literacy-statistics-1990-2015-en.pdf>
35. UNICEF (2013): *At a Glance: Gambia*. [online] [cit. 18. 1. 2015]. Dostupné z: http://www.unicef.org/infobycountry/gambia_statistics.html
36. U. S. DEPARTMENT OF STATE (2014): *2014 Investment Climate Statement – The Gambia*. [online] [cit. 18. 1. 2015]. Dostupné z: <http://www.state.gov/e/eb/rls/othr/ics/2014/226961.htm>

KLÍČOVÁ SLOVA

industrializace, otevřenost ekonomiky, subsaharská Afrika, determinanty industrializace

Trade openness and industrialization in sub-Saharan Africa – the case of Gambia

ABSTRACT

Theoretically, industrialization is faster in developing countries pursuing trade openness policies. In period 2001–2012, many sub-Saharan countries managed to significantly open their economies to foreign trade but failed to industrialize. Analysis of the Gambian case shows that liberal trade policy leading to greater trade openness may not have a positive impact on industrialization if domestic manufacturers are uncompetitive and unable to exploit global demand. The expansion of manufacturing sector in Gambia was hindered by major problems regarding other determinants of industrialization (e.g. institutions, human capital etc.).

KEYWORDS

industrialization, trade openness, sub-Saharan Africa, determinants of industrialization

JEL CLASSIFICATION

O14, O24, O25

x

Zahraniční rozvojová spolupráce a její ekonomická dimenze — případová studie České republiky

► Bc. Kristýna Kloboučníková, Mgr. Ing. Radka Druláková, Ph.D. »

Středisko mezinárodních studií Jana Masaryka, Fakulta mezinárodních vztahů, Vysoká škola ekonomická v Praze¹

* 1. Úvod

Ekonomická diplomacie se v současnosti těší značné pozornosti nejenom v praxi zahraniční politiky jednotlivých států, ale bývá hojně reflektována také v odborné literatuře (Bergeijk 1994, Bergeijk 2009, Saner — Yiu 2001 aj., platformu pro odborné diskuze vytváří také tematicky zaměřený časopis *International Journal of Diplomacy and Economy*). V souvislosti s výkonem ekonomické diplomacie jednotlivých států vznikla řada odborných textů, a to i v českém prostředí. K jednopřípadovým studiím patří např. českou ekonomickou diplomacii zkoumající Štouračová (2008 a 2012), Zemanová (2013) aj., komparativní pohled potom nabízejí např. Krčál (2013), Štouračová (2010) aj. Ekonomická diplomacie však nezahrnuje pouze unilaterální akce na podporu ekonomického růstu států. Multilaterální ekonomická diplomacie je vykonávána mezinárodními organizacemi, jak na příkladu Evropské unie dokládá Woolcock (2012). Novým trendům ekonomické diplomacie z globální perspektivy se v současnosti věnují např. Bayne — Woolcock 2011, Bergeijk — Okano-Heijmans — Melissen (eds.) 2011 aj. Ekonomická diplomacie však může zahrnovat i nástroje mající donucovací charakter, kterými jsou ekonomické sankce. Sank-

cím obecně byla věnována celá řada publikací, přičemž ekonomickým sankcím byla věnována zvláštní pozornost, protože jdou poměrně snadno cílit (př. Drezner 1999, Elliot — Hufbauer — Schott — Oegg 2009, Cortright — Lopez 2000, Cortright — Lopez (eds.) 2002 aj., z českých autorů potom Druláková — Trávníčková — Zemanová 2006, Druláková — Zemanová (eds.) 2012 aj.).

Oproti tomu propojení ekonomické diplomacie se zahraniční rozvojovou spoluprací bývá předmětem analýz jen zcela výjimečně. Vazba zahraniční rozvojové spolupráce představující neekonomické zájmy státu na ekonomické zájmy země, resp. exportérů, bývá vnímána jako kontroverzní. I když se v realitě ekonomických vztahů v souvislosti se zahraniční rozvojovou spoluprací objevuje termín komerční návaznost, který propojuje pomoc s obchodem, kdy se do zahraniční rozvojové spolupráce zapojuje i soukromý sektor, není propojení neekonomických zájmů státu s těmi ekonomickými v odborné literatuře ani zdaleka běžné. Výchozíkem bývá obvykle zaměření na zahraniční rozvojovou spolupráci obecně a okrajově bývají zmíněny i aspekty její ekonomické dimenze. Z českého prostředí si největší pozornost v tomto ohledu zaslouží publikace Ondřeje Horkého (2011) a Filipa Tesaře (2013). Ze zahraniční literatury se tématu věnují

¹ Tento článek vznikl s podporou grantového projektu GA ČR „Možnosti a meze českého zahraničněpolitického aktivismu“ (13-307245) poskytnutého na léta 2013–2015.

studie Francisca Sagastiho (2005) a Briana Tomlinsona (2012). Kromě této literatury jsou oporou tohoto textu — zejména v části týkající se ČR — dokumenty Ministerstva zahraničních věcí ČR, Ministerstva průmyslu a obchodu ČR, Hospodářské komory ČR a České rozvojové agentury.

Tato stať vychází z otázky vznesené v roce 2009 deníkem Hospodářské noviny: *Aid or Trade?* nebo *Aid for Trade?* (Hospodářské noviny 2009) a jejím hlavním cílem je analyzovat propojení zahraniční rozvojové spolupráce s ekonomickými zájmy aktérů ekonomické diplomacie. Obecně je koncept *Aid for Trade* zaměřen na projekty, které pomáhají příjemcům zapojit se do světového obchodu (WTO 2013, Council 2007). V tomto článku jím však primárně vnímáme propojení neekonomických a ekonomických zájmů v rámci státu, který pomoc poskytuje. Hlavním východiskem je přitom skutečnost, že aktéři zahraniční rozvojové spolupráce (státy-dárce, soukromé subjekty) mají na zřeteli obecně přijímaný rozvojový diskurs altruistické pomoci rozvojovému státu-příjemci, jejímž hlavním cílem je rozvoj, ekonomický růst a omezení chudoby; zároveň však usilují o naplnění svých vlastních (ekonomických, obchodních) zájmů.

Text je s ohledem na tuto otázku strukturován od formulace obecných východisek ke konkrétní případové studii. První část definuje východiska pro propojení zahraniční rozvojové spolupráce s ekonomickou diplomacií. Činí tak prostřednictvím empiricky ověřených zdrojů motivace pro zahraniční rozvojovou spolupráci. Druhá část toto pojetí rozpracovává a uvádí argumenty jak odpůrců, tak zastánců tohoto propojení. Zdůrazňuje komerční návaznost projektů zahraniční rozvojové spolupráce, která se vztahuje zejména k soukromým subjektům do takových projektů zapojených. Funkčnost tohoto propojení ilustruje třetí část textu na případové studii České republiky (ČR). Ukazuje, že komerční návaznost rozvojových projektů se začala objevovat v průběhu procesu transforma-

ce systému zahraniční rozvojové spolupráce v 90. letech 20. století a v současnosti vytváří nástroje pro přímé zapojení soukromého sektoru do zahraniční rozvojové spolupráce. Tato stať však nemůže představovat komplexní pohled na zkoumanou problematiku. Je třeba ji chápat jako přípravou studii k tématu, které autorky plánují rozšířit o případové studie dokládající možné a žádoucí propojení ekonomických a neekonomických zájmů ČR v rámci její ekonomické diplomacie.

2. Zdroje motivace pro uskutečňování zahraniční rozvojové spolupráce a jejich vazba na ekonomické zájmy státu-dárce

Zahraniční rozvojová spolupráce je obecně orientovaná dlouhodobě na rozvoj a ekonomický růst státu nebo regionu v souladu s přesvědčením, že „...bohaté země by měly chudým zemím poskytovat rozvojovou pomoc“ (Horký 2010: 15). Koncept zahraniční rozvojové spolupráce vznikl v době po druhé světové válce na pozadí úspěchu Marshallova plánu v poválečné rekonstrukci Evropy (Sagasti 2005: 1). Základní myšlenkou této poválečné rozvojové spolupráce byla pomoc nebo asistence nerozvinutým státům (*underdeveloped countries*) ze strany států rozvinutých.

Tento text vzhledem ke svému předmětu zájmu, kterým je role soukromého sektoru v zahraniční rozvojové spolupráci, vychází z funkční definice, která zahraniční rozvojovou spolupráci klasifikuje podle používaných prostředků, pomocí kterých je realizována — tj. zejména pomocí programů a projektů implementovaných ve vybraných cílových zemích (Horký 2010: 18). Tuto funkční definici doplňuje definice Výboru pro rozvojovou pomoc (Development Assistance Committee, DAC),² který zahraniční rozvojovou spolupráci (Official Development Assistance, ODA) definuje jako „půjčky a granty státům a územím uvedeným na seznamu příjemců ODA (spravovaným Výbo-

² Výbor pro rozvojovou pomoc je devětatvacetičlenný orgán fungující při Organizaci pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD).

rem pro rozvojovou pomoc) a multilaterálním organizacím, které (a) jsou poskytovány vládním sektorem, (b) jsou poskytovány za účelem ekonomického rozvoje a blahobytu rozvojových zemí jako hlavními cíli, (c) poskytují těmto zemím zvýhodněné finanční podmínky a mají nejméně z 25 % příspěvkový charakter“ (OECD 2005: 1).

Ačkoliv je v definici OECD zdůrazněna úloha vládního sektoru, je zde nutné zmínit, že silnou úlohu hrají v zahraniční rozvojové spolupráci i nestátní aktéři, kterými jsou především soukromé firmy a neziskové organizace. Tito aktéři vstupují do zahraniční rozvojové spolupráce s různou motivací. Motivace se mění v čase i mezi jednotlivými státy poskytujícími zahraniční rozvojovou spolupráci. Podle Sagastiho (2005: 2–3) však v těchto

rozmanitých motivech jednání můžeme od počátku 21. století identifikovat tři hlavní skupiny důvodů poskytování zahraniční rozvojové spolupráce, kterými jsou (viz tabulka č. 1): mezinárodní solidarita (*international solidarity*), vlastní zájem (*self-interest*) a poskytování mezinárodních veřejných statků (*provision of international public goods*). První zdroj motivace – mezinárodní solidaritu – Sagasti vysvětluje altruistickými, humanitárními a etickými pohnutkami, které zdůrazňují morální povinnost státu pomáhat chudým. Druhý zdroj motivace – vlastní zájmy – Sagasti dělí na tři podskupiny, kterými jsou strategické a bezpečnostní zájmy, politické zájmy a ekonomické a obchodní zájmy. Strategické a bezpečnostní zájmy jsou ztělesněním hlavního zájmu státu podle reali-

Tabulka č. 1 » Zdroje motivace pro zahraniční rozvojovou spolupráci

Mezinárodní solidarita
• Odstranění lidského utrpení a chudoby • Pomoc při přírodních i lidmi zaviněných neštěstích • Zlepšení životního standardu v rozvojových zemích
Vlastní zájmy
• Bezpečnostní zájmy • Národní zájmy (součást boje proti terorismu nebo války s drogami) • Regionální zájmy (vyplývající z regionálních úmluv či aliancí) • Politické zájmy • Podpora domácí politiky imigranty a etnickými skupinami • Podpora zahraniční politiky vládou státu-příjemce • Ekonomické zájmy • Rozšíření exportu — podpora domácích výrobců • Stabilní prostředí pro investice • Přístup k nerostným surovinám
Mezinárodní veřejné statky
• Boj proti globálním problémům • Boj proti environmentálním hrozbám • Boj proti globálnímu růstu populace a s ním spojeným zdravotním hrozbám (AIDS, epidemie) • Podpora mezinárodní spolupráce • Udržování stability mezinárodního systému • Prevence konfliktů, šíření demokracie • Zajišťování ekonomické stability pomocí reforem • Udržování sociální stability (podpora lidských práv) • Snaha pomoci rozvojovým zemím zapojit se do mezinárodního obchodu

Pramen: Sagasti 2005: 3

stické tradice, kterým je přežití. Politické zájmy se vážou k podpoře domácí i zahraniční politiky státu-dárce ze strany státu-příjemce. V otázkách domácí politiky hledá stát-dárce především podporu imigrantů a etnických skupin trvale žijících v daném státu, v otázkách zahraniční politiky se jedná o podporu vlády státu-příjemce. Ekonomické a obchodní zájmy reflektují přímé obchodní a finanční přínosy, které ze zahraniční rozvojové spolupráce pro stát-dárce mohou plynout. Třetí zdroj motivace – poskytování mezinárodních veřejných statků – se zaměřuje především na problémy globálního charakteru, jejichž příčiny z části tkví v rozvojových zemích, ale mají přímé dopady i na země rozvinuté. Do této skupiny ještě spadá zájem na udržení stability mezinárodního systému, která umožňuje státu soustředit se na naplňování svých dlouhodobých cílů.

S působením soukromého sektoru je spojen druhý zdroj motivace, kterým jsou vlastní zájmy – a to konkrétně zájmy ekonomické a obchodní. Altruistický cíl pomoci totiž nemusí znamenat, že aktér působící na poli zahraniční rozvojové spolupráce abstrahuje od vlastních zájmů. Realizace takových zájmů je oprávněná jak na úrovni státu, tak na úrovni soukromého sektoru zapojeného do zahraniční rozvojové spolupráce. Zejména soukromý sektor, jehož cílem je maximalizace zisku, má zájem podílet se na rozvojové spolupráci pouze v případě, že pro něj tato aktivita bude přínosná. Jak uvádí Sagasti (2005: 2), na bilaterální úrovni je zahraniční rozvojová spolupráce nástrojem zahraniční politiky státu-dárce a je obvykle spojena s jeho strategickými cíli a zájmy. V rámci ekonomické dimenze rozvojové spolupráce tedy kromě altruistického jednání s cílem pomoci uvažujeme i ekonomický kalkul uspokojení vlastních zájmů.

Horký (2010: 19) ve své práci odlišuje rozvojový diskurs neboli řečový akt od praktik, tedy souhrnu činností aktérů zahraniční rozvojové spolupráce. Řečový akt stojí na počátku toho, co se následně stává realitou, a tak tuto realitu spoluvytváří. Proto je diskurs zahraniční rozvojové spolupráce jasně oddělitelný od realizovaných aktivit. Za rozvojový

diskurs můžeme například považovat obecně uznávanou tezi, která byla uvedena výše, že bohaté země by chudým zemím měly pomáhat prostřednictvím zahraniční rozvojové spolupráce. Aktéři zahraniční rozvojové spolupráce ale mohou prostřednictvím tohoto obecně přijímaného diskursu realizovat praktiky směřující k prosazování svých zájmů. Tento fenomén názorně shrnul Swidler (1986, podle Horký 2010: 21), který uvádí, že aktéři nemusejí vždy přijmout hodnoty, na které se obecně odkazuje. Naopak mohou využít kultury rozvojové spolupráce jako kufříku s nářadím (*tool-kit*), ze kterého mohou čerpat vybrané principy, na kterých pak stavějí své vlastní strategie. Aktéry zahraniční rozvojové spolupráce však rozhodně není možné označit pouze za vypočítavé dárce, kteří „...hanebně sledují své vlastní zájmy pod pláštěm konání dobra...“, jak to učinil Blunt (2011: 172). Pokud se zaměříme na úroveň státu, stát-dárce má zájem dostát svým mezinárodněprávním závazkům, může však tyto závazky využívat také „...k naplňování svých zejména zahraničněpolitických, bezpečnostních a obchodních zájmů“ (Horký 2010: 23).

3. Propojení zahraniční rozvojové spolupráce a ekonomické diplomacie – komerční návaznost

Podstatou ekonomické dimenze zahraniční rozvojové spolupráce je motivace pro její realizaci. Touto motivací je uspokojení vlastních zájmů státu – v ekonomické oblasti jde konkrétně o uspokojení zájmů ekonomických a obchodních, které směřují k posilování prosperity státu (Druláková – Drulák 2011: 26). Pokud se zaměříme na soukromý sektor, jeho primárním cílem je maximalizace zisku, případně maximalizace hodnoty firmy. Proto, pokud soukromá firma, racionálně sledující svůj primární cíl, vstupuje do projektu zahraniční rozvojové spolupráce, je silně motivovaná maximalizací svého užitku. Podpora činnosti podnikatelských subjektů v zahraničí je jedním z předmětů ekonomické diplomacie a zahraniční rozvojová spolupráce je některými autory považována za součást ekono-

→ mické diplomacie státu (srov. Štouračová 2008: 24). Zde se otevírá prostor pro detailnější rozbor tohoto konceptu v souvislosti s komerční návazností projektů rozvojové spolupráce.

Ekonomická diplomacie jako specifická oblast a jako součást diplomacie státu může být chápána ve dvou pojetích (ibid: 24) — širším a užším. V širším pojetí je ekonomická diplomacie chápána jako aktivita, jejímž účelem je naplňování ekonomických cílů státu v zahraničí v souvislosti se zapojováním národní ekonomiky do ekonomiky světové, do procesů internacionalizace, integrace a ekonomické globalizace. Ekonomická diplomacie se v tomto pojetí úzce prolíná se znaky zahraniční rozvojové spolupráce — primárním cílem zahraniční rozvojové spolupráce je ekonomický růst a rozvoj (přijímajícího) státu, který směřuje k jeho začlenění do světové ekonomiky. Užší pojetí ekonomické diplomacie pak zahrnuje aktivity vztažené na domácí podnikatelský sektor. Zdůrazňuje jednak podporu obchodních a investičních aktivit národních podnikatelských subjektů při jejich vstupu na zahraniční trhy a lobování za jejich zájmy a jednak poskytování informací ekonomického a obchodního charakteru všem domácím zainteresovaným institucím a subjektům. Například Odell (2000: 11) řadí zahraniční rozvojovou spolupráci právě k podpoře investičních aktivit, které mají usnadnit vstup domácích podnikatelských subjektů na zahraniční trhy. V ekonomické praxi se tak zahraniční rozvojová spolupráce může s ekonomickou diplomacií ať už v širším nebo v užším pojetí doplňovat.

Vzhledem k důrazu na naplňování ekonomických cílů zahraniční politiky státu však může být na ekonomickou diplomacii pohlíženo z druhé strany jako na neslučitelnou se zahraniční rozvojovou spoluprací. Tento pohled může být považován za opodstatněný v případě, že je zahraniční rozvojová spolupráce chápána pouze v užším smyslu jako altruistická pomoc rozvojovému státu. Jak ale bylo vysvětleno, zahraniční rozvojová spolupráce má svou ekonomickou dimenzi, která bere v úvahu ekonomický kalkul aktérů zahraniční rozvojové

spolupráce, kteří kromě pomoci chtějí uspokojit i své vlastní zájmy. A právě toto je výšeč zahraniční rozvojové spolupráce, která se kryje s oblastí ekonomické diplomacie státu.

Dalším důvodem, proč se ekonomická diplomacie může zdát být vzdálena konceptu zahraniční rozvojové spolupráce, je zužování její definice a abstrahování od některých jejích aspektů. Ekonomická diplomacie bývá nesprávně ztotožňována s obchodní diplomacií, komerční diplomacií, případně hospodářskou diplomacií. Tyto typy ekonomické diplomacie však musejí být striktně odlišovány od ekonomické diplomacie, jelikož vždy reprezentují pouze dílčí část širokého spektra ekonomické diplomacie. Rana (2011: 94) v této souvislosti uvádí, že zahraniční rozvojová spolupráce (pomoc) nemůže být součástí ani jednoho ze zmíněných typů diplomacie. Obchodní diplomacie pracuje především se zájmy domácích vývozců do zahraničí, se kterými se snaží propojit bilaterální vyjednávání o obchodních podmínkách ekonomických vztahů a transakcí. Komerční diplomacie ještě zužuje oblast, kterou se zabývá obchodní diplomacie, a to pouze na rámcovou asistenci domácím podnikatelským subjektům bez snahy vyjednávat o podmínkách vzájemného obchodu na vládní úrovni. Hospodářská diplomacie je naopak širší pojem než obchodní diplomacie, jelikož se kromě obchodních vztahů soustředí také na investice. Neobsáhne však další aspekty zakotvené v definici širšího pojetí ekonomické diplomacie jako takové (Štouračová 2008: 28–29).

Hlavním cílem ekonomické diplomacie je v nejširším pojetí prosperita státu, a tedy i prosperita soukromého sektoru. Jak uvádí Štouračová, „přestože zahraniční rozvojová spolupráce není klasickým nástrojem exportní politiky, je možné i tuto aktivitu považovat za specifický prezentační nástroj, kterým může stát pomáhat rozvíjejícím se zemím a zároveň vytvářet předpoklady svého exportu“ (tamtéž: 196). Dále poukazuje na to, že stát-dárce prostřednictvím zahraniční rozvojové spolupráce vytváří v dané zemi tzv. předmostí pro obchod. Tím, že stát obchod v rámci zahraniční

Koncept zahraniční rozvojové spolupráce je tradičně založen na přesvědčení, že bohaté státy by státům chudým měly poskytovat rozvojovou pomoc. Altruistický pohled na zahraniční rozvojovou spolupráci je však doplňován pragmatickou aspirací dárce uspokojit své vlastní národní zájmy. Akteři zapojení do zahraniční rozvojové spolupráce tak zohledňují obecně přijímaný diskurs altruistické pomoci rozvojovému státu, zároveň však na základě logiky výhodnosti usilují o dosažení svých vlastních cílů. To je patrné především v ekonomické oblasti, kde se zahraniční rozvojová spolupráce prolíná s ekonomickou diplomacií státu.

rozvojové spolupráce po určitou dobu podporuje, propaguje dobré jméno státu v zahraničí, což posléze může ulehčit vstup dalších podnikatelských subjektů na zahraniční trh.

Pro soukromé podnikatelské subjekty bude zahraniční rozvojová spolupráce zajímavá pouze v případě, že z ní i ony budou mít užitek. Jak uvádí Špok (2013: 3), projekt zahraniční rozvojové spolupráce je pro soukromý sektor zejména dobrou referencí, vstupenkou na trh a obchodní příležitostí. Rana jde v této úvaze ještě dál, když tvrdí, že soukromý sektor je nejen motorem pro projekty zahraniční rozvojové spolupráce, ale také hlavním příjemcem užítku, který z nich plyne (Rana 2011: 93). Proto je pro zapojení soukromého sektoru do zahraniční rozvojové spolupráce důležitý termín komerční návaznost (př. Venclíková 2013, Mrázek 2013b aj.). Komerční návaznost rozvojových projektů zaručuje soukromé společnosti pevnější ukotvení v dané zemi a přístup k dalším obchodním příležitostem, které firma může využít již bez podpory domácí vlády. Jak uvádí Luboš Joza, rozvojový projekt tak de facto může pomoci dalším aktivitám firmy v zemi (rozhovor, 21. 5. 2014). Špok (2013: 3) demonstruje komerční návaznost rozvojových projektů na dvou modelových příkladech. Soukromý podnikatelský subjekt se může v rámci projektu zahraniční rozvojové spolupráce podílet buď na budování infrastruktury (silnice, kanalizace, čistírka odpadních vod apod.) nebo na přímé dodávce materiálu (zdravotnické vybavení,

obráběcí stroje, chladicí zařízení apod.). V obou případech může kvalitou svých služeb a výrobků zaujmout vládu, případně soukromý sektor v dané oblasti a získat tak budoucí zakázky, které již budou probíhat na základě standardních smluv.

Pro fungování tohoto konceptu je důležité, aby státní aktéři oficiálně připustili možnost komerční návaznosti rozvojových projektů a zohlednili tento aspekt již při vyhledávání příležitostí pro zahraniční rozvojovou spolupráci. Prvním základním krokem, který je nutný pro zapojení soukromého sektoru do zahraniční rozvojové spolupráce, je, aby podnikatelské subjekty byly řádně informovány o možnostech dalšího působení v dané zemi i po ukončení rozvojového projektu. Druhým krokem nutným pro uchycení se na daném zahraničním trhu je spolupráce s tamními úřady a navázání vztahů s partnerským subjektem, ať se jedná o fyzickou osobu nebo firmu. Tento kontakt je pro exportující firmu velkou výhodou v zajišťování administrativních úkonů, jednání s tamními úřady nebo subkontraktování tamních firem (Špok 2013: 5).

Zapojení soukromého sektoru do zahraniční rozvojové spolupráce však nesmí být založeno pouze na principu komerční návaznosti rozvojových projektů, altruistický aspekt pomoci v něm nesmí chybět. Navíc, jak uvádí Luboš Joza (rozhovor, 21. 5. 2014), rozvojové projekty nejsou jednorázovou exportní příležitostí. Do zahraniční rozvojové spolupráce by se měly zapojovat především firmy, které mají o dané teritorium skutečný zá-

jem, případně se na daném trhu již pohybují a znají jeho specifika. Znalost prostředí a kultury často realizaci projektu velmi usnadňuje (Mrázek 2013a). Rozhodujícím aspektem navzdory primárnímu cíli firmy usilovat o maximalizaci zisku zůstává ochota být skutečným partnerem a být připravený spolupracovat takovým způsobem, který zaručí podporu sociálních a ekonomických práv chudých a znevýhodněných obyvatel. Výsledkem takového zapojení soukromého sektoru do zahraniční rozvojové spolupráce by měly být nové ekonomické příležitosti pro uplatnění znevýhodněného obyvatelstva, rovnoprávnost žen a podpora iniciativ, které usilují o začleňování těchto znevýhodněných skupin do společnosti (Tomlinson 2012: 11).

4. Zahraniční rozvojová spolupráce Československa / České republiky a zapojování soukromého sektoru

Československo navazovalo zahraniční rozvojovou spolupráci od 50. let 20. století, byla ale z velké části politicky motivována (blíže viz Sládková 2011). V oblasti zahraniční rozvojové spolupráce se Československo orientovalo zejména na mimoevropské socialistické země (Kuba, Mongolsko, Severní Korea, Severní Vietnam/Vietnam, později též Laos a Kambodža) a na země tzv. přednostního zájmu (např. Ghana, Guinea, Mali, Afghánistán, Angola, Etiopie, Jižní Jemen a další) (Plešinger a kol. 2013). Kvalita československé zahraniční rozvojové spolupráce v době od 50. let do 90. let je však z několika důvodů napadnutelná (Horký 2010: 29). První pochybnost se týká motivů poskytování zahraniční rozvojové spolupráce, které byly převážně politické a státy dostávaly finanční pomoc bez ohledu na reálné potřeby obyvatelstva. Druhá výhrada se vztahuje opět k výběru cílových zemí zahraniční rozvojové spolupráce. Pouze čtvrtina celkového objemu zahraniční rozvojové spolupráce totiž byla určena pro Afriku jako nejchudší kontinent, což zpochybňuje hlavní cíl zahraniční rozvojové spolupráce – snižovat chudobu. Třetí pochybnost se váže k faktu, že kromě hmotné pomoci,

technické pomoci a stipendií byly rozvojovým státům poskytovány i dodávky vojenského materiálu, které byly také zařazovány pod zahraniční rozvojovou spolupráci. Poslední výtku se vztahuje ke statistickému hodnocení zahraniční rozvojové spolupráce, protože země Rady vzájemné hospodářské pomoci používaly systém výkaznictví neslučitelný se zásadami OECD.

Vzhledem k tomu, že většina zemí, které byly partnery Československa v jeho rozvojových programech, patřila k ideovým spojencům, po pádu komunismu byly tyto rozvojové programy přerušeny (obvykle s výjimkou udělování stipendií). Česká republika obnovila zahraniční rozvojovou spolupráci až v roce 1995 v souvislosti se vstupem do OECD, který potvrzoval její náležitost k západním demokraciím (Horký 2010: 30). Česká republika se tak jako jedna z prvních transformujících se států připojila k vyspělým dárcovským zemím a započala cestu vlastní přeměny z dosavadního příjemce na dárce (Hlavičková 2008: 7). Vláda v březnu roku 1995 usnesením č. 153 přijala Zásady pro poskytování zahraniční pomoci, které definovaly kompetence jednotlivých aktérů, potvrdily dosavadní systém s rozhodující rolí jednotlivých resortních ministerstev a s vedoucí úlohou Ministerstva zahraničních věcí ČR a popsaly postupy pro poskytování zahraniční rozvojové spolupráce. V roce 2003 byla přijata Koncepce zahraniční rozvojové pomoci ČR na období let 2002–2007, která stanovila jako hlavní cíl zahraniční rozvojové spolupráce omezení chudoby prostřednictvím udržitelného ekonomicko-sociálního rozvoje. Zahraniční rozvojová spolupráce byla zakotvena jako integrální součást zahraniční politiky ČR a prostředek sloužící k naplňování jejich zahraničněpolitických cílů. Pro zahraniční rozvojovou spolupráci je však v Koncepci používán termín oficiální rozvojová pomoc, či oficiální pomoc, jejímž hlavním znakem je její nekomerční charakter. Role soukromého sektoru v zahraniční rozvojové spolupráci tak zatím zůstávala v pozadí. O jeho možném zapojení je v Koncepci pouze drobná zmínka v souvislosti s tím, že rozvojová spolupráce je otevřena zástupcům české

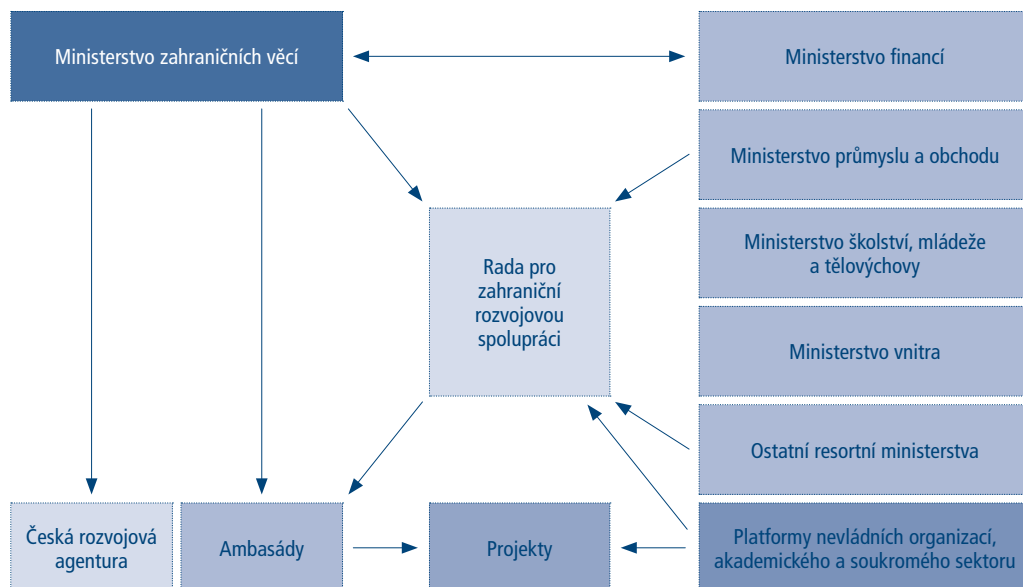
rozvojové platformy. Soukromý sektor tedy hrál v počátcích obnovy české zahraniční rozvojové spolupráce pouze marginální roli.

Dalším impulsem pro rozvoj systému zahraniční rozvojové spolupráce byl vstup ČR do Evropské unie. Vláda při této příležitosti vydala v březnu roku 2004 usnesení č. 302 k zásadám zahraniční rozvojové spolupráce po vstupu ČR do Evropské unie, které nahradilo usnesení č. 153 z roku 1995. Mezi hlavní cíle české zahraniční rozvojové spolupráce byl hned za primárním cílem (tj. snižování chudoby) zařazen ekonomicko-průmyslový rozvoj a postupná integrace partnerských zemí do světové ekonomiky. Byly zde také specifikovány zahraničněpolitické cíle, k jejichž naplňování měla zahraniční rozvojová spolupráce přispívat. Konkrétně bylo v zásadách uvedeno, že „zahraniční rozvojová spolupráce odráží zájmy a potřeby ČR a napomáhá intenzifikaci politických a hospodářských vztahů mezi partnerskými zeměmi a ČR“ (Vláda ČR 2004). Zde již můžeme pozorovat první názna-

ky úvah o zahraniční rozvojové spolupráci, ve které by naplňování vlastních zájmů mohlo být ve druhém plánu komplementární altruistické pomoci.

Pro roli soukromého sektoru je klíčový vývoj systému zahraniční rozvojové spolupráce především od roku 2007. Již v roce 2006 vznikl nový zákon o veřejných zakázkách, který upravil možnosti a podmínky vstupu soukromých podnikatelských subjektů do výběrových řízení na projekty zahraniční rozvojové spolupráce. V roce 2007 byl vládou přijat dokument Transformace systému zahraniční rozvojové spolupráce, na jehož základě byly započaty změny v institucionální struktuře zahraniční rozvojové spolupráce, v jejím řízení a koordinaci (viz schéma č. 1). Zásadním krokem transformace bylo v roce 2010 schválení zákona o zahraniční rozvojové spolupráci a humanitární pomoci poskytované do zahraničí (151/2010 Sb.), který poprvé legislativně definoval institucionální a organizační systém zahraniční rozvojové spolupráce. Celý pro-

Schéma č. 1 » Systém zahraniční rozvojové spolupráce po jeho transformaci

Pramen: MZV ČR 2013: 66

ces transformace institucionální a organizační struktury vyvrcholil v dokumentu Koncepce zahraniční rozvojové spolupráce ČR na období 2010–2017, ve kterém je přímo zakotvena snaha resortních ministerstev (především Ministerstva průmyslu a obchodu ČR) o maximální podporu zapojení českých podnikatelských subjektů do zahraniční rozvojové spolupráce.

Hlavní koordinační roli zahraniční rozvojové spolupráce hraje Ministerstvo zahraničních věcí ČR. Veškeré projekty jsou svěřeny do jeho gesce s několika výjimkami: Aid for Trade (Ministerstvo průmyslu a obchodu ČR), migrace a bezpečnost (Ministerstvo vnitra ČR), řízení veřejných financí (Ministerstvo financí ČR) a stipendia (Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR). Ministerstvo zahraničních věcí ČR vypracovává strategické dokumenty, roční plány dvoustranné zahraniční rozvojové spolupráce, střednědobé výhledy, zajišťuje evaluaci projektů a programů a řídí Českou rozvojovou agenturu.

Aby byla v systému zachována kvalitně vybudovaná expertíza resortních ministerstev, jsou jejich zástupci sdruženi v Radě pro zahraniční rozvojovou spolupráci, jejímiž hlavními funkcemi je zajišťování koordinace a předkládání doporučení týkajících se řízení a realizace zahraniční rozvojové spolupráce ministři zahraničních věcí a zajišťování „koherence mezi cíli a prioritami zahraniční rozvojové spolupráce a ostatními nástroji vládní politiky, které mají nebo mohou mít přímý či nepřímý dopad na rozvojové země“ (Vláda ČR 2007). Tak je zajištěna koordinace aktivit realizovaných jednotlivými ministerstvy a harmonizace cílů a priorit zahraniční rozvojové spolupráce a cílů a priorit vlády v jiných oblastech. Rada pro zahraniční rozvojovou spolupráci má i přidružené členy, kterými jsou zástupci České rozvojové agentury, Českého fóra pro rozvojovou spolupráci a Platformy podnikatelů pro zahraniční rozvojovou spolupráci. Přidružení členové mají v Radě pouze poradní hlas. Díky přístupu k projednávaným dokumentům však mohou jednání a hlasování ovlivnit svým expertním názorem (Horký 2010: 71).

Implementační funkce Ministerstva zahraničních věcí ČR byla přenesena na Českou rozvojovou agenturu (před rokem 2008 Rozvojové středisko), jejíž základní odpovědností je implementace zahraniční rozvojové spolupráce – tedy identifikace vhodných příležitostí pro projekty, pořádání výběrových řízení, podpis smluv s vybranými subjekty a monitorování průběhu realizace projektů. Implementační funkci mají v jistém rozsahu i jednotlivé zastupitelské úřady v prioritních zemích, které mohou ve své gesci realizovat tzv. malé lokální projekty (max. do výše 500 tisíc korun). Kromě toho, že české ambasády hrají významnou úlohu v procesu identifikace, formulace a implementace projektů v dané zemi, jsou také důležitým prostředníkem pro komunikaci státních institucí i nevládních subjektů v prioritní zemi s realizátory projektů v ČR (MZV ČR 2012: 67).

Platformy neziskových organizací, akademického sektoru a soukromého sektoru mají v systému od jeho transformace vlastní pozici. Nevládní sektor je v systému zahraniční rozvojové spolupráce reprezentován Českým fórem pro rozvojovou spolupráci (FoRS), které od roku 2002 sdružuje subjekty nevládní a akademické sféry. Členskou základnu tvoří nevládní organizace jako je například ADRA, Člověk v tísni nebo Charita ČR, výzkumné instituce jako například Ústav mezinárodních vztahů nebo zástupci akademické sféry jako Fakulta mezinárodních vztahů Vysoké školy ekonomické v Praze. Víze této nevládní organizace je zaměřena na „odstranění extrémní chudoby, environmentálně udržitelný a sociálně spravedlivý rozvoj, naplňování lidských práv a předcházení a nenásilné řešení konfliktů“ (FoRS 2011: 1). Ačkoliv se cíle soukromého sektoru a nevládních organizací mohou zdát naprosto odlišné především z důvodu idealisticky zaměřených vizí nevládních organizací a pragmaticky uvažujícího soukromého sektoru, nelze v tomto případě generalizovat. Podle strategie FoRS na roky 2011–2015 „FoRS usiluje o společné zvyšování efektivnosti, kvality a objemu české zahraniční rozvojové spolupráce a humanitární pomoci“ (tamtéž: 1). To ukazuje, že minimálně cíl

zvyšování objemu spolupráce je oběma sektorům společný. Soukromý sektor se od nevládního sektoru může také inspirovat ve věcech propagace zahraniční rozvojové spolupráce a zvyšování povědomí o možnostech uplatnění soukromých firem v rozvojových projektech.

Soukromý sektor zastupuje v systému Platforma podnikatelů pro zahraniční rozvojovou spolupráci. Platforma vznikla v roce 2007, aby plnila funkci prostředníka mezi Ministerstvem zahraničních věcí ČR a Rozvojovým střediskem (od roku 2008 Česká rozvojová agentura) jako zadavatelem projektů na jedné straně a soukromými podnikatelskými subjekty na straně druhé. V současnosti má Platforma podnikatelů 23 přímých členů,³ v případě účasti na jednání Rady zastupuje přes 1800 soukromých firem, které tvoří její členskou základnu (PPZRS 2013). Platforma má díky přidruženému členství v Radě možnost hájit zájmy podnikatelských subjektů. Zaměřuje se přímo na ekonomickou dimenzi české zahraniční rozvojové spolupráce, a i když členským firmám nezaručuje přidělení zakázky v rozvojovém projektu, nabízí jim společné know-how a kontakty, které mohou přispět k úspěšnosti českých firem v zahraniční rozvojové spolupráci a v dalším působení na rozvojových trzích. Platforma také zvyšuje povědomí svých členů o principech a standardech zahraniční rozvojové spolupráce formou konferencí a seminářů, což je důkazem toho, že „uznává legitimitu rozvojové spolupráce jako nástroje snižování chudoby“ (Horký 2010: 75).

Nový institucionální rámec české zahraniční rozvojové spolupráce byl vytvořen pro efektivní naplňování strategie ukotvené v Koncepci zahraniční rozvojové spolupráce na období 2010–2017. Tyto cíle jsou v Koncepci definovány takto: „Základním cílem české zahraniční politiky je zajišťovat bezpečnost a prosperitu ČR a jejích občanů a chránit zájmy českých subjektů v zahraničí. Pro

dosažení tohoto cíle působí zahraniční politika ve třech základních dimenzích, a to politické, bezpečnostní a ekonomické“ (MZV ČR 2011: 4). Pokud je tedy zahraniční rozvojová spolupráce pomocným nástrojem pro naplňování zahraničněpolitických cílů, podle Koncepce zahraniční politiky ČR napomáhá i naplňování cílů v ekonomické oblasti. V této sféře dochází k zapojování soukromého sektoru do zahraniční rozvojové spolupráce, a můžeme o ní mluvit jako o ekonomické dimenzi zahraniční rozvojové spolupráce. Česká rozvojová spolupráce také cílí na posilování systémů a zvyšování kapacit států-příjemců, aby byly samy schopny formulovat a realizovat rozvojovou politiku aktivněji. Dárce i příjemce jsou odpovědní za dopady a výsledky daného projektu jak vůči sobě navzájem, tak i vůči svým občanům a skupinám zainteresovaným na projektu.

Koncepce zahraniční rozvojové spolupráce ČR na období 2010–2017 také stanovila nové sektorové a teritoriální priority české zahraniční rozvojové spolupráce. Již návrh transformace obsahoval podmínky, na základě kterých mají být teritoriální a sektorové priority stanovovány. U teritoriálních priorit se jedná především o „posouzení potřebnosti rozvojové spolupráce, (...) úroveň demokracie, dodržování lidských práv a zásad dobrého vládnutí, vyhodnocení předchozí realizace zahraniční rozvojové spolupráce ČR a zohlednění dělby práce s ostatními dárči...“ a kromě toho by měla být posouzena také „možnost upevnění již existujících nebo vytvoření nových žádoucích politických a ekonomických vazeb“ (Vláda ČR 2012). Na základě těchto kritérií byly prioritní země české zahraniční rozvojové spolupráce rozděleny do tří skupin (viz tabulka č. 2) – programové země (tj. země nejvíce prioritní), projektové země (tj. země také prioritní, ale bez zastřešujícího programu spolupráce) a země, v nichž bude spolupráce pokračovat v jiném rozsahu než v předcházejícím →

³ Přímými členy Platformy jsou Svaz průmyslu a dopravy ČR, Svaz strojírenské technologie, Asociace podniků českého železničního průmyslu, Asociace výrobců a dodavatelů zdravotnických prostředků, CREA Hydro&Energy a osmnáct samostatných podnikatelských subjektů. Podrobněji viz <http://www.ppzrs.org/>.

Tabulka č. 2 » Přehled prioritních zemí české zahraniční rozvojové spolupráce

Programové země	Projektové země	Země s jiným rozsahem spolupráce
Afghánistán Bosna a Hercegovina Etiopie Moldavsko Mongolsko	Gruzie Kambodža Kosovo Palestinská autonomní území Srbsko	Angola Jemen Vietnam Zambie

Pramen: MZV ČR 2010: 13–15

programovém období (tj. dříve země programové) (MZV 2012a: 5).

Koncepce uvádí pět prioritních sektorů, na které se ČR bude zaměřovat: životní prostředí, zemědělství, sociální rozvoj, ekonomický rozvoj, podpora demokracie, lidských práv a společenské transformace (MZV ČR 2010: 16–17). Soukromý sektor vstupuje do projektů zahraniční rozvojové spolupráce především s pragmatickými cíli a s ohledem na komerční výhodnost spolupráce (Krylová — Opršál 2013). V oblasti výběru teritoriálních a sektorových priorit je pro soukromý sektor kromě charakteru ekonomických vztahů ČR a daného státu důležitá právě komerční návaznost projektů zahraniční rozvojové spolupráce a možné setrvání na daném trhu po skončení realizace projektu. Atraktivní jsou pro firmy ty projekty, v rámci kterých má podnikatelský subjekt co nabídnout. Zde je nutné vyzdvihnout spolupráci v oblasti ekonomického rozvoje, který je primárně cílen na přenos technologií a know-how, které české firmy mohou poskytnout. Pro skupinu zemí, ve kterých spolupráce pokračuje v jiném rozsahu než v předcházejícím programovém období, jsou také kromě malých lokálních projektů realizovaných místními subjekty v gesci zastupitelských úřadů, realizovány projekty ekonomické diplomacie (MZV ČR 2010: 15). Ministerstvo zahraničních věcí ČR také usiluje o propojení ekonomických zájmů s pomocí rozvojovým zemím prostřednictvím tzv. kulatých stolů. Jedním příkladem může být setkání současného náměstka ministra zahraničních věcí Martina Tlapy, který má ekonomickou diplomacii v gesci, se zástupci českých investorů, kteří působí v prio-

ritních zemích, s představiteli Platformy podnikatelů pro zahraniční rozvojovou spolupráci a Českého fóra pro rozvojovou spolupráci v červenci 2014. Předmětem setkání bylo hledání cesty pro efektivní propojení aktivit českých investorů s realizací rozvojových projektů (MZV ČR 2014b).

Ekonomická diplomacie a zahraniční rozvojová spolupráce jsou provázány také v Exportní strategii ČR 2012–2020. Konkrétně jde o zakotvení snahy „...využít synergie plynoucí z projektů zahraniční rozvojové spolupráce a exportních projektů a přispět k tomu, aby se čeští exportéři mohli efektivně zapojit do projektů rozvojové pomoci“ (MPO ČR 2012: 32). V tomto případě jde o snahu Ministerstva průmyslu a obchodu ČR získat díky zahraniční rozvojové spolupráci exportní příležitosti pro české podnikatelské subjekty. Podnikatelské subjekty na zahraniční rozvojové spolupráci oceňují případnou komerční návaznost projektů a možnost díky projektu generovat zisk. Vzhledem k tomu, že se geografické zaměření exportu a tedy zkušenosti ze zahraničních trhů u jednotlivých firem liší, je pochopitelné, že kromě poskytování většího objemu finančních prostředků ze státního rozpočtu na projekty zahraniční rozvojové spolupráce je jejich hlavním zájmem rozšiřování portfolia prioritních zemí. Jako argument pro zvyšování počtu prioritních zemí se nabízí snaha vlády diverzifikovat český export a vyhledávat exportní příležitosti do států mimo Evropskou unii. Samostatné vyhledávání příležitostí pro obchod na rozvojových trzích je pro většinu firem finančně velmi náročné. Proto je zapojení do projektů rozvojové spolupráce variantou, jak navázat obchodní kontakty v dané rozvo-

jové zemi finančně méně náročnou cestou díky „státní podpoře“ (Špok 2013: 4). Stát se však na základě doporučení OECD a po vzoru zkušených dárců snaží naopak své priority koncentrovat do menšího počtu prioritních zemí, což soukromý sektor musí respektovat vzhledem k tomu, že poradní hlas v Radě pro zahraniční rozvojovou spolupráci k ovlivnění tohoto rozhodnutí není dostatečný.

Navzdory zájmům soukromého sektoru i ostatních aktérů realizujících projekty zahraniční rozvojové spolupráce vykazují finanční prostředky určené na zahraniční rozvojovou spolupráci ČR od roku 2011 klesající tendenci, zejména kvůli probíhající ekonomické krizi. Na zahraniční rozvojovou spolupráci bylo v roce 2013 vynaloženo 4,11 miliardy korun (0,11 % HND), což znamená pokles o 0,01 procentního bodu oproti roku 2012 (v roce 2012 bylo na zahraniční rozvojovou spolupráci vyhrazeno 4,29 miliardy korun, v roce 2011 šlo o částku 4,44 miliardy korun) (MZV ČR 2014a: 6). Z 386 projektů bylo v roce 2013 86 projektů realizováno soukromými podnikatelskými subjekty, kterých se v roce 2013 zapojilo do zahraniční rozvojové spolupráce 46. Český soukromý sektor se na zahraniční rozvojové spolupráci podílel 35,86 % z celkového objemu finančních prostředků vynaložených na rozvojové projekty. Pro srovnání z neziskového sektoru realizovalo 44 subjektů 129 projektů s 38,96 % podílem na celkových finančních prostředcích vynaložených na rozvojové projekty (viz tabulka č. 3).

V roce 2012 naopak podíl soukromého sektoru na finančních prostředcích (37,68 %) převyšoval

podíl neziskového sektoru (34,73 %) o téměř tři procentní body. Počet soukromých firem zapojených do zahraniční rozvojové spolupráce oproti roku 2012 v roce 2013 vzrostl z 32 na 46 subjektů a stejně jako počet projektů realizovaných soukromými subjekty, který se zvýšil z 58 na 86 projektů (viz tabulka č. 3) (MZV ČR 2014a: 42). Tento růst navzdory snižování prostředků na zahraniční rozvojovou spolupráci lze vysvětlit lepší informovaností firem o možnostech spolupráce a vytvořením dalších možností pro zapojení firem do realizace projektů.

Ze střednědobého vyhodnocení Koncepce zahraniční rozvojové spolupráce ČR na období 2010–2017 vypracovaného v roce 2014 (MZV ČR 2014c) vyplývá, že Ministerstvo zahraničních věcí ČR klade do následujícího období velký důraz na participaci soukromého sektoru v zahraniční rozvojové spolupráci. Jeho zapojení do projektů pomáhá v rozvojových zemích zmobilizovat tamější zdroje, a tak zajistit udržitelnost celého projektu a jeho komerční návaznost (tamtéž: 5). Z vyhodnocení také vyplývá, že do budoucna by zapojení soukromého sektoru mělo posílit a na soukromé firmy by mělo být pohlíženo jako na aktéry s nezastupitelnou rolí v zahraniční rozvojové spolupráci. Tento dokument tedy předznamenává, že by se soukromý sektor v budoucnosti měl dostat do středu zájmu v této oblasti. Česká republika si podle Ministerstva zahraničních věcí ČR v rozvojových zemích vydobyla slibnou pozici díky kvalitě realizovaných projektů. A dobré jméno se následně promítá i do obchodních vztahů, z čehož opět profituje český soukromý sektor formou získávání zakázek v roz-

Tabulka č. 3 » Srovnání zahraniční rozvojové spolupráce v letech 2012 a 2013 z hlediska zapojení soukromého sektoru

Rok	Počet projektů — soukromý sektor	Počet firem	Finanční prostředky — soukromý sektor (%)	Finanční prostředky — neziskový sektor (%)
2012	58	32	37,68	34,73
2013	86	46	35,86	38,96

Pramen: vypracováno podle MZV ČR 2013 a MZV ČR 2014a

vojových zemích již v rámci běžných obchodních vztahů (MZV ČR 2012b: 3).

5. Závěr

Koncept zahraniční rozvojové spolupráce je tradičně založen na přesvědčení, že bohaté státy by státům chudým měly poskytovat rozvojovou pomoc. Altruistický pohled na zahraniční rozvojovou spolupráci je však doplňován pragmatickou aspirací dárce uspokojit své vlastní národní zájmy. Akteři zapojení do zahraniční rozvojové spolupráce tak zohledňují obecně přijímaný diskurs altruistické pomoci rozvojovému státu, zároveň však na základě logiky výhodnosti usilují o dosažení svých vlastních cílů. To je patrné především v ekonomické oblasti, kde se zahraniční rozvojová spolupráce prolíná s ekonomickou diplomacií států. Právě díky prolínání těchto dvou oblastí vzniká prostor pro ekonomickou dimenzi zahraniční rozvojové spolupráce. Ta je spojována s pojmem komerční návaznosti projektů, kdy na zrealizovaný projekt zahraniční rozvojové spolupráce naváže klasická obchodní aktivita založená na uzavření konkrétní smlouvy. Pro soukromý sektor je na zahraniční rozvojové spolupráci nejpodstatnější právě komerční návaznost projektu, do kterého se zapojí, možné setrvání na daném trhu po ukončení projektu a reference, které díky realizaci projektu v zahraničí soukromý subjekt získá.

Komerční návaznost rozvojových projektů se v ČR začala objevovat až v průběhu procesu transformace systému zahraniční rozvojové spolupráce v 90. letech 20. století, kdy se zvýšilo úsilí o získání

pozice ve skupině vyspělých států OECD. V rámci procesu transformace vznikl systém s jasně definovanými pravomocemi jednotlivých aktérů a vzájemných vazeb mezi nimi a také prostor pro zapojení soukromých firem do rozvojových projektů. Zástupcem soukromého sektoru v systému zahraniční rozvojové spolupráce se stala Platforma podnikatelů pro zahraniční rozvojovou spolupráci, která se zaměřuje přímo na ekonomickou dimenzi zahraniční rozvojové spolupráce formou vytváření koherence mezi principy zahraniční rozvojové spolupráce a podporou exportních aktivit českých vývozců.

Firmy mohou k rozvoji států přispět především prostřednictvím rozvoje kapacit místního soukromého sektoru, přenosem know-how, transferem technologií, vytvářením obchodních strategií nebo nových pracovních míst. To přispívá k budování fungujícího tržního prostředí, které do rozvojových zemí může přilákat zahraniční investory a usnadnit rozvojovým zemím vstup na mezinárodní trh. Ministerstvo průmyslu a obchodu ČR i Ministerstvo zahraničních věcí ČR jsou si vědoma potenciálu soukromých firem v zahraniční rozvojové spolupráci a usilují o to, aby byl tento potenciál plně využit. Ministerstvo průmyslu a obchodu ČR se snaží využít synergie rozvojových a exportních projektů a efektivně zapojit české exportéry do zahraniční rozvojové spolupráce. Ministerstvo zahraničních věcí ČR usiluje o propojení pomoci a rozvoje s ekonomickými zájmy prostřednictvím kulatých stolů s českými podnikateli. Obě ministerstva ale především vytvářejí nástroje pro přímé zapojení soukromého sektoru do zahraniční rozvojové spolupráce.

LITERATURA A PRAMENY

1. BARKIN, J. S. (2010): *Realist Constructivism: Rethinking International Relations Theory*. New York: Cambridge University Press
2. BAYNE, N., WOOLCOCK, S. (2011): *The new economic diplomacy: decision-making and negotiation in international economic relations*. 3rd edition. Farnham, Burlington: Ashgate
3. BERGEIJK, P. A. G. Van, OKANO-HEIJMANS, M., MELISSEN, J. (eds.) (2011): *Economic diplomacy: economic and political perspectives*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers
4. BERGEIJK, P. A. G. Van (1994): *Economic Diplomacy, Trade and Commercial Policy: Positive and Negative Sanctions in a New World Order*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing

5. BERGEIJK, P. A. G. Van (2009): *Economic Diplomacy and the Geography of International Trade*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing
6. BLANCHARD, J.-M. F. (2013): *Economic statecraft and foreign policy: sanctions, incentives, and target state calculations*. London, New York: Routledge
7. BLUNT, P. et al. (2011): Meaning of development assistance. *Public Administration & Development*, Vol. 31, No. 3, pp. 172–187
8. BOURDIEU, P. (1994): *Raisons Pratiques. Sur la théorie de l'action*. Paris: Seuil
9. CORTRIGHT, D., LOPEZ, G. A. (2000): *The Sanctions Decade. Assessing UN Strategies in the 1990s*. Boulder, Colorado: Lynne Rienner Publishers, Inc.
10. CORTRIGHT, D., LOPEZ, G. A. (eds.) (2002): *Smart Sanctions. Targeting Economic Statecraft*. Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
11. COUNCIL OF THE EU (2007): *EU Strategy on Aid for Trade: Enhancing EU support for trade-related needs in developing countries*. 14470/07. [online] [cit. 20. 1. 2015]. Dostupné z: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2008/november/tradoc_141470.pdf
12. DREZNER, D. (1999): *The sanctions paradox: economic statecraft and international relations*. Cambridge: Cambridge University Press
13. DRULÁKOVÁ, R., DRULÁK, P. (2011): *Tvorba a analýza zahraniční politiky*. Praha: Oeconomica
14. DRULÁKOVÁ, R., ZEMANOVÁ, Š. (eds.) (2012): *Mezinárodní kontext české sankční politiky*. Praha: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk
15. ELLIOT, K. A., HUFBAUER, A. C., SCHOTT, J. J., OEGG, B. (2009): *Economic Sanctions Reconsidered*. 3rd edition. Peterson Institute for International Economics
16. FORS (2011): *České fórum pro rozvojovou spolupráci: Strategie FoRS 2011–2015*. [online] [cit. 20. 1. 2015]. Dostupné z: <http://www.fors.cz/sdruzeni-fors/strategie-a-cinnosti-fors/#.VM9yIY10zml>
17. GOLDMANN, K. (2005): Appropriateness and Consequences: The Logic of Neo-Institutionalism. *Governance*, Vol. 18, No. 1, pp. 35–52
18. HALAXA, P., LEBEDA, P. (1998): Mnohostranná rozvojová pomoc České republiky. *Mezinárodní politika*, No. 4, pp. 7–9
19. HLAVIČKOVÁ, Z. a kol. (2008): *Česká republika pomáhá: zahraniční rozvojová spolupráce České republiky v roce 2007*. Praha: Ministerstvo zahraničních věcí ČR
20. HORKÝ, O. (2010): *Česká rozvojová spolupráce. Diskursy, praktiky, rozpory*. Praha: Slon
21. HORKÝ, O. (2011): *Česká rozvojová spolupráce v roce 2020: Stará pevnost, Černý pasažér, Chytrá horákyň nebo Dobrá Evropanka? Policy Paper*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů
22. HOSPODÁŘSKÉ NOVINY (2009): Aid or Trade? Nebo: Aid for Trade? [online] [cit. 8. 6. 2014]. Dostupné z: <http://archiv.ihned.cz/c1-36829930-aid-or-trade-nebo-aid-for-trade>
23. KRČÁL, A. (2013): Komparace systémů fungování a řízení ekonomické diplomacie ve vybraných evropských státech. *Současná Evropa*, No. 2, pp. 3–17
24. KRYLOVÁ, P., OPRŠÁL, Z. (2013): *Hledání cest spolupráce v rozvojových zemích*. České fórum pro rozvojovou spolupráci. [online] [cit. 8. 6. 2014]. Dostupné z: http://www.fors.cz/wp-content/uploads/2014/01/B1201217_KA8_manual_Potreby_FoRS_9-2013-1.pdf
25. MPO ČR (2012): *Exportní strategie ČR pro období 2012–2020*. [online] [cit. 8. 2. 2015]. Dostupné z: <http://www.mpo.cz/dokument103015.html>
26. MPO ČR (2014): *Program Aid for Trade – projekty na podporu obchodu v gesci Ministerstva průmyslu a obchodu, jedna ze součástí zahraniční rozvojové spolupráce ČR*. [online] [cit. 8. 2. 2015]. Dostupné z: <http://www.mpo.cz/dokument149659.html>

27. MRÁZEK, V. (2013 a): *Rozvojové projekty: práce na komerčním využití léčebných vod v Etiopii*. Průmysl.cz. [online] [cit. 5. 10. 2014]. Dostupné z: <http://www.prumysl.cz/rozvojove-projekty-prace-na-komercnim-vyuziti-lecebnych-vod-v-etiopii/>
28. MRÁZEK, V. (2013 b): *Rozvojové projekty: vhodný způsob, jak propojit pomoc s komerční návazností*. Průmysl.cz. [online] [cit. 5. 10. 2014]. Dostupné z: <http://www.prumysl.cz/rozvojove-projekty-vhodny-zpusob-jak-propojit-pomoc-s-komerzni-navaznosti/>
29. MZV ČR (2010): *Koncepce zahraniční rozvojové spolupráce České republiky na období 2010–2017*. [online] [cit. 10. 2. 2015]. Dostupné z: http://www.mzv.cz/jnp/cz/zahranicni_vztahy/rozvojova_spoluprace/koncepce_publikace/koncepce_zrs_cr_2010_2017.html
30. MZV ČR (2011): *Koncepce zahraniční politiky České republiky*. [online] [cit. 10. 2. 2015]. Dostupné z: http://www.mzv.cz/file/675937/koncepce_zahranicni_politiky_2011_cz.pdf
31. MZV ČR (2012 a): *Česká republika pomáhá. Zahraniční rozvojová spolupráce ČR*. [online] [cit. 20. 1. 2015]. Dostupné z: http://www.mzv.cz/file/876652/Ceska_Republika_Pomaha.pdf
32. MZV ČR (2012 b): *Czech Development Cooperation*. [online] [cit. 20. 1. 2015]. Dostupné z: http://www.mzv.cz/jnp/en/foreign_relations/development_cooperation_and_humanitarian/information_statistics_publications/czech_development_cooperation.html
33. MZV ČR (2013): *Informace o zahraniční rozvojové spolupráci ČR a statistický přehled DAC za rok 2012*. [online] [cit. 5. 2. 2015]. Dostupné z: http://www.mzv.cz/jnp/cz/zahranicni_vztahy/rozvojova_spoluprace/koncepce_publikace/vyrocní_prehledy/informace_o_zahranicni_rozvojove_3.html
34. MZV ČR (2014 a): *Informace o zahraniční rozvojové spolupráci České republiky v roce 2013*. [online] [cit. 5. 10. 2014]. Dostupné z: http://www.mzv.cz/file/1200292/Informace_ZRS_2013_text.doc
35. MZV ČR (2014 b): *Kulatý stůl náměstka ministra zahraničních věcí ČR Martina Tlapy s českými investory*. [online] [cit. 5. 10. 2014]. Dostupné z: http://www.mzv.cz/jnp/cz/zahranicni_vztahy/rozvojova_spoluprace/aktualne/kulaty_stul_namestka_ministra.html
36. MZV ČR (2014 c): *Střednědobé vyhodnocení Koncepce ZRS ČR na období 2010–2017*. [online] [cit. 5. 2. 2015]. Dostupné z: http://www.mzv.cz/jnp/cz/zahranicni_vztahy/rozvojova_spoluprace/koncepce_publikace/strednedobe_vyhodnoceni_koncepce_zrs_cr.html
37. ODELL, J. S. (2000): *Negotiating the World Economy*. Ithaca, NY: Cornell University Press
38. OECD (2005): *Is It ODA? Factsheet*. [online] [cit. 20. 11. 2014]. Dostupné z: <http://www.oecd.org/dac/stats/documentupload/IsitODA.pdf>
39. PLEŠINGER, J. a kol. (2013): *Zahraniční rozvojová spolupráce ČR*. [online] [cit. 22. 9. 2014]. Dostupné z: <http://www.tf.jcu.cz/getfile/5ef56634222c15a2>
40. PPZRS (2013): *Platforma podnikatelů pro zahraniční rozvojovou spolupráci*. [online] [cit. 20. 1. 2015]. Dostupné z: <http://www.ppzrs.org/rubrika/o-nas/>
41. RANA, K. S. (2011): *Serving the Private Sector. India's Experience in Context*. In: BAYNE, N., WOOLCOCK, S. (eds.): *The new economic diplomacy: decision-making and negotiation in international economic relations*. Farnham, Burlington: Ashgate
42. *Rozhovor vedený s Ing. Lubošem Jozou, vedoucím ekonomického úseku na Velvyslanectví České republiky v Bělehradě*. E-mailová konverzace. Praha, Bělehrad, 21. 5. 2014 a 16. 6. 2014
43. SAGASTI, F. (2005): *Official Development Assistance: Background, context, issues and prospects*. [online] [cit. 8. 6. 2014]. Dostupné z: <http://www.l20.org/publications/Phase%20III/ODA/ODA%20Sagasti.pdf>
44. SANER, R., YIU, L. (2001): *International Economic Diplomacy: Mutations in Post-modern Times*. International Institute of International Relations 'Clingendael'. [online] [cit. 20. 1. 2015]. Dostupné z: http://clingendael.info/publications/2003/20030100_cli_paper_dip_issue84.pdf

45. SLÁDKOVÁ, Z. (2011): *Czech Republic and its Official Development Assistance*. Briefing Paper, No. 2
46. SWIDLER, A. (1986): Culture in Action: Symbols and Strategies. *American Sociological Review*, Vol. 51, No. 2, pp. 273–286
47. ŠPOK, R. (2013): *Role českého soukromého sektoru v zahraniční rozvojové spolupráci*. [online] [cit. 8. 6. 2014]. Dostupné z: <http://pasos.org/wp-content/uploads/2013/08/soukromy-sektor-rozvoj-politik-spok.pdf>
48. ŠTOURAČOVÁ, J. (2008): *Ekonomická diplomacie České republiky*. Praha: Professional Publishing
49. ŠTOURAČOVÁ, J. a kol. (2010): *Systém řízení ekonomické diplomacie v České republice*. Praha: Vysoká škola mezinárodních a veřejných vztahů Praha. [online] [cit. 18. 1. 2015]. Dostupné z: www.businessinfo.cz/files/dokumenty/sprc_analyza_rizeni_ek_diplomacie.pdf
50. ŠTOURAČOVÁ, J. a kol. (2012): *Proměny ekonomické diplomacie v ČR a ve světě*. Praha: Professional Publishing
51. TESAŘ, F. (2013): *Můžeme, chceme, dokážeme? Česká ekonomická, veřejná a kulturní diplomacie a Balkán*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, v. v. i.
52. TOMLINSON, B. (2012): *Aid and the Private Sector: Catalysing Poverty Reduction and Development?* [online] [cit. 8. 6. 2014]. Dostupné z: http://www.realityofaid.org/wp-content/uploads/2013/02/ROA_Report_2012-Aid_and_the_Private_Sector1.pdf
53. VENCLÍKOVÁ, V. (2013): *Komerční návaznost na projekty ZRS*. [online] [cit. 10. 2. 2015]. Dostupné z: <http://glopolis.org/soubory/b447/FS2015-venclikova-prezentace.pdf>
54. VLÁDA ČR (2004): *Usnesení vlády ČR č. 302 k zásadám zahraniční rozvojové spolupráce po vstupu České republiky do Evropské unie*. [online] [cit. 20. 1. 2015]. Dostupné z: http://racek.vlada.cz/usneseni/usneseni_webtest.nsf/0/66E45F679EF975CAC12571B6006EB537
55. VLÁDA ČR (2007): *Statut Rady pro zahraniční rozvojovou spolupráci*. [online] [cit. 20. 1. 2015]. Dostupné z: http://www.mzv.cz/jnp/cz/zahranicni_vztahy/rozvojova_spoluprace/koordinace_zrs/rada_pro_zahranicni_rozvojovou/role_rady_pro_zrs_a_jeji_statut.html
56. VLÁDA ČR (2012): *Návrh na transformaci systému zahraniční rozvojové spolupráce ČR*. Č. j. 1361/07
57. WOOLCOCK, S. (2012): *European Union economic diplomacy: the role of the EU in external economic relations*. Farnham, Burlington: Ashgate
58. WTO (2013): *Aid for Trade*. Ministerial Decision of 7 December 2013. [online] [cit. 20. 1. 2015]. Dostupné z: http://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/mc9_e/desci34_e.htm
59. *Zákon č. 151/2010 Sb., o zahraniční rozvojové spolupráci a humanitární pomoci poskytované do zahraničí*. [online] [cit. 10. 2. 2015]. Dostupné z: http://www.mzv.cz/jnp/cz/zahranicni_vztahy/rozvojova_spoluprace/koncepce_publicace/zakon_o_zahranicni_rozvojove_spolupraci.html
60. ZEMANOVÁ, Š. (2013): Hospodářský rozměr české zahraniční politiky. In: KOŘAN, M. (ed.): *Česká zahraniční politika v roce 2012*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, v. v. i., s. 251–266

KLÍČOVÁ SLOVA

zahraniční rozvojová spolupráce, ekonomická diplomacie, komerční návaznost, Česká republika

→ Development Cooperation and its Economic Dimension — the Case Study on the Czech Republic

ABSTRACT

The article deals with the economic dimension of the official development assistance in general as well as specifically in the case study regarding the Czech Republic. The relation between the official development assistance representing non-economic interests of a state and economic interests of a state — the exporters, respectively — tends to be perceived as controversial. The main objective of the article is to analyse possibility and utility of interconnection between the official development assistance and economic interests of the actors operating in the field of economic diplomacy, who are engaged in the official development assistance. The basis of the article is the fact that the actors of the official development assistance (states-donors, private sector entities) take into consideration the generally accepted development discourse of altruistic help, which is provided to the developing state-recipient. However, they simultaneously strive to meet their own (economic, commercial) interests.

KEYWORDS

international development cooperation, economic diplomacy, commercial link-up, Czech Republic

JEL CLASSIFICATION

F35, F63, P45

Migrace a uprchlictví a jejich společenské a bezpečnostní aspekty

► prof. PhDr. Hana Vykopalová, CSc. » NEWTON College, a.s.

* Mezi celosvětově stále aktuálně diskutované otázky patří otázky migrace a sociální integrace, doprovázené řadou mezinárodních úmluv, legislativních opatření a sociálními opatřeními zaměřenými na uplatňování politiky sociální inkluze. Migrace obyvatelstva je součástí kulturně historického vývoje společnosti, kdy pohyb obyvatelstva z jednoho území na jiné byl primárně spojen s dostupností přírodních zdrojů a zachováním základních životních potřeb spojené s bezpečnostními kritérii z důvodů častých územních konfliktů a válek vedených právě z důvodů získání území a přírodních zdrojů. Dodnes jsou mnohé evropské země významně ovlivněny kulturou migračních proudů v historii, jejichž příčinou byly vesměs územní válečné konflikty a války, které měly za následek změny hranic a expanzi nové kultury a obyvatel, ale také bída a chudoba jako důsledek těchto událostí, které vytvářely silné migrační vlny šířící se za účelem získání lepších životních a sociálních potřeb migrantů. Velké migrační vlny stejně tak jako v historii, tak i dnes mají celou řadu aspektů, které jsou zcela racionálními důsledky, doprovázející pohyby velkého počtu osob: šíření virových a jiných infekčních nemocí vlivem kumulace mnoha osob v malých prostorách a zhoršených hygienických podmínkách, jazykové bariéry, absence právního povědomí spojeného s podmínkami migrace v okolních zemích, odlišná kulturní a vzdělanostní úroveň, vysoká míra stresu pramenící

z nejistoty probíhajícího migračního procesu. Další obavy obyvatel pramenící z migračních vln mohou být spatřovány ve snižování životní úrovně obyvatel a ohrožení vlastní bezpečnosti. Budování uprchlických táborů, které je na jedné straně nezbytnou potřebou pro řešení tohoto problému, na straně druhé vyvolávají obavy obyvatel pramenící z neznalosti či nepochopení kulturní a společenské odlišnosti a ze zkušeností se sociální exkluzí v majoritní společnosti a vznikajícími konflikty.

Uprchlíctví z pohledu mezinárodního vývoje situace sleduje několik vývojových etap:

- a) Počáteční fáze – období do první světové války, kdy uprchlictví nebylo nijak systémově řešeno, povětšinou se řídilo tzv. „zvykovým právem“ vycházejícím z válečného práva (dnes humanitárního) respektující slušné zacházení.
- b) Pragmatická fáze od roku 1921 do roku 1935, spojená s ustanovením funkce Vysokého komisaře pro ruské uprchlíky v Evropě zřízenou Ligou národů, tento úřad se zabýval osobami bez státní příslušnosti nebo na útěku.
- c) Sociální fáze od roku 1935 do roku 1939, přijímání uprchlíků na základě kulturní, etické nebo skupinové sociální příslušnosti.
- d) Individualistická fáze od roku 1939 do současnosti, zahrnující formování systému zacházení s uprchlíky a počátek vzniku řady mezinárodních úmluv, ovlivněné politickými a hospodářskými situacemi celosvětového významu →

→ (vztah mezi Východem a Západem, ropná krize, ekonomická krize...)¹

Dnes po celém světě utíká téměř 60 milionů lidí před konflikty a pronásledováním, z nichž skoro 20 milionů jsou uprchlíci a více než polovina jsou děti. Počet těchto osob se zvyšuje každým dnem, na všech kontinentech. V roce 2014 připadlo na každý den v průměru 42 500 nových uprchlíků, žadatelů o azyl nebo vnitřně přesídlených osob – tedy čtyřikrát více než před čtyřmi lety. Válka v Sýrii má za důsledek 7,6 milionu vnitřně vysídlených osob a 3,88 milionu uprchlíků v okolních zemích. Střední východ se tak stal největším světovým producentem a zároveň hostitelem uprchlíků.²

Na závažnou situaci v uprchlictví aktuálně poukazuje i nová výroční zpráva UNHCR³ Global Trends Report a v této souvislosti vyhláší výzvu na odbornou pomoc pro uprchlíky otevřením nového programu profesionální pomoci pro uprchlíky. V této souvislosti zveřejňuje nabídku budování profesionální kariéry s UNHCR. Za stěžejní kompetence uchazečů jsou považovány:

- inovace a kreativita,
- posilování a budování důvěry,
- manažerské dovednosti,
- politické znalosti.

Požadované vzdělání a pracovní zkušenosti jsou:

- VŠ vzdělání v oboru žurnalistika, mezinárodní vztahy, komunikace, politologie nebo podobné související obory,
- minimálně 2 roky relevantní pracovní zkušenosti na profesionální úrovni v činnostech souvisejících s požadovanou funkcí v UNHCR nebo jakékoli jiné humanitární agentuře propagující tyto aktivity,

- obecné znalosti reforem UNHCR a znalosti priorit agendy této organizace,
- velmi dobré uživatelské znalosti IT (MS Word, Excel a PowerPoint) včetně přípravy webových stránek,
- všeobecné znalosti z oblasti žurnalistiky, komunikace, popř. mediace, advokacie,
- zkušenosti v oblasti práce s médii,
- zkušenosti s humanitárními aktivitami,
- výborné komunikační schopnosti,
- výborná znalost angličtiny a dalšího jazyka OSN.⁴

Migrace vynucená válečnými konflikty, nepokoji a perzekucí je celosvětově na nejvyšší úrovni, proto budování týmů odborné pomoci se jeví jako významná příležitost na poli vzdělávání a budování profesionální kariéry na celosvětové úrovni. Trend vzdělávání v oblasti sociálních služeb a sociální pomoci nabývá na významu i v zemích, které se neocitají v nárůstu počtu uprchlíků a žadatelů o azyl na prvních místech, jako je tomu např. v ČR, kde se počet osob žádajících o azyl zvyšuje velmi mírně, ze 707 žadatelů v roce 2013 na 1156 žadatelů v roce 2014. V současné době v České republice žije maximálně 3329 osob, jimž byla udělena jedina z těchto forem mezinárodní ochrany. To je méně než jeden uprchlík na 1000 obyvatel v porovnání s Libanem, kde na 1000 obyvatel připadá 232 uprchlíků.⁵

Sociální inkluze je proces velmi složitý a dlouhodobý s mnoha individuálními aspekty a plná integrace azylantů do majoritní společnosti trvá i generace.

Sociální poradenství jedním z nástrojů pro řešení sociální inkluze imigrantů poskytováním nezbytné sociální pomoci v oblastech, které tvoří největší bariéry pro integraci do společnosti. Jsou jimi

¹ Kabeleová, H.: Co vědět o mezinárodní migraci. [online] [cit. 2015-05-07].

² <http://www.unhcr-centraleurope.org/cz/news/2015/prohlaseni-antonio-guterrese-ke-svetovemu-dni-uprchliku-2015.html>

³ Úřad Vysokého komisaře Organizace spojených národů pro uprchlíky (UNHCR) by založen v prosinci 1950 s pověřením vést a koordinovat mezinárodní opatření pro ochranu a pomoc uprchlíkům a jiným pronásledovaným osobám. Za více než 60 let pomohl UNHCR více než 50 milionům osob začít nový život. Úřad Vysokého komisaře Organizace spojených národů pro uprchlíky spravuje statistickou databázi počtů uprchlíků, lidí s uznaným azylem a také vnitřně přesídlených uprchlíků (tzv. IDPs, internally displaced people).

⁴ <http://www.unhcr.org/5506b71b9.html>

⁵ <http://www.unhcr-centraleurope.org/cz/news/2015/unhcr-global-trends-report.html>

Dnes po celém světě utíká téměř 60 milionů lidí před konflikty a pronásledováním, z nichž skoro 20 milionů jsou uprchlíci a více než polovina jsou děti. Počet těchto osob se zvyšuje každým dnem, na všech kontinentech. V roce 2014 připadlo na každý den v průměru 42 500 nových uprchlíků, žadatelů o azyl nebo vnitřně přesídlených osob — tedy čtyřikrát více než před čtyřmi lety. Válka v Sýrii má za důsledek 7,6 milionu vnitřně vysídlených osob a 3,88 milionu uprchlíků v okolních zemích. Střední východ se tak stal největším světovým producentem a zároveň hostitelem uprchlíků.

především: jazykové bariéry, nízké právní vědomí, neznalosti svých práv a povinností, neznalost kultury a kulturních zvyklostí a uskutečňuje cestou individuální spolupráce mezi sociálním pracovníkem a imigrantem ve spolupráci a se zaměřením na rodinu nebo příslušnou sociální skupinu. V ČR sociální poradenství nabízí několik institucí, které se zaměřují na cizince zejména ze třetích zemí s legálním pobytem na území ČR, kteří se nacházejí v nepříznivé sociální situaci, nebo jsou touto situací ohroženi, včetně žadatelů o azyl.⁶

Potřeba mezinárodní pomoci a zapojení do humanitárních aktivit je aktuální i proto, že Česká republika jako člen Evropské unie se mimo jiné zavázala ke spolupráci v oblasti azylu a uprchlictví. Azyl spolu s doplňkovou (subsidiární) formou ochrany spadají pod pojem mezinárodní ochrany a jsou jak pro Evropskou unii, tak i pro Českou republiku stálým a velmi aktuálním problémem. V této souvislosti členské státy Evropské unie stále usilují o sblížení svých politik směrem ke společnému a efektivnímu azylovému systému. Pravidla pro přiznání národního statusu azylanta si každý stát určuje sám, v případě uprchlíků je to však odlišné. Institut uprchlictví je novodobý pojem a je smluvní povahy, kdy se státy k poskytování ochrany zavázaly dodržováním Úmluvy o právním postavení uprchlíků (1951) a k ní se vážícího

Newyorského protokolu (1967), tzv. Ženevská úmluva.⁷

Pojem migrace je všeobecným označením pro pohyb osob v prostoru, a to buď uvnitř — změnou bydliště —, nebo vně, přes hranice, zahrnující změnu kultury, legislativy, popř. jazyka... Migrace má značné ekonomické, kulturní a populační důsledky. Migrace nemá pouze negativní, ale i pozitivní důsledky. V současné době je naopak přeshraniční pohyb obyvatelstva EU považován za součást moderní civilizace a je vnímán naopak jako snaha o zlepšení politiky zaměstnanosti okolních zemí, což podporuje i sjednocená legislativa EU.

Migrace v oblastech válečných a politických konfliktů a katastrof mohou být dobrovolné a nucené. V mnoha případech lze obtížně odlišit, o jaký druh migrace se jedná. Migrace a uprchlictví v některých případech mohou být souznačnými pojmy mající různé formy řešení v závislosti na posouzení situace v korespondenci na imigrační zákony dané země.

Vývoj v oblasti migrační a azylové politiky se v evropských zemích velmi rychle mění, především v závislosti na změnách ekonomiky a stavu populace. Evropská populace všeobecně stárne a snižuje se počet osob v produktivním věku, kteří se nejvíce podílejí na ekonomickém růstu země, což by mohlo být důvodem pro změny restriktivní

⁶ <http://www.cicpraha.org/cs/socialni-poradenstvi/nabidka-socialniho-poradenstvi.html>

⁷ <http://www.mvcr.cz/clanek/azyl-migrace-a-integrace-azyl.aspx?q=Y2hudW09MQ%3d%3d>

- imigrační politiky za předpokladu účinné spolupráce a efektivního zapojení imigrantů, jejichž cílem jsou ekonomicky silné třetí země (Německo, Velká Británie) slibující práci a bezpečné zázemí. Sociální poradenství a osvětová práce by mohla být jednou z možných cest perspektivního řešení.

LITERATURA A PRAMENY

- [1] FRANC, A. (2010): *Soudobé poznatky a teoretické přístupy k migraci*. [online] [cit. 2015-05-07]. Dostupné z: <http://clanky.rvp.cz/keyword/typy%20migrace/>
- [2] GRAY, J. (2000): Inclusion. A Radical Critique. In: ASKONAS, P., STEWART, A. (eds.): *Social Inclusion – Possibilities and Tensions*. Houndmills: Palgrave, pp. 19–35
- [3] <http://www.unhcr.org/pages/51d548d36.html>
- [4] <http://www.unhcr.org/5506b71b9.html>
- [5] <http://www.mvcr.cz/clanek/azyl-migrace-a-integrace-zyl.aspx?q=Y2hudW09MQ%3d%3d>
- [6] <http://www.unhcr-centraleurope.org/cz/news/2015/unhcr-global-trends-report.html>
- [7] <http://www.cicpraha.org/cs/socialni-poradenstvi/nabidka-socialniho-poradenstvi.html>
- [8] <http://www.atlasobyvatelstva.cz/cs/historie>
- [9] KABELEOVÁ, H. (2003): *Co vědět o mezinárodní migraci*. [online] [cit. 2015-05-07]. Dostupné z: http://aa.ecn.cz/img_upload/9e9f2072be82f3d69e3265f41fe9f28e/Microsoft_Word___Co_v_d_t_o_mezin_rodni_migraci.pdf
- [10] MAREŠ, P., SIROVÁTKA, T. (2008): Sociální vyloučení (exkluze) a sociální začleňování (inkluzie) – koncepty, diskurz, agenda. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, Vol. 44, No. 2, pp. 271–294
- [11] MATOUŠOVÁ, M., RŮŽIČKA, J. (2013): *Cizinci v České republice 2013*. Praha: Český statistický úřad
- [12] RAKOCZIOVÁ, M., TRBOLA, R. (2010): *Sociální integrace přistěhovalců v České republice*. Praha: Slon
- [13] WOODWARD, A., KOHLI, M. (2001): European Societies: Inclusions/Exclusions? In: WOODWARD, A., KOHLI, M. (eds.): *Inclusion and Exclusion in European Societies*. London: Routledge, pp. 1–14
- [14] ZYGULOVÁ JIRÁSKOVÁ, M. (2014): *Migrace, emigrace, uprchlictví*. [online] [cit. 2015-05-07]. Dostupné z: http://www.teorieib.cz/pbi/files/23-Zigulová%20M._MIGRACE,EMIGRACE,+UPRCHLIC-TVÍ.pdf

KLÍČOVÁ SLOVA

migrace, uprchlictví, azyl, globalizace, bezpečnost, krize, inkluzie, budování kariéry, vzdělávání, sociální poradenství

Migration and refugees and their social and security aspects

ABSTRACT

Migration and inclusion of the population as a demographic phenomenon historically accompanying the development of civilization. Transformations forms of migration and refugees in time. Migration, forced by war, strife and persecution, is a globally at the highest level. Rapid changes in the field of migration and asylum policy, particularly in European countries in response to changes in the economy and the state's population. Importance of institutions providing social counselling and assistance to immigrants. Building teams of expert assistance as a significant opportunity in the field of education and building a professional career at the global level.

KEYWORDS

migration, refugees, asylum, globalization, security, crisis, inclusion, career development, education, social counselling

JEL CLASSIFICATION

J15, J61

x

Uplatnění nástrojů společenské odpovědnosti při zvyšování sociální výkonnosti elektrotechnických podniků v České republice

- Ing. Marie Pavláková Dočecalová, Ph.D. » Ústav ekonomiky, Fakulta podnikatelská, Vysoké učení technické v Brně
- Ing. Jiří Kolečák, Ph.D., MBA » NEWTON College, a.s.¹

* 1. Úvod

Sociální výkonnost podniku je spojována především se společenskou odpovědností firem. Předmětem odborné diskuse i mnoha empirických studií je vztah mezi sociální a ekonomickou výkonností podniku. Výsledky jsou však rozporuplné (Tsoutsoura, 2004; Orlitzky et al., 2008; Majerčáková, Šlahor 2013). Turban a Greening (1997) ukazují, že vysoká sociální výkonnost umožňuje podnikům nabírat více inovativní a motivované zaměstnance, což se pozitivně odráží na ekonomických výsledcích. S tím souvisí mj. i otázky výběru a dalšího osobnostního rozvoje jak zaměstnanců, tak manažerů (Ambrozová a Pokorný, 2015; Ullrich a Pokorný 2012). Oproti tomu stojí neoklasický argument, že podniky mají pouze jednu společenskou odpovědnost a to zvyšovat své zisky a aktivity související se sociální odpovědností snižují ekonomickou výkonnost, neboť jsou nákladné (Friedman, 1962; Alexander a Buchholz, 1978; Becchetti et al., 2005). Cílem článku je zmapovat jaké nástroje používají české podniky zpracovatelského průmyslu pro řízení své sociální výkonnosti a dále jaké efekty z uplatňovaných sociálních nástrojů a aktivit plynou.

2. Teoretický přístup k sociální výkonnosti podniku a používaným nástrojům

Sociální výkonnost není obvykle viditelným atributem produktů a služeb. Integrovaním sociální dimenze do marketingové komunikace se sociální výkonnost stává viditelnou. Je tedy třeba profesionální komunikace orientované na zájmové skupiny, aby mohlo být využito sociální výkonnosti k získání konkurenční výhody (Spirig, 2006). Sociální výkonnost je definována sociálními dopady podniku na zájmové skupiny:

- Zájmové skupiny jsou zdrojem očekávání o tom, co představuje žádoucí a nežádoucí podnikovou výkonnost.
- Zájmové skupiny jsou příjemci podnikového jednání a výstupů.
- A v neposlední řadě jsou to zájmové skupiny, jež hodnotí podnikové chování, tzn. hodnotí, jak jsou naplněna jejich očekávání. (Wood a Jones, 1995; Spirig, 2006)

Definování sociální výkonnosti pouze jako vlivu podniku na zaměstnance je pohledem velmi úzkým. Podniky by naopak měly uznat oprávněné nároky všech zájmových skupin a rozvíjet s nimi vztahy. Konceptem zdůrazňujícím sociální a envi-

¹ E-mail: docekalova@fbm.vutbr.cz; jiri.kolenak@newtoncollege.cz.

ronmentální aspekty podnikání je společenská odpovědnost firem (Corporate Social Responsibility, CSR). CSR lze definovat jako dobrovolné integrování sociálních a environmentálních hledisek do každodenních podnikových operací a interakcí se zájmovými skupinami podniku. CSR apeluje na změnu orientace podniků z krátkodobých cílů na cíle dlouhodobé, z maximálního zisku na zisk optimální. Zisky pro společensky odpovědné podniky mohou být např. příležitost pro inovace, větší přitažlivost pro investory, větší transparentnost, posílená důvěryhodnost, zvýšená loajalita a produktivita zaměstnanců, budování reputace a z ní vyplývající silné pozice na trhu, dialog a budování vztahů důvěry s okolím a z toho vyplývající vzájemné pochopení, snížené riziko bojkotů a stávek. CSR má tři roviny – sociální, ekonomickou a environmentální.

V sociální rovině by se podnik měl věnovat:

- dialogu se zájmovými skupinami,
- zdraví a bezpečnosti svých zaměstnanců,
- rozvoji lidského kapitálu,
- dodržování pracovních standardů,
- lidským právům,
- odmítnutí diskriminace,
- vyváženosti pracovního a osobního života zaměstnanců,
- dodržování lidských práv na pracovišti,
- firemní filantropii apod. (Trnková, 2004)

S podnikáním těsně souvisí i investování. O zařazení environmentálních a sociálních faktorů do investičního procesu se snaží sociálně odpovědné investování (Socially responsible investing, též tzv. sustainable investing) (Principles for Responsible Investment, 2010). Tento způsob investování umožňuje investorům dosáhnout svých investičních cílů a zároveň přináší udržitelnost do globální ekonomiky.

Mezinárodně uznávané normy upravující sociální oblast podnikání jsou:

- ISO 26000:2010 Společenská odpovědnost;
- ISO 18001 Systém managementu bezpečnosti a ochrany zdraví při práci OHSAS;
- ILO – OSH 2001;

- Social Accountability 8000 (SA 8000) – Sociální odpovědnost;
- AA 1000 Account Ability – Stakeholder Engagement Standard.

Norma ISO 26000 spíše než konkrétní požadavky poskytuje návod pro zavedení principů společenské odpovědnosti v organizacích, a proto na rozdíl od mnohých jiných norem ISO nemůže být certifikována. Norma rozebírá 7 základních témat:

- řízení a správa organizace,
- lidská práva,
- praktiky z oblasti pracovních vztahů,
- životní prostředí,
- etika v podnikání (např. otázky korupce, hospodářská soutěž),
- ochrana spotřebitelů,
- komunitní angažovanost a rozvoj. (ISO 26000: 2010, 2011)

Cílem normy ISO 18001 upravující bezpečnost a ochranu zdraví při práci je hodnotit, eliminovat a minimalizovat rizika pro zaměstnance podniku a další, na něž mohou mít vliv.

ILO – OSH 2001 je směrnici upravující řízení bezpečnosti a ochrany zdraví při práci. Směrnici vydala Mezinárodní organizace práce (International Labour Organization) zřízená Organizací spojených národů.

Mezinárodní norma SA 8000 je zaměřena především na zaměstnance a otázku pracovních podmínek. Norma dělí požadavky na 9 oblastí:

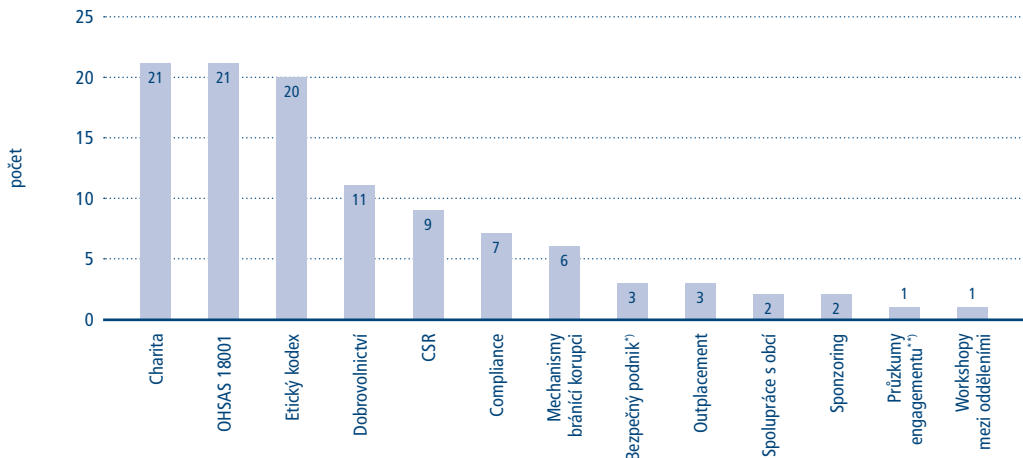
- dětská práce,
- nucená práce,
- zdraví a bezpečnost,
- svoboda sdružování a právo na kolektivní vyjednávání,
- diskriminace,
- disciplinární praktiky (čímž je myšleno, že zaměstnanci by měli být srozuměni s disciplinárními zásadami a postupy a s tím, jaké jednání je disciplinárním přestupkem; organizace by neměla praktikovat a tolerovat tělesné tresty, psychický nebo fyzický nátlak na zaměstnance a slovní napadání),
- pracovní doba,

→ **Tabulka č. 1 » Základní informace o podnicích účastnících se dotazníkového šetření**

Kritérium	N	%
Majoritní vlastník		
Tuzemský subjekt	8	34,8
Zahraniční subjekt	15	65,2
Právní forma		
Akciová společnost	4	17,4
Společnost s ručením omezeným	19	82,6
Počet zaměstnanců v roce 2012		
250–750	13	56,5
751–1250	4	17,4
1251–1750	2	8,7
1751–2250	2	8,7
nad 2250	2	8,7

Pramen: vlastní zpracování

Graf č. 1 » Sociální nástroje a aktivity podniků

^{*)} Bezpečný podnik — ILO — OSH 2001 a OHSAS 18001

^{**)} Průzkumy engagementu a následné nápravné aktivity

Pramen: vlastní zpracování

- odměňování,
- odpovědnost managementu. (Social Accountability International, 2008)
Standard AA 1000 je návodem na vedení dialogu se zájmovými skupinami, zlepšování vztahu se

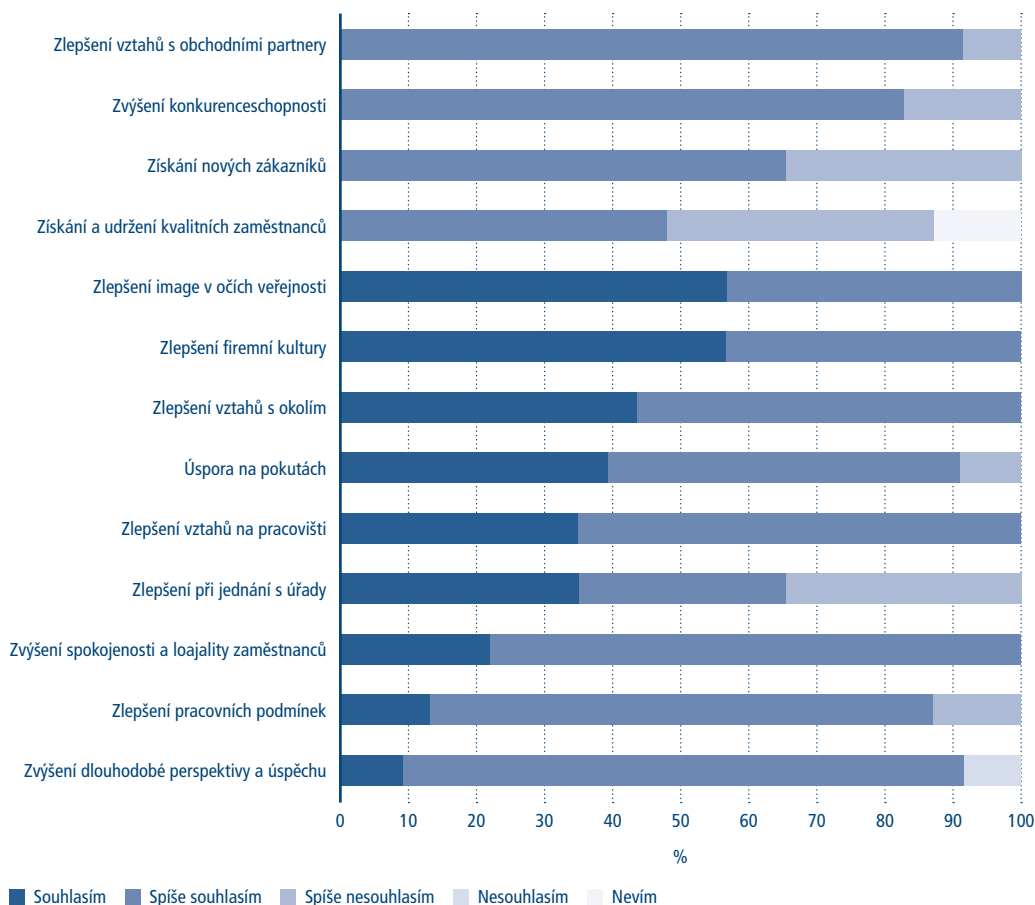
zájmovými skupinami a jejich zapojení při tvorbě a dosahování strategie. Účelem standardu je začlenění ESG odpovědnosti do organizací (Accountability, 2011).

3. Materiál a metodika

Výzkum je zaměřen na podniky skupiny 27.1 Výroba elektrických motorů, generátorů, transformátorů a elektrických rozvodných a kontrolních zařízení dle CZ-NACE a zároveň na podniky s více než 250 zaměstnanci. Tato skupina ekonomických činností se dělí na dvě třídy 27.11 Výroba elektrických motorů, generátorů a transformátorů a 27.12 Výroba elektrických rozvodných a kontrolních zařízení.

Z počtu oslovených podniků je 65,2 % podniků většinou vlastněno zahraničním subjektem. Již před samotným dotazníkovým šetřením bylo ze základního souboru známo, že většina podniků má právní formu podnikání společnost s ručením omezeným. 82,6 % dotazníků bylo vyplněno podniky s. r. o. a 17,4 % a. s. (viz tabulka 1). V základním souboru se vyskytoval jeden podnik s právní formou družstvo, je zřejmé, že tento podnik se dotazníkového šetření neúčastnil. Jedním z kritérií definování základního souboru byl počet zaměst-

Graf č. 2 » Přínosy plynoucí z uplatňovaných sociálních nástrojů a aktivit

Pramen: vlastní zpracování

→ **Tabulka č. 2 » Testované hypotézy**

H1: Zavedení a uplatňování CSR má vliv na zvýšení tržeb	H2: Zavedení a uplatňování CSR vede ke snížení nákladů
H_0 : Mezi zavedením CSR a zvýšením tržeb neexistuje vztah	H_0 : Mezi zavedením CSR a snížením nákladů neexistuje vztah
H_1 : Mezi zavedením CSR a zvýšením tržeb existuje vztah	H_1 : Mezi zavedením CSR a snížením nákladů existuje vztah

Pramen: vlastní zpracování

Tabulka č. 3 » Výpočet χ^2 testu nezávislosti pro testované hypotézy

H1: Zavedení a uplatňování CSR má vliv na zvýšení tržeb			H2: Zavedení a uplatňování CSR vede ke snížení nákladů		
	Testové kritérium	α'		Testové kritérium	α'
Chí-kvadrát	1,252	0,535	Chí-kvadrát	1,039	0,595
Věrohodnostní poměr	1,860	0,395	Věrohodnostní poměr	1,664	0,435

Pramen: vlastní zpracování

nanců, výzkum je zaměřen pouze na podniky s více než 250 zaměstnanci. Dotazníkové šetření proběhlo v roce 2013 a respondenty byli odpovědní manažeři podniků.

4. Výsledky a diskuse

Z dotazníkového šetření vyplynulo, že odpovědné a etické chování vůči zaměstnancům a okolní komunitě je klíčovým prvkem v dosahování dlouhodobého úspěchu a výkonnosti jejich podniku. 78 % respondentů jej považuje za zcela zásadní a významné a 22 % za významné.

Nejčastěji používaných nástrojů pro zvyšování sociální výkonnosti je v daném vzorku podniků systém managementu bezpečnosti a ochrany zdraví při práci dle normy OHSAS 18001. Stejný počet podniků, tj. dvacet jedna podniků, se věnuje charitě. Většina podniků má také definován svůj etický kodex. Další uplatňované sociální nástroje a aktivity jsou znázorněny v grafu 1.

Uplatňované sociální nástroje a aktivity se dle podniků nejvíce pozitivně odrážejí na vnímání v očích veřejnosti, tj. vylepšují podniku jeho image

a zlepšují firemní kulturu, vztahy s okolím i na pracovišti (viz graf 2).

V České republice je sociální výkonnost podniku vnímána v rámci sociální odpovědnosti firem. Ve vybraném vzorku podniků je CSR pátým nejpožívanějším nástrojem pro zvyšování sociální výkonnosti. Na rozdíl od charity, OHSAS, etického kodexu a dobrovolnictví se jedná o komplexní nástroj, neboť působí ve třech rovinách (sociální, ekonomické a environmentální). Prostřednictvím dvou hypotéz bylo testováno, zda zavedení a uplatňování pouze CSR vede k ekonomickým benefitům:

- H1: Zavedení a uplatňování CSR má vliv na zvýšení tržeb.
- H2: Zavedení a uplatňování CSR vede ke snížení nákladů.

K ověření statistické závislosti byla testována nulová hypotéza H_0 , že náhodné proměnné jsou nezávislé vůči alternativní hypotéze H_1 (viz tabulka 2).

Pro zjišťování závislosti mezi proměnnými byl použit chí-kvadrát test o nezávislosti (viz tabulka 3).

Výsledná hodnota minimální hladiny významnosti byla testována při 5% hladině významnosti

($\alpha = 0,05$). Z výsledků Pearsonovy chí-kvadrát statistiky vyplývá, že se nezamítá H_0 na 5% hladině významnosti, a současně se zamítá H_1 . Vliv CSR nebyl prokázán ani u tržeb, ani u nákladů. Kritici CSR argumentují, že CSR je drahé a jeho výhody se promítají až v delším časovém horizontu. Investice do CSR znamenají zvýšené náklady na zlepšení podmínek zaměstnanců, dary, náklady na podporu okolní komunity, náklady na zavádění ekologicky šetrných postupů a také oportunitní náklady vzdáním se sociálně neodpovědných investic. Z tohoto pohledu jsou takové investice v rozporu s nejlepšími zájmy investorů, neboť dochází k realokaci zdrojů od investorů dané firmy do jejich dalších zájmových skupin (Aupperle et al., 1985; McGuire et al., 1988; Barnett, 2005). I z těchto důvodů je přímý krátkodobý finanční dopad CSR obtížné prokázat. Výsledky Economist Intelligence Unit research programme (Economist Intelligence Unit, 2008) uvádí, že benefity převažují nad náklady, nicméně dopad na zisk je malý.

5. Závěr

Podniky čelí rostoucímu tlaku svého okolí, aby jednaly sociálně odpovědným způsobem. Ekonomické výsledky by neměly být vykoupeny za cenu vý-

znamných vnějších vlivů a negativních dopadů na stakeholders. Eccles et al. (2012) tvrdí, že zapracování udržitelnosti je klíčem ke tvorbě hodnoty pro akcionáře a další stakeholders v dlouhodobém horizontu, čímž se zajistí udržitelnost firmy samotné. Krátkodobý finanční dopad na dopad CSR na tržby a náklady nebyl prokázán, benefity CSR se do ekonomické výkonnosti promítají spíše nepřímým. Lze předpokládat, že podniky, jež řídí svoji sociální výkonnost, budou mít i výhodu vzhledem k silicímu legislativnímu tlaku. Příkladem takových legislativních nároků může být směrnice, kterou Evropský parlament přijal v dubnu 2014, jež podnikům s více než 500 zaměstnanci (tzv. subjekty veřejného zájmu) zavádí povinnost podávat zprávy o své společenské odpovědnosti. Předpokládá se, že v ČR bude v platnosti od roku 2017.

Hlavní omezení realizovaného výzkumu spočívá v malém počtu respondentů, kteří se účastnili dotazníkového šetření. Přestože návratnost dotazníku 72 % lze hodnotit jako vysokou, ze statistického pohledu se jednalo o malý soubor. Perspektiva dalšího výzkumu by tedy mohla být v rozšíření základního souboru, realizaci výzkumu v jiných odvětvích, ale i sektorech ekonomiky a komparace výsledků s podniky působícími v zahraničí.

V České republice je sociální výkonnost podniku vnímána v rámci sociální odpovědnosti firem. Ve vybraném vzorku podniků je CSR pátým nejpoužívanějším nástrojem pro zvyšování sociální výkonnosti. Na rozdíl od charity, OHSAS, etického kodexu a dobrovolnictví se jedná o komplexní nástroj, neboť působí ve třech rovinách (sociální, ekonomické a environmentální).

LITERATURA A PRAMENY

1. AMBROZOVÁ, E., POKORNÝ, V.: Podněty k výběru, přípravě a rozvoji kompetencí manažerů a profesionálů pro korporátní prostředí. In: *Trendy personální práce pro náročná prostředí*. NEWTON Books, 2015, pp. 1–21, ISBN 978-80-87325-01-8
2. ACCOUNTABILITY: AA1000 Stakeholder Engagement Standard 2011. Final Exposure Draft. 2008. [online] [cit. 2015-08-01]. Dostupné z: <http://www.accountability.org/images/content/5/4/542/AA1000SES%202010%20PRINT.pdf>

3. ALEXANDER, G. J., BUCHHOLZ, R. A.: Corporate social responsibility and stock market performance. *Academy of Management Journal*, 1978, 21(3), pp. 479–485, ISSN 0001-4273
4. AUPPERLE, K. E., CARROLL, A. B., HATFIELD, J. D.: An empirical examination of the relationship between corporate social responsibility and profitability. *Academy of Management Journal*, 1985, 28(2), pp. 446–463, ISSN 0001-4273
5. BARNETT, M. L.: Stakeholder influence capacity and the variability of financial returns to corporate social responsibility. *Academy of Management Review*, 2007, 32(3), pp. 794–816, ISSN 0363-7425
6. BECCHETTI, L., DI GIACOMO, S., PINNACCHIO, D.: *Corporate social responsibility and corporate performance: evidence from a panel of U. S. listed companies*. Working paper (CEIS), 2005. [online] [cit. 2014-01-29]. Dostupné z: <http://www.ssrn.com/abstract=871402>
7. ČSN ISO 26000:2010. *Pokyny pro oblast společenské odpovědnosti*. 2011. [online] [cit. 2012-10-01]. Dostupné z: http://csnonlinefirmy.unmz.cz/html_nahledy/01/88082/88082_nahled.htm
8. ECCLES, R., IOANNOU, I., SERAFEIM, G.: Is sustainability now the key to corporate success? *The Guardian*, 2012. [online] [cit. 2012-05-15]. Dostupné z: <http://www.guardian.co.uk/sustainable-business/sustainability-key-corporate-success>
9. ECONOMIST INTELLIGENCE UNIT: *Doing Good. Business and the Sustainability Challenge*. 2008. [online] [cit. 2015-08-07]. Dostupné z: http://graphics.eiu.com/upload/Sustainability_allsponsors.pdf
10. FRIEDMAN, M.: *Capitalism and Freedom*. Chicago: University of Chicago Press, 1962, 202 p., ISBN 0-226-26421-1
11. MAJERČÁKOVÁ, D., ŠLAHOR, L.: *Leadership and management development in social service organizations*. Univerzita Komenského v Bratislave, 2013, ISBN 978-80-223-3527-0
12. MCGUIRE, J. B., SUNDGREN, A., SCHNEEWEIS, T.: Corporate social responsibility and firm financial performance. *Academy of Management Journal*, 1988, 31(4), pp. 854–872, ISSN 0001-4273
13. ORLITZKY, M., SCHMIDT, F. L., RYNES, S. L.: Corporate Social and Financial Performance: A Meta-analysis. *Organization Studies*, 2008, 24(3), pp. 403–441, ISSN 0170-8406
14. UNPRI: *Principles for Responsible Investment*. 2010. [online] [cit. 2015-06-02]. Dostupné z: <http://www.unpri.org>
15. SOCIAL ACCOUNTABILITY INTERNATIONAL: *Social Accountability 8000*. 2008. [online] [cit. 2014-10-10]. Dostupné z: <http://www.sa-intl.org/document/docWindow.cfm?fuseaction=document.view/Document&documentid=269&documentFormatId=752>
16. SPIRIG, K.: Social Performance and Competitiveness. A Socio-Competitive Framework. In: SCHALTEGGER, S., WAGNER, M. (eds.): *Managing the Business Case for Sustainability*. Sheffield: Greenleaf Publishing, 2006, pp. 82–106, ISBN 1-874719-95-0
17. TRNKOVÁ, J.: *Společenská odpovědnost firem – kompletní průvodce tématem & závěry z průzkumu v ČR*. 2004. [online] [cit. 2011-04-15]. Dostupné z: <http://www.csr-online.cz/NewsDetail.aspx?p=3&id=581>
18. TSOUTSOURA, M.: *Corporate Social Responsibility and Financial Performance*. Center for Responsible Business, UC Berkeley, 2004. [online] [cit. 2012-10-18]. Dostupné z: http://responsiblebusiness.haas.berkeley.edu/documents/FinalPaperon_CSR_PDFII.pdf
19. TURBAN, D. B., GREENING, D. W.: Corporate social performance and organizational attractiveness to prospective employees. *Academy of Management Journal*, 1997, 40(3), pp. 658–673, ISSN 0001-4273
20. ULLRICH, D., POKORNÝ, V.: The possibilities of comprehensive approach and the specifics of the training managers to fulfill tasks in the challenging environment and crisis management. In: *Recent Advances in Energy, Environment and Economic Development*. Paris: WSEAS, 2012, ISBN 978-1-61804-139-5

21. WOOD, D. J., JONES, R. E.: Stakeholder Mismatching: A Theoretical Problem in Empirical Research on Corporate Social Performance. *International Journal of Organizational Analysis*, 1995, 3(3), pp. 229–267, ISSN 1934-8835

KLÍČOVÁ SLOVA

sociální výkonnost podniku, udržitelnost, zpracovatelský průmysl

Use of the Social Responsibility Tools in Improving Social Performance in Electrical Industry in the Czech Republic

ABSTRACT

The aim of the article is to map which tools are used by Czech manufacturing enterprises to manage their social performance and what effects flow from the applied social tools and activities. The results showed, among other things, that responsible and ethical behavior in relation to the employees and the surrounding community is a key element in achieving long-term success and business performance. The tool which is used the most commonly for improving social performance in the given sample of companies is Occupational Health and Safety Management System, following regulation OHSAS 18001 and equally often there are mentioned charitable activities too. It can be assumed that companies which have been managing their social performance already, they have an advantage due to the growing legislative pressure. Another continuation of research will involve expansion of previous sample, the implementation of research in other sectors, as economy sectors and comparing the results with companies operating in foreign countries.

KEYWORDS

corporate social performance, sustainability, manufacturing industry

JEL CLASSIFICATION

M14

x

Současné modely efektivní facilitace výkonu členů skupiny

► Mgr. et Mgr. Jan Vaněk » Katedra ekonomiky a managementu,
Vysoká škola technická a ekonomická v Českých Budějovicích

* 1. Vymezení pojmu *facilitace*

Pojem *facilitace* se používá v ekonomické sféře, ale i v pedagogice. Synonymem slova je „usnadnění, podpora“ a koncept pochází z latinského *facilitare*. Wardale (2008) definuje skupinovou *facilitaci* jako „proces, kdy formálně uznávaná a pracovníky přijímaná osoba, bez rozhodovacích pravomocí je zaměstnaná, aby asistovala při řešení problému nebo při procesu rozhodování“ (str. 50). V tomto kontextu, skupinou může být tým, oddělení, celá organizace nebo skupina lidí s různou strukturou organizace s určitým sdíleným, společným cílem.

Facilitaci lze vymezit následujícími dalšími způsoby (Bobysudová, 2011):

- *Facilitace* je cílené řízení jednání, porady či diskuse větších i menších týmů.
- *Facilitace* znamená podporu procesu nebo činnosti zaměřené na zlepšení výkonu.
- *Facilitace* je takový způsob práce se skupinou, při kterém nezávislá osoba (*facilitátor*) vede proces a dohlíží na průběh jednání tak, aby skupině pomohl co nejefektivněji dosáhnout požadovaných výsledků.

Zdůraznil bych druhé vymezení, kdy *facilitace* je vnímána jako podpora určitých procesů nebo činností zaměřená na zlepšení výkonu. V neposlední řadě *facilitace* souvisí také s rozvojem kompetencí a osobností samotné. Někteří autoři kladou

důraz na to, že *facilitace* ve skupině je klíčová v oblasti rozvoje inovací a také v uskutečnění změn, např. ve zdravotnickém prostředí, ale i jinde (Harvey, et al., 2002; Simmons, 2004). Nicméně praktickování *facilitace* není procesem, který by byl uskutečňován bez chyb, bez problémů, bez určitých myšlenkových předpokladů. Naučit se umění *facilitace* zabere řadu hodin, či dní, a vyžaduje to určitou dovednost a zkušenost, vědět kdy intervenovat, kdy druhé vést a kdy naopak následovat, kdy být aktivní a kdy stát stranou, kdy mluvit a kdy zůstat potichu a naslouchat, a jak interpretovat obsah, smysl a chování členů skupiny (Thomas, 2008).

2. Současné modely *facilitace*

2.1 *Schwartzův model facilitace*

Facilitace vyžaduje také alespoň částečně nedirektivní přístup v komunikaci, motivaci a řízení členů skupiny. To autoři často nezdůrazňují. Zkušený *facilitátor* dokáže *vytvořit prostor pro nápady* ostatních, ukazuje na možné verze interpretací, pojmenovává a umožňuje pojmenovávat nápady nebo strategie a taktiky, které ostatní vynesou na světlo. Bohužel *facilitátoři*, kteří jsou poměrně novými poradci členů skupiny, často neví, jak daná skupina má fungovat optimálně, tj. myslí si, že je třeba,

aby se skupina a její členové chovali ve směru jejich očekávání. Schwartz (2002) ukazuje na skutečnost, že tento model není příliš účinný – nazývá ho „jednostranným modelem řízení“,¹ stejně tak jako opačný model facilitace, kdy se vedoucí vzdává řízení („Give up control model“, str. 79.). Aby asistujícím facilitátorům pomohl najít přiměřenou a vhodnou střední cestu, Schwartz (2002) konstruuje „Model skupinové efektivity“, založený na určitém přesném počtu klíčových hodnot a to na: validních informacích, svobodné a informované volbě, interním committmentu (závazku), a na soucitu. Schwartz (2002) také načrtnul model zaměřený na diagnostiku a intervenci ve skupině (*the Diagnosis Intervention Cycle*). Ten zahrnuje šest kardinálních na sebe navazujících diagnostických kroků. Tedy facilitátor:

1. pozoruje chování;
2. usuzuje o něm, hledá významy;
3. rozhoduje, zda zasáhnout, popř. kdy a jak;
4. popisuje chování a uvažuje o něm z různých perspektiv;
5. sdílí své úvahy a vybízí druhé k dalším úvahám a jejich verifikaci (falzifikaci);
6. pomáhá členům skupiny se rozhodnout, zda zasáhnout, a navrhuje možné změny a zkouší, testuje různé přístupy (Schwartz, 2002, str. 162).

Podle Walshe a Andersena (2013) se jedná o velmi užitečný model, zejména v souvislosti se Schwarzovým doporučením, nechtít hned vše vysvětlit, tzn. s *doporučením minimálních závěrů*². Autoři interpretují jeho doporučení ve směru nedopouštět se heuristických a myšlenkových závě-

rů typu „jedna a jedna se rovná třem“. Znamená to vyhnout se různým typům přehánění, nadsazování nebo se vyvarovat zapletení se do příliš komplikovaných interpretací³, čímž se ztratí kontakt se skupinou, a dojde ke ztrátě raportu a důvěry.

2.2 Model GIF Walshe a Andersena

Druhý model navrhuji Walsh a Andersen (2013) ve své studii *Group Facilitation as Hermeneutic Practice*. Ideovým zázemím, ze kterého vycházejí, je koncepční rámec hermeneutické interpretace založené na filosofech Martinovi Heideggerovi (1962) a Hansi Georgu Gadamerovi (1975). Oba praktici předpokládají, že lze užít jejich myšlenkového postupu a rámce a aplikovat ho se záměrem pomoci facilitátorům s obtížným úkolem vyložit si chování členů skupiny a jeho dynamiku, interpretovat ho a popřípadě zasáhnout, pokud je to nezbytné v zájmu zlepšení výkonnosti skupiny při sledování jejich cílů.

2.2.1 Základy hermeneutického porozumění

Hermeneutika představuje *umění interpretace*. Slovo je odvozeno ze jména pro starověkého řeckého Boha, Herma. Ten byl schopný nepoznatelné a zastřené, obtížné přístupné změnit a najít pro ně formu, kterou lidé byli schopni pochopit (Thompson, 1990). Hermeneutika tedy představuje disciplínu zahrnující teorii a praxi interpretace⁴. Tradiční hermeneutika zahrnovala výklady Biblických textů⁵ a byla spojena se studiem a interpretací psaných textů, zvláště textů v oblasti literatury, náboženství a práva. Počátky této vědy ovlivnili fi-

¹ V originále „Unilateral Control Model“ (str. 80).

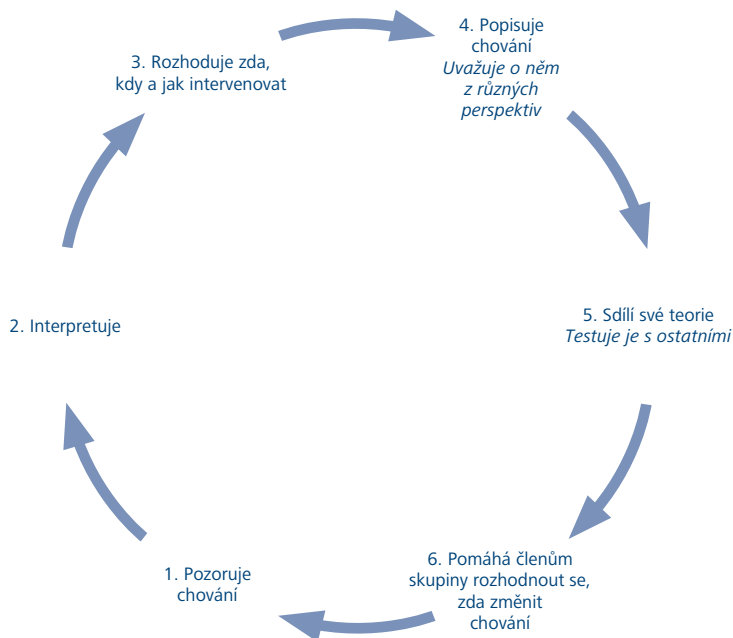
² V originále „advice on making the minimum possible inference“. Podle Walshe a Andersena (2013, str. 16).

³ V poradenství či psychoterapii, např. v analytické psychoterapii se mluví často o nebezpečí intelektuální izolace tématu.

⁴ Filozofická hermeneutika představuje tento pohled na naše bytí: „...naše vlastní existence je určitým interpretačním výkonem“ (Pokorný, 2006).

⁵ Prvky a počátky hermeneutiky jako filozofické metody můžeme najít u německého romantického filosofa a protestantského teologa Friedricha Ernsta Daniela Schleiermachers (1768–1834). Schleiermacher začal původní biblickou exegezi chápat jako problém rozumění vůbec. Podle něho lze textu porozumět a správně jej interpretovat jen tehdy, když porozumíme celku všech souvislostí, v nichž tento text vznikl. Zařazení Schleiermacherovy hermeneutické teorie není ovšem jednoznačné. On sám se v první řadě chápal jako teolog a svou hermeneutiku nikdy tiskem nevydal. Připravil sice pro tisk dílo, hermeneutický spis *Über den Begriff der Hermeneutik* (O pojmu hermeneutiky), ten bohužel neobsahuje ucelenou hermeneutickou koncepci.

→ Schéma č. 1 » Cyklus diagnostiky a intervence

Pramen: Schwartz (2002, str. 162)

losofové jako Schleiermacher (1768–1834), Dilthey (1833–1911), německý filosof, psycholog, představitel filosofie života, který je známý především zavedením pojmu *Geisteswissenschaften* (duchovní vědy, vlastně humanitní vědy). V roce 1900 tedy píše Dilthey krátkou studii *Die Entstehung der Hermeneutik*, ve které líčí vznik hermeneutiky. S touto studií také vznikají dějiny hermeneutiky. V této studii se poprvé objevuje idea, že hermeneutika má obsahovat *obecná pravidla výkladu*, na nichž by se mohly zakládat všechny duchovní vědy, jež přece všechny stojí na výkladovém vědění. Hermeneutika by pak mohla plnit funkci garantu nároku duchovních věd na obecnou platnost. Dilthey chtěl duchovním vědám zajistit pomocí hermeneutiky jejich nezávislost na metodách přírodních věd. Dilthey totiž odmítl redukcionistický přístup k metodám a postupům v psychologii, historii a dalších

duchovních vědách na metody. Dilthey prosazoval odlišnost duchovních věd. Podle něho je jim vlastní metodické rozumění (*Verstehen*) životním projevům člověka v jejich celkové souvislosti. Tohoto rozumění se dosahuje „zevnitř“, vcítěním (*Erleben*, prožívání) interpreta do celkového kontextu, který ovlivňoval autora vykládaného díla, a druhotným znovuprožíváním (*Nacherleben*) jeho duševních pochodů. Současná, moderní hermeneutika zahrnuje přístupy týkající se nejen psaných textů, ale i celého interpretačního procesu. V současnosti tedy zahrnuje výklad verbální i neverbálních forem komunikace, stejně jako dalších apriorních aspektů, které se dotýkají komunikace, jako studium předpokladů, předporozumění, významy a filosofie jazyka a sémiotiku (Ferguson, 1988). V současnosti se např. ve zdravotnictví používá v souvislosti s kvalitativním výzkumem směr zná-

mý jako hermeneutická fenomenologie (viz Gadamer, 1975). Tento typ výzkumu je zaměřený na to pomoci výzkumníkům a praktikům lépe pochopit lidskou zkušenost a všechny ty skutečnosti, které jsou pokládány za samozřejmé a tudíž jsou nezpochybňované a nereflektované.

Klíčovým filosofickým stanoviskem fenomenologického hermeneutického výzkumu je teze, že neexistuje taková záležitost jako neinterpretovaný fakt, fakt bez interpretace; vše vždy zahrnuje interpretaci. Např. podle Heideggera (1962) fakta v rámci interpretace nemohou být oddělena od významů, které jsou těmto faktům přikládány⁶. Například fakt, že nějaká osobě, ženě byl odebrán prs, nemůže být oddělen od interpretace tohoto faktu, že pro ní tato situace zahrnuje existenciální úzkost a zborcení dosavadního obrazu těla.

Centrální tezí hermeneutiky je teze tzv. *hermeneutického kruhu* (Heidegger, 1962). Ten je založený na ideji, že interpretace se uskutečňuje tehdy, pokud porozumíme úloze částí ve vztahu k celku toho, co je interpretováno. Např. text musí být pochopen ve vztahu k jeho částem⁷. Dále naše vlastní otázky, tázání a předpoklady ovlivní odpovědi⁸.

2.2.2 Inspirace Gadamerovými koncepty při konstruování modelu GIF⁹

Hlavní dílo Gadamera *Wahrheit und Methode* (Pravda a metoda) vyšlo roku 1960 v Tübingenu. Hlavní kategorií, se kterou Gadamer (1965) pracuje, je rozumění (Verstehen), rozumění je považováno za ontologický základ života člověka. Cit.: „Rozumění je původní charakter bytí lidského života samého“¹⁰ (str. 246). Gadamer (1975) popsal čtyři základní hermeneutické koncepty, na které Walsh a Andersen (2013) přímo navázali při for-

mulaci jejich facilitačního modelu *The Group Intervention Framework* (GIF). Jedná se o Gadamerova témata předsudku, hermeneutického kruhu, téma splyvání horizontů a téma hry. Tyto jeho koncepty zde budou reinterpretovány poněkud odlišnou cestou na základě traktování tohoto tématu autory Walshem a Andersenem (2013).

2.2.3 Základní koncepty modelu GIF

Model GIF (Group Interpretation Framework) sestává z následujících základních konceptů:

1. fáze předběžné reflexe předpokladů (Preconceiving)¹¹;
2. integrování (Integrating);
3. formování vizí (Visioning);
4. fáze hry (Playing).

Tyto koncepty jsou navzájem na sobě závislé, podmíněné a umožňují do značné míry pochopit chování členů ve skupině.

Fáze předběžné reflexe předpokladů (Preconceiving)

V této fázi jde o to pochopit předběžné předpoklady, očekávání, přesvědčení a předsudky (Preconceiving). Tato fáze je formována na základě Gadamerova konceptu předsudku a Heideggerově pojmu struktur předporozumění. Heidegger (1962) se domníval, že lidé jako bytosti existující v reálném čase se ve světě vyznají na základě předporozumění a struktur předporozumění. Ty jsou založeny na jejich společné historii, jazyce a na tradicích a představují tak background, pozadí pro jakoukoli interpretaci. Gadamer (1975) na tom postavil svoji teorii předsudku, kdy předsudek vzniká na základě kolektivně utvářeného dojmu z nějaké události, objektu nebo osoby, přičemž nemalou

⁶ Pro Heideggera interpretace (Erläuterung) vyjadřuje „rozvinuté rozumění“ (1996, str. 40). (Rozumění již není záměr, ale osvojení si něčeho, co je zahrnuto v našem bytí, tedy „...rozumění si osvojuje rozuměním to, čemu už rozumí“.)

⁷ Je možné, že Heidegger byl ovlivněn gestaltismem, který postuloval tezi o vztahu částí a celku.

⁸ Tento úryvek se sice týká psaného textu, lze jej vztáhnout i na rozhovor: „Textu určujeme, co chceme slyšet, a díky tomu nám text může něco říci, neřekne nám ovšem něco, co by platilo o sobě, nýbrž něco o nás, a pro nás, co však je výpovědí textu a nakonec naším konstruktem.“ (Pokorný, 2006, str. 312)

⁹ GIF — Group Interpretation Framework — rámcem interpretace skupiny, skupinová facilitační metoda, model.

¹⁰ Gadamer, H.-G.: *Wahrheit und Methode*. Tübingen, 1965, str. 246.

¹¹ Jedná se o autorský překlad.

→ roli hrají omyly, předvzdědění, víry, ideje a postoje. Předsudky lidí tedy operují s určitou úrovní předchozího vědění nebo historické zkušenosti (Walsh, 1996). Pokud chceme porozumět nějakou událostí či situaci, tak ji chápeme z nějaké perspektivy, zaujímáme určitý postoj k ní (Walsh, 1996). Pojem, se kterým Gadamer pracuje, je tedy pojem předsudek (*Vorurteil*). Gadamer zdůrazňuje především jeho významnou funkci v hermeneutickém procesu rozumění. Tento pojem Gadamer na rozdíl od jeho interpretace v dějinách filosofického myšlení *nechápe pejorativně*. Všichni máme nějaké předvzdědění, předsudky a bez nich bychom se ve světě pohybovali jako cizinci. Bez předsudků bychom se nořili do nejistoty. Podle Gadamera předsudky předchází každému soudu a úsudku a představují de facto nezbytné východisko každého poznávacího procesu. Prostě neexistuje porozumění, které by bylo zcela prosté, zbaveno předsudků (vždy zde působí nějaký vliv např. vzdělání, tradice, náboženství apod.). Předsudky jsou tedy podstatnou součástí kategorie porozumění. V souvislosti s tím, že neexistuje žádné rozumění bez předsudků se hovoří o tzv. *hermeneutickém kruhu*. Hermeneutický kruh ukazuje, že mám-li porozumět, musím vždy již něco vědět či mít nějaké předpoklady. Proces neustálého vytváření předsudků konstituuje tzv. *předporozumění* (*Vorverständnis*). Nicméně jsou to často naše nezkoumané (a nevědomé) předsudky, které mohou vyvolávat potíže a roztržky (Walsh, Andersen, 2013).

V souvislosti s facilitací skupinového dění, fáze předběžného uvědomování klíčových přesvědčení (*preconceiving*) znamená, že facilitátor si přináší s sebou své prekoncepty, dřívější názory (založené na minulých zkušenostech, přesvědčeních a postojích). Tato fáze je a to autoři zdůrazňují vědomou fází, kdy zkoumá tyto prekoncepty, předsudky a je otevřený i k jiným možným významům, kdy facilitátor může rozšířit svůj *horizont porozumění* (Walsh, 1996).

Dříve, než se facilitátor pustí do práce se členy

týmu nebo manažery a bude zkoumat jejich předpoklady, je vhodné, aby si odpověděl na tyto otázky (Walsh, Andersen, 2013):

- Jaké předpoklady a prekoncepty mám o těchto členech a jaký vliv mohou mít na facilitační praxi?
- Jsou nějaká určitá konkrétní témata, která by bylo vhodné diskutovat v souvislosti s těmito prekoncepty?
- Jakým způsobem by mohli tyto prekoncepty vést k sebenaplňujícímu se prorocí?
- Jak bych měl s těmito tématy pracovat, pokud vyvstanou, tak abych skupině umožnil dosahovat cíle?
- Jak mohou tyto mé prekoncepty ovlivnit nepříznivě moji schopnost zdržet se nadbytečných úsudků¹², když budu intervenovat?

Facilitátor by měl být schopný vědomě zkoumat svoje prekoncepty a předporozumění, které ovlivní způsob, jakým se bude angažovat ve skupině. Osobně pokládám za podstatné zejména položit si otázky:

- Jaké mám pojetí pracovníka? (Gregorova teorie X, Y)
- Jak budu reagovat, pokud se bude pracovník chovat odlišně od mého očekávání?
- Jak členové skupiny reagují na povzbuzení?
- Je pro mne snadné, či obtížné druhé chválit?
- Jak se dívám na proces podpory?
- Je vhodnější druhé podporovat, nebo jim ponechat volnou ruku?
- Do jaké míry chci intervenovat?

Integrovaní (Integrating)

Pojem integrování je založený na konceptu hermeneutického kruhu, který jsem již zmínil. Warnke (1987) uvažoval o tomto kruhu jako o prostoru revize, znovuprověření a začlenění nových významů na základě otevřenosti k tématu či k druhému objektu. Znovu zmiňuje nutnost hledání smysluplné interpretace: „*Hermeneutické úsilí směřuje k tomu najít interpretaci, která je smysluplná v relaci k jed-*

¹² V originále „make minimum inferences“, přeloženo a parafrázováno autorem tak, aby byl pochopen celkový smysl.

Nepřiměřené užívání standardních procesů bylo zmíněno řadou manažerů, kteří mluvili kriticky o facilitátorech, kteří pracovali se členy skupiny preformovaným, uniformním, stereotypním a „zavedeným“ způsobem, který byl aplikován nedostatečně flexibilně nebo nebyl „ušit na míru“ pro danou skupinu. Jedná se tedy o téma adaptace, tvořivého přístupu. Tento faktor byl zpravidla vztažen k nedostatečné osobní komunikaci a k nevhodnému způsobu hospodaření s časem v plánovací fázi. Také byl spojován s tématem „zaplacení“ externího facilitátora, přičemž dodaná služba zpravidla neodpovídala dané odměně.

notlivým částem a integruje je do konsistentního celku“ (str. 83). Gadamer (1975) například ukazuje, že v hermeneutickém kruhu je možnost kontinuální, nepřetržitě interpretace. Interpretace se tak uskutečňuje na základě pomyslných pohybů dopředu a dozadu v rámci hermeneutického kruhu (předporozumění – rozumění).

A v podobném smyslu, facilitátor pracuje s materiálem, který vzniká při setkání se skupinou, pracuje přitom se znalostí, hodnotami, s přítomností a se zkušenostmi, které přináší na skupinu on sám i ostatní lidé. V tomto kontextu, vše co se dotýká jeho smyslů, vše co postřehne, může být zakomponováno a vyneseno, exponováno jako materiál k prozkoumání, k definování, k redefinování, k reinterpretaci a integraci v rámci širšího kontextu (Walsh, Andersen, 2013). Implicitním předpokladem, je nutnost a určitá osvojená dovednost v pozorování, otevřenost k druhým i otevřenost ke zkušenostem ostatních a dovednost nebo lépe postoj *aktivního naslouchání* (Rogers, 2014). Osobně bych tuto fázi nazval jako *kontextualizaci*, kdy konkrétní chování je zasazováno do kontextu a interpretováno na základě reflektovaných předpokladů a na základě určitých „hypotéz“ týkajících se smyslu daného chování.

Facilitátoři se tedy neustále snaží porozumět jak individuálnímu tak i skupinovému chování a přitom se rozhodují, kdy intervenovat, aby skupině pomohli splnit její účel, dosahování cíle nebo řešení problémů. Mohou si pokládat otázku jako:

„Proč jsou členové skupiny rozlobení, znudění, úzkostní či nezúčastnění?“ (Walsh, Andersen, 2013). Facilitátor zprvu tyto symptomy interpretuje a vykládá si je na základě prekonceptů a souhry mezi chováním jednotlivce a chováním všech členů skupiny. Přitom je velmi žádoucí, aby facilitátor či lídr se orientoval ve skupinové dynamice a v motivačních aspektech skupinové dynamiky (viz např. Výrost, Slaměník, 2008; Hewstone, Stoebe, 2006).

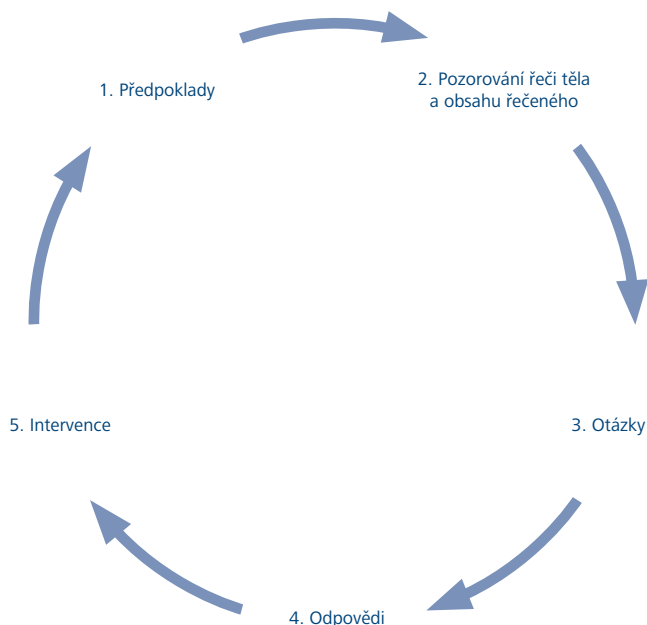
Walsh a Andersen (2013) uvádí následující scénář průběhu skupiny: V průběhu zahájení skupinového sezení, jeden člen skupiny se zdá vykazovat hostilní řeč těla. Facilitátor o tomto chování usuzuje ve vztahu k chování ostatních ve skupině, a zdá se, že ostatní to také registrují. Když daná osoba mluví, tak je vidět, že stěží skrývá a potlačuje svůj hněv, když uvádí celou litanii toho, co management provedl neadekvátně. Zdá se, že někteří ze skupiny vyjadřují souhlas, a někteří i přitakávají. Facilitátor uvažuje o tom, že to může skupinu odchýlit od žádoucího postupu, a cítí potřebu se danému tématu adresně věnovat.

Zkušený facilitátor, který ví, co se dělo na minulých sezeních se členy týmu, a který již reflektoval svoje předpoklady, se může např. sám sebe ptát, aby získal přiměřené odpovědi:

- Co mám udělat?
- Z čeho pochází moje úzkost?
- Je moje interpretace dané dynamiky přiměřená?
- Jak bych měl zasáhnout?

→ Schéma č. 2 » Integrovaní

Pramen: Walsh a Andersen (2013); vlastní grafické zpracování

- Jaká je moje role v daném okamžiku? (Walsh, Andersen, 2013)

Pokud se facilitátor bude pohybovat v rámci hermeneutického kruhu, bude situaci vnímat jako interakci, souhru mezi „částmi“ situace (pozorované chování a řeč těla, jeho vlastní prekoncepty a předpoklady a odpovědi na reflexi daných otázek, či odpovědi na hypotézy ohledně chování) a „celkem“ tvarem situace, a tento proces Walsh a Andersen (2013) nazývají jako „integrovaní“. „Integrovaní“ tak využívá indukci i dedukci a umožňuje facilitátorovi rozhodnout se, zda zasáhnout intervenovat, nebo ne. Facilitátor, pokud dané téma neotevře a otevřeně neprodiskutuje s ostatními členy, tak může počítat nadále se skrytou tenzí, která bude ovlivňovat další průběh skupiny. Zde bude hrát roli samozřejmě i míra schopnosti danou situaci monitorovat, i schopnost vlastního ote-

vření (viz pojem *self-disclosure* např. in Derlaga, Berg, 1987). Samozřejmě záleží na účelu skupiny a na kontextu, nicméně zřejmě bude v dané situaci vhodné uznat právo a do jisté míry připustit dané pocity, uznat je namísto okamžitého přesměrování skupiny k plnění daného úkolu. V této fázi dochází tedy k pohybu mezi fázemi Fáze předběžné reflexe předpokladů a fází integrování, a tento pohyb umožňuje facilitátorovi pochopit informace získané ze skupiny a rozhodnout se pro akci (nebo pro zdržení se akce), aby umožnil skupině dosáhnout jejího cíle.

Formování vizí (Visioning)

Walsh a Andersen (2013) používají koncept *Visioning*, který lze přeložit jako formování vizí, nebo nacházení vizí. Tento termín je založený a konstruovaný na základě Gadamerova konceptu sply-

vání horizontů. Gadamer (1975) vymezil koncept horizontu jako „*pásmo vizí, které zahrnuje vše, co může být nahlédnuto z partikulárního hlediska*“¹³ (str. 230). V souvislosti s již zmíněným pojmem předsudku, „*horizont není limitován jenom příležitostmi konkrétními záležitostmi, ale je možné nahlédnout i za ně*“. V analýze setkání facilitátora se skupinou je tedy vhodné reflektovat časovou dimenzi, kterou Gadamer (1965) nazývá „*splývání horizontů (Horizontverschmelzung) mezi minulostí a současností... a konkrétní současností*“ (str. 306–307). V praxi to znamená, že komplexní nastavení vztahu mezi facilitátorem a členy skupiny, je situováno v horizontu nedávné, proběhlé minulosti a vzdálené minulosti; a tento horizont je „*neustále v pohybu*“ (str. 303.). Nicholson (1991) vysvětluje následujícím způsobem: „*Náš způsob myšlení představuje horizont, kterého se nezbavíme; abychom pochopili cokoliv z minulosti, znamená to zakusit splynutí horizontů s naším aktuálním*“ (str. 153). A porozumění se uskutečňuje v okamžiku, „*...kdy horizont druhých se protne nebo splyne, fúzuje s naším horizontem a změní nebo rozšíří paletu našich vizí*“ (Walsh, 1996, str. 235). V průběhu setkání se skupinou, facilitátor zkoumá předpoklady členů skupiny a bere v úvahu také minulost, přítomnost a možnou budoucnost, a přitom vzniká nový horizont, a obohacuje se škála vizí. Když k tomu dochází, skupina se obohacuje o nové perspektivy, a získávají „*šírokoúhlý*“ a plný, víceobsažný pohled, odlišný od úzkého pohledu jednotlivců.

Zkušenosti facilitátorů neustále provádějí integrování neboli kontextualizaci a zároveň i formují více, přičemž dochází k rozšiřování škály vizí členů skupiny. Tento proces také představuje podstatu procesu inovace a umožňuje vytvořit prostor pro kreativitu, kterou skupinový proces může spustit.

Fáze hry (Playing)

„*Proto se pořádají slavnosti a hry, aby se náš duch nejrůznějšími způsoby zotavil z únavy a zbavil se skleslosti a stesků.*“

Periklés

„*Hra je jeden z nejeфекtivnějších způsobů, jak zjednotit život. Přesně to jsme dělali jako děti, ale v dospělosti jsme si hrát zapomněli.*“

Albert Einstein

Gadamer (1975) uvažoval o chování (jak jednáme nebo se chováme) ve vztahu ke „*hře*“. Ve hře je přítomný pohyb „*tam a sem*“; když hrajeme např. s míčem nebo s ostatními (Gadamer, 1975). Analogicky stejně jako ve hře naše porozumění v rámci hermeneutického kruhu se pohybuje od částí k celku a zpátky a dopředu, abychom si rozšířili náš horizont porozumění. Pojem pokládají autoři Walsh a Andersen (2013) za užitečný ohledně pochopení toho, jak se „*dostat*“ do hermeneutického kruhu interpretace, a to dle nich koresponduje s vynořováním spontaneity, touhy připojit se ke hře a vírou v odměnu za hru. Weinsheimer (1991) shrnul tento aktivní aspekt konceptu hry následujícím způsobem:

„*Hra spočítá v určité realizaci aktivit, kdy mizí hranice mezi objektem a subjektem. A pokud je interpretování hra, jak tvrdí Gadamer, pak to vždy zahrnuje něco jako drama, hráč hru bere vážně a vykládá ji v rámci jejích struktur, ke kterým patří oddanost a účast na hře.*“ (Weinsheimer, 1991, str. 14)

Schopnost a dovednost stát se „*hráčem*“ v tomto smyslu je téma, které umožňuje vytvořit alianci mezi facilitátorem a členy skupiny. Ke hře patří určitá angažovanost, ponoření se do aktivity¹⁴ i zájem o druhého, o „*opozici*“ či o „*spolupracovníky, kolegy*“. Hráč je tedy jedna z dimenzí rolí facilitátora, který se účastní dění ve skupině a interpretu-

¹³ *Lze přeložit z pramenu také jako „paletu vizí, která zahrnuje vše, co může být nahlédnuto z partikulárního hlediska“.*

¹⁴ *Ve hře či v aktivitě, která má hrové prvky, snadněji člověk dosáhne procesu flow, o kterém pojednal např. Csikszentmihaly (1997).*

je dění dovnitř. Facilitátoři angažovaní ve skupinovém setkání se zaměří více na interpretaci a porozumění zkušenosti členů skupiny prostřednictvím pohybu „tam a sem“ v rámci procesu, kdy vlastní předpoklady konfrontují s významy, které se vynořují ze skupiny a rozšiřují horizont porozumění a vytváří tak nový horizont. Skupinová aliance je tak výsledkem vzájemného zkoumání, ve kterém facilitátor usiluje o to odkrýt význam a účel vlastní role ve skupině.

2.3 Wardalův model efektivní facilitace

Wardale (2008) po provedení výzkumu, kdy prováděl rozhovory a ptal se manažerů a facilitátorů otázkou: „Vyprávějte mi o momentu, kdy jste cítil, že facilitace byla efektivní (nebo méně efektivní).“ Manažeři pak popisovali různé situace a scénáře, ve chvílích kdy facilitovali. Na základě těchto rozhovorů Wardale (2008) provedl kódování, kategorizaci a analýzu, a odhalil čtyři základní fáze:

- plánování,
- intervence,
- okamžité výsledky,
- implementace.

Plánování

Rozhovory podle Wardale (2008) odhalily silný vztah mezi plánováním a efektivní facilitací. 39 ze 40 účastníků výzkumu se zmínilo o přípravě a plánování. Shodovali se v tom, že efektivní facilitace byla spojena s důkladností a svědomitostí; tj. vyjadřovat se jasně o žádaných výsledcích, ujistit účastníky o jejich účasti na rozhodování a schopnosti navodit pozitivní náladu v rámci facilitace.

Intervence

Podle Wardale (2008) intervence byla prvním bodem, který manažeři zmiňovali. Týkala se události jako opouštění připravovaného plánu, setkání zaměřené na řešení konfliktu nebo setkání zaměřené na sumarizaci výsledků projektu. Facilitátoři často se zmiňovali o tom, že potřebovali projevit flexibilitu v rámci procesů a někdy museli překročit faci-

litační sféru a ujmout se role mentora a lídra. Tyto role zahrnovali poskytnout členům skupiny vedení na základě konfrontace, trénování nebo koučování. V okamžiku kdy tedy se přesunuli a vstoupili do konfrontační, trénovací nebo koučovací role, tak v tu chvíli opouštěli tradičně neutrální a nehodnotící facilitativní roli.

Manažeři také zmínili potřebu komunikovat srozumitelně, upozorňovali na to, že facilitátoři někdy užívali tzv. „*corporate speak*“, korporátní mluvu, která nebyla vnímána jako optimální (např. výrazy typu CSR, triple bottom line a podobně).

Dalšími zmiňovanými tématy byly následující dva aspekty: skupinová dynamika neboli skupinové procesy a negativní efekt používání standardních procesů. Skupinové procesy neboli dynamika se vztahovaly k potřebě užít přiměřené metody a techniky k volbě efektivního managementu skupinové dynamiky. Nepřiměřené užívání standardních procesů bylo zmíněno řadou manažerů, kteří mluvili kriticky o facilitátorech, kteří pracovali se členy skupiny preformovaným, uniformním, stereotypním a „zavedeným“ způsobem, který byl aplikován nedostatečně flexibilně nebo nebyl „ušit na míru“ pro danou skupinu. Jedná se tedy o téma adaptace, tvořivého přístupu. Tento faktor byl zpravidla vztažen k nedostatečné osobní komunikaci a k nevhodnému způsobu hospodaření s časem v plánovací fázi. Také byl spojován s tématem „zaplacení“ externího facilitátora, přičemž dodaná služba zpravidla neodpovídala dané odměně.

Facilitátoři kladně zmiňovali význam participujících členů, jejich vůli a ochotu participovat a zvláště příznivě mluvili o lidech s autoritou nebo o těch, kteří byli schopní okamžitě formovat rozhodnutí, v případě konsensu skupiny.

Okamžité výsledky

Okamžité výsledky participantů uváděli rovněž, a to v souvislosti s dosažením nebo nedosažením cílů skupiny. Data Wardale (2008) ukazovali jak potřebu afektivních a emočních výsledků (např. pozitivní energie ve skupině a závazek zaobírat se

dále postupy v sezení), stejně jako uskutečněných výsledků (vztahených k plnění úkolu a k odpovědnosti). Zejména manažeři malých organizací a externí facilitátoři, vyzdvihovali význam emočních výsledků.

Implementace

Implementační fáze byla podle tří respondentů Wardelova výzkumu důležitým symptomem toho, do jaké míry byla facilitace efektivní. Implementace byla popsána jako využití transferu dovedností, a je široce diskutována v odborné literatuře zaměřené na trénování a rozvoj (např. Baldwin, Ford, 1988; Cheng, Ho, 1999; Garavaglia, 1993; Kirkpatrick, 1975; Jain, Ross, 1998), ale mnohem méně v oblasti facilitace. Jednalo se o témata spojená s odpovědností, s tématem, zda existovalo napojení facilitace na organizační plány a systémy.

3. Závěr

V tomto článku uvádím pouze některé kardinální modely využitelné při facilitaci, zájemce o tuto oblast najde jistě i další v odborné literatuře. Nejprve zmiňuji příspěvek Schwartze (2002), který načrtl model zaměřený na diagnostiku a intervenci ve skupině (*the Diagnosis Intervention Cycle*). Výhodou tohoto modelu je jeho praktičnost, důraz na to, aby se manažer zdržel intelektuace a ověřoval si vlastní hypotézy. Tento model zahrnuje šest základních na sebe navazujících diagnostických kroků. Poněkud odlišný přístup využili Walsh

a Andersen (2013), kteří vytvořili model s hlubokým teoretickým zakotvením (*The Group Intervention Framework* (GIF), aplikovatelný do jisté míry v praxi a založený na Gadamerově (1975) čtyřech základních hermeneutických konceptech. Jedná se o Gadamerova témata *předsudku, hermeneutického kruhu, téma splývání horizontů a téma hry*. Tím se odkrývá potřeba *reflexe zkušenosti, implicitních předpokladů a téma rozšiřování perspektiv, spojené s potřebou otevřenosti a flexibility* (téma hry). Tyto jeho koncepty zde autoři převzali a reinterpretovali poněkud odlišnou cestou na základě traktování tohoto tématu. Za nosný příspěvek považuje autor článku formulaci fáze 1. Předběžné reflexe předpokladů, která umožňuje facilitátorovi zvážit možné dopady vlastního jednání, a fázi 2. Integrovaní. V této fázi je ukázána důležitost vnitřní řeči a dotazování manažera, potřeba klást si otázky, dále je představena jeho možnost volby při uskutečnění či neuskutečnění intervence. Autor článku navrhuje pro danou fázi možný alternativní název „kontextualizace“. Posledním modelem, který autor uvádí, je model Wardelův (2008), uskutečněný na základě výzkumu. Wardale (2008) uskutečnil výzkum, kdy prováděl rozhovory a ptal se manažerů a facilitátorů otázku: „*Vyprávějte mi o momentu, kdy jste cítil, že facilitace byla efektivní (nebo méně efektivní)*.“ Nalezl čtyři základní fáze, přičemž doporučuje vyvarovat se rigidního, neosobního přístupu, a doporučuje využívat tvořivé přístupy založené na podrobném zjištění potřeb konkrétního klienta.

LITERATURA A PRAMENY

1. BALDWIN, T. T., FORD, J. K. (1988): Transfer of training: A review and directions for future research. *Personnel Psychology*, 41(1): 63–105
2. BOBYSUDOVÁ, K. (2011): *Koordinátor autoevaluace. Poradenské dovednosti*. Praha: Národní institut pro další vzdělávání, ISBN 978-80-86956-60-2
3. CSIKSZENTMIHALYI, M. (1997): *Finding flow: The psychology of engagement with everyday life*. Basic Books
4. GADAMER, H.-G. (1965): *Wahrheit und Methode*. Tübingen
5. GADAMER, H.-G. (1975): *Truth and Method*. (Translated by Glen-Dopel, W.) London: Sheed and Ward
6. GARAVAGLIA, P. L. (1993): How to ensure transfer of training. *Training and Development*, 47(10): 63–68
7. DERLAGA, V. J., BERG, J. H. (eds.) (1987): *Self-disclosure: Theory, research and therapy*. Springer

8. HARVEY, G. et al. (2002): Getting evidence into practice: the role and function of facilitation. *Journal of Advanced Nursing*, 37(6): 577–588
9. HEIDEGGER, M. (1962): *Being and time*. (Translated by Macquarrie, J., Robinson, E.) New York: Harper & Row, Publishers
10. HEIDEGGER, M. (1996): *Bytí a čas*. Praha: OIKOYMENH, ISBN 80-86-005-12-7
11. HEWSTONE, M., STROEBE, W. (2006): *Sociální psychologie: moderní učebnice sociální psychologie*. Praha: Portál
12. CHENG, E. W. L., HO, D. C. K. (2001): A review of transfer of training studies in the past decade. *Personnel Review*, 30(1): 102–118
13. JAIN, B. A., ROSS, D. N. (1998): Assessing the impact of integrated group support systems on the performance of teams. *American Business Review*, 16(1): 105–111
14. KIRKPATRICK, D. L. (1975): *Evaluating training programs*. Washington: American Society for Training and Development
15. NICHOLSON, G. (1991): Answers to critical theory. In: SILVERMAN, H. (ed.): *Continental philosophy IV: Gadamer and hermeneutics*. New York: Routledge, pp. 151–162
16. POKORNÝ, P. (2006): *Hermeneutika jako teorie porozumění*. Praha: Vyšehrad, ISBN 80-7021-779-0
17. ROGERS, C. R. (1998): *Způsob bytí: klíčová témata humanistické psychologie z pohledu jejího zakladatele*. Praha: Portál
18. SCHWARTZ, R. (2002): *The Skilled Facilitator: a comprehensive resource for consultants, facilitators, managers, trainers and coaches (New and revised)*. San Francisco, CA: Jossey-Bass
19. VÝROST, J., SLAMĚNÍK, I. (2008): *Sociální psychologie*. Praha: Grada Publishing, 408 s., ISBN 978-80-247-1428-8
20. THOMPSON, J. (1990): Hermeneutic inquiry. In: MOODY, L.: *Advancing nursing science through research*. Sage Publications, Inc
21. WEINSHEIMER, J. C. (1985): *Gadamer's hermeneutics: A reading of truth and method*. New Haven: Yale University Press
22. WARDALE, D. (2008): A proposed model for effective facilitation. *Group Facilitation: A Research & Applications Journal*, 9: 49–58. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/205835901?accountid=133446>
23. WALSH, K. D., ANDERSEN, P. (2013): Group facilitation as hermeneutic practice. *Group Facilitation: A Research & Applications Journal*, 12: 15–20. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/1434862658?accountid=133446>
24. WALSH, K. D. (1996): Philosophical hermeneutics and the project of Hans Georg Gadamer: Implications for nursing research. *Nursing Inquiry*, 3(4): 231–237
25. WARNKE, G. (1987): *Gadamer: Hermeneutics, tradition, and reason*. Stanford University Press

KLÍČOVÁ SLOVA

facilitace, modely facilitace, hermeneutika, diagnostika a intervence ve skupině, skupinová dynamika, reflexe předpokladů

Current models of effective facilitation of achievement of members of group

ABSTRACT

Author quotes some selected models of effective facilitation of group achievement. It deals specifically about contribution of Schwartz (2002), his practical model focused on the diagnosis and intervention in group (the Diagnosis Intervention Cycle). Further highlights at the model of Walsh and Andersen (2013), which is based on the hermeneutic philosophical tradition. These authors directly established their theory and their construction of the model of facilitation The Group Intervention Framework (GIF) on the Gadamer's hermeneutics. It is a continuity in relation of Gadamer's subjects of prejudice, hermeneutic circle, subject of fusion of horizons, and subject of play. Author appreciates mainly the possibility of reflection of implicit precepts, accent posed on questioning and on self-disclosure and spontaneity of facilitator. The last but not least present author the Wardale's model (2008), which highlights the importance of planning and the troubles with using excessively standard methods without customizing it.

KEYWORDS

facilitation, models of facilitation, hermeneutics, diagnostic and intervention in group, group dynamic, reflection of preconditions

JEL CLASSIFICATION

I10, M53

x

Oblasti ovlivňující tvorbu a řízení image města na území Moravskoslezského kraje

► Ing. Soňa Harasimová » Ústav veřejné správy a regionální politiky, Fakulta veřejných politik v Opavě, Slezská univerzita v Opavě

* Město je etnický, ekonomický a sociálně mnohaverstvý společenství a příslušníci různých skupin se se svým městem identifikují na základě zážitků, vzpomínek a emocí (Šrajerová, 2006). Lidé se svým městem dále identifikují přes následující oblasti: rodinu, přátele a známé, architektonické památky, objekty, ulice a náměstí, jazyk, případně nářečí, geografické a krajinné fenomény, městské symboly, vzpomínky, pocity, emoce, představy a stereotypy (Bitušíková, 2003).

Blackman (1996) uvádí, že městská politika je v podstatě o blahu místních obyvatel v městské společnosti. V minulosti byly nejdůležitějším úkolem městské rady zajistit přiměřené hygienické podmínky pro obyvatele (Hojer, Bullberg, Pettersson, 2011). Dnes si městská rada klade jiné otázky: Jak odlišné je naše město od ostatních? Jak přitáhnout nové investory, turisty a nakonec i trvalé rezidenty? Mnohé strategie rozvoje města se zaměřují jen na cílové skupiny turisté a podnikatelé, což vyvolává nespokojenost místních rezidentů.

Olsson a Berglund (2009) si kladou otázku proč brát v úvahu zájmy a přístupy místních rezidentů. Jak vtáhnout skupiny různě zaměřených obyvatel do procesu plánování a rozvoje města a proč považují tuto cílovou skupinu za důležitější než cílovou skupinu návštěvníků a investorů. Zpětná vazba týkající se spokojenosti s životem v daném prostoru

je klíčovým prvkem při tvorbě marketingové strategie a strategie rozvoje města.

Gooledge, Richardson a Gale (1987) popisují chování nově příchodního obyvatele do města. Na začátku ho budou zajímat tři hlavní věci: ubytování, jídlo a zaměstnání. Jsou zde další podněty a zájmy pro život ve vybraném městě, které obyvatelé považují za důležité: atraktivní, bezpečné a zdravé životní prostředí, město bez lidí bez přístřeší („a city without homelessness“), město, jehož obyvatelé a organizace raději přispívají, než si od něj berou, adekvátní bydlení a příjem pro každého, příležitosti pro rozšiřování podnikání a rozvoj dalších aktivit, místo pro kulturní výjimečnost (Smyth a Hedley, 2005).

Velký vliv na rozhodovací procesy rezidentů mají tvrdé a měkké faktory. Mezi měkké faktory řadí Matlovičová (2010) spokojenost obyvatel se životem, kvalitu bydlení, ochotu zůstat bydlet ve městě a další. Upřednostňování potřeb turistů před rezidenty (např. ruskojazyčné nápisy v lázeňských městech na západě Čech) často potlačí přirozenou spolupráci cílových skupin ve městě, což má za následek větší separaci rezidentů a podnikatelů. Tvrdé faktory rozvoje, jako je např. dostupnost a cena ploch, kapitálu či pracovní síly pro rezidenty ztrácejí na významu (Ježek, Rumpel, Slach, 2007).

Současná města dostala vícevrstvou identitu otevřených veřejných prostor. Tyto prostory jsou

charakterizovány rozmanitostí uživatelů, kam lidé chodí z různých důvodů a vnímají tato místa různými způsoby (H. Caskin a G. Bernardo, 2009). Určité množství zelených prostranství v městském prostředí je výsledkem dlouhého procesu. Rozšiřování zelených otevřených ploch dosáhlo v Evropě nejvyšší úrovně v roce 1960 (Freestone, 2000). Od té doby parky, veřejné zahrady a otevřené prostory spíše ustupují rozvoji města.

Jednou z oblastí, která bude zkoumána, je hodnocení veřejné správy. Jedná se o oblast, kterou charakterizují Pomahač a Vidláková (2002) takto: „*Správou se obecně označují institucionalizované kontrolní a regulativní činnosti. Účelem tohoto procesu je poskytování veřejné služby na základě veřejné potřeby s pomocí veřejných investic.*“ Cílovou skupinou respondentů je skupina obyvatel vybraného města, kteří mají k zástupcům veřejné správy subjektivní přístup, a hodnocení jejich práce (a tedy fungování veřejné správy) je prováděno na základě vlastních zkušeností.

Jak uvedl K. J. Gaston (2010), typické Evropské urbánní osídlení vypadá tak, že většina obyvatel žije ve velkém městě do půl milionu obyvatel a ostatní v menších městech okolo. Moravskoslezský region tedy náleží k tomuto typu Evropského osídlení.

1. Tvorba a řízení image města

Image je odvozeno od latinského „imagio“, tedy obraz. Základní vlastností image je nestálost a tedy snadná ovlivnitelnost pozitivním či negativním směrem, přičemž zamýšlené změny se projevují s určitým zpožděním. Každý z autorů definuje image podle svého, např. Kotler (2003) definuje image jako „*souhrn názorů, myšlenek a dojmů, které si osoba vytváří o objektu. Postoje lidí a jejich činy do velké míry závisí na tom, jakou image má objekt.*“

Image města lze charakterizovat jako souhrn zkušeností, poznatků, pocitů, dojmů, postojů a vizuálních vjemů, které jsou spojeny s daným prostorem. A to jak hlavní cílovou skupinou (obyvatelé, firmy, turisté), tak dalšími skupinami, což jsou

potenciální investoři, pravidelní návštěvníci města, studenti atd. „*Pozitivní image města má být jedním z faktorů, který změní prostorové chování spotřebitelů a přeměruje toky kupní síly ve prospěch daného města nebo regionu.*“ (Ježek, Rumpel, Slach, 2007)

K. Lynch již v roce 1960 vymezil tzv. „fyzické“, neboli urbanistické prvky image města. Lynch zkoumal strukturu (ulice, hranice, orientační body) a identitu měst Boston, Jersey City a Los Angeles a také vybraných městských částí např. Manhattan (New York). Základem pro jeho výzkum byly plány měst, včetně ulic, křižovatek, parků a dalších výše uvedených urbanistických prvků.

O dvacet let později Lynch (1984) formuluje normativní teorii tvorby image města s ohledem na spojení bez lidskými hodnotami a fyzickým vzhledem a vytváří pět dimenzí: Vitalita, cit, zdatnost, přístup a kontrola, ke kterým na okraj přidává výkon (veřejné správy) a justici. Image města z tohoto pohledu musí být komunikativní, ale měla by být také plánovaná s vloženými pocity, náklonností a pozitivním názorem.

N. Fyfe (1998) navazuje na Lynche (1960) a rozšiřuje základní urbanistické prvky o zeleň, především parky a veřejně přístupné zahrady, které nemají velké komerční využití. Parky jsou vhodná místa pro kulturní a sportovní události a jejich kvalita, udržování a vzhled výrazně ovlivňují celkové image města.

Je složité budovat a měnit image města nebo regionu, tento jev má velkou setrvačnost. Je proto důležité identifikovat pravdivé a nepravdivé prvky (velmi často se jedná o předsudky nebo mýty), které se vztahují k určitému místu. Svoboda (2009) hovoří o tom, že řízení vytváření dojmů je tzv. impression management, kdy se osoby a instituce snaží řídit a kontrolovat dojem, který vytváří na veřejnosti. Při vytváření dojmů pak platí, že taktika se uplatňuje ve specifických situacích a krátkodobě, zatímco strategie je pojata jako dlouhodobý proces tvorby image.

Arida (2002) ještě přidává tzv. „veřejné image“, které město nebo místo získá sloučením jednotlivých

vých individuálních image a zdůrazňuje význam vzpomínek, jež si jednotlivci vytvořili ve vztahu k určitému místu. Veřejné image je v různém prostředí více či méně působivé a vystihující podstatu.

A. Vanolo (2008) spojuje budování image města s budováním „urban branding“, tedy se „značkou města“. Formování urban branding je, na rozdíl od image města, snáze říditelný proces, neboť v sobě obsahuje především fyzické prvky image.

Jedním z cílů marketingových aktivit managementu města je budování a řízení pozitivního image města, včetně jeho nehmotných součástí, jako je kvalita veřejné správy a vzhled veřejných prostor ve městě. Pohled respondentů je vždy subjektivní, často odráží vlastní zkušenosti a představy o tom, jak má město vypadat a jak se má město prezentovat pro další cílové skupiny.

Image je považováno za základnu, od níž se tato značka města odvozuje. Autor navíc hovoří o urban image a jako příklad uvádí automobilovou výrobu ve městě Turín, která významným způsobem formuje sociální a ekonomické prostředí města. Značka FIAT je ve městě tak silná, že je problém propagovat cokoliv jiného.

Kritický pohled na tvorbu image města přináší Madanipour, Kneibin a Degros (2014). Města se až příliš často zaměřují na dokonalý vzhled a image svého centra, zatímco jejich předměstí jsou skutečně okrajovými než integrovanými částmi města. Idealizované image městského centra tak neodráží skutečný stav jeho periferií.

Tato studie je zaměřena na zmapování názorů a preferencí obyvatel ve vybraných městech Moravskoslezského kraje, s ohledem na možnosti tvorby a řízení image města.¹ Z 15 sledovaných oblastí bude analyzována oblast č. 6 Kvalita veřejné správy a oblast č. 7 Vzhled veřejných prostor, což je součástí fyzického image města. Cílem práce je analyzovat: Jaké oblasti považují rezidenti za nejdůležitější pro spokojený život ve městě? Jaké místo v tomto žebříčku zaujímá hodnocení image

města, kvality veřejné správy a vzhledu veřejných prostor? A jaký mají výše uvedené oblasti vztah k hodnocení image města?

2. Metodologie výzkumu

Výzkum byl proveden v šesti městech Moravskoslezského kraje (zkráceně MSK) v únoru až dubnu 2014. Cílem empirického výzkumu je provést ana-

lyzu percepce a hodnocení obyvatel v 15 vybraných oblastech, které respondenti pokládají za důležité pro život v daném městě.

Pro potřeby tohoto výzkumu je navržena konstrukce vzorku, který reprezentuje obyvatele šesti měst (Opava, Ostrava-město, Nový Jičín, Bruntál, Karviná, Frýdek-Místek) pomocí kvótního výběru. Základními kvótami jsou bydliště, věk, vzdělání a pohlaví respondenta. Protože v zamýšleném výzkumu jde především o komparaci uvedených městských populací, pro každé z šesti měst je navržen podsoubor odpovídající konkrétním socio-demografickým charakteristikám daného města. Oporou pro tvorbu kvót byla veřejně dostupná data z censu roku 2011.

Celková velikost navrženého výzkumného souboru je 600 respondentů, 100 z každého města. Tato velikost umožňuje dělat předpokládané statistické vyhodnocení údajů (třídění druhého a třetího stupně). Velikost jednotlivých městských podsouborů nezohledňuje relativní velikosti jednotlivých městských populací z toho důvodu, že jde především o komparaci mezi městy. Vzorek by měl adekvátním způsobem obsahovat dostatečně po-

¹ Výzkum a empirické šetření je součástí disertační práce na téma „Formování a řízení image města“.

četné podkategorie i v menších městech tak, aby bylo umožněno potřebné statistické vyhodnocení zjištěných údajů.

Respondenti byli dále rozděleni podle věku na následující skupiny: do 19 let, 20–24 let, 25–39 let, 40–59 let, 60 a více let. A také podle vzdělání: základní, vyučený, středoškolské, VŠ bakalářské, VŠ magisterské.

Dotazník obsahuje 15 uzavřených otázek. Základní indikátory (oblasti hodnocení) jsou dle pořadí: mezilidské vztahy, kultura a chování obyvatel, životní prostředí ve městě, zdravotní péče, bezpečnost obyvatel, kvalita veřejné správy, vzhled veřejných prostor, sociální služby, dostupnost vzdělání, bydlení, poskytování informací občanům, image města, image kraje, množství pracovních míst, doprava a infrastruktura. Navržené

oblasti vycházejí z internetového šetření, které v roce 2009 uspořádal Krajský úřad Moravskoslezského kraje, Česká republika (Strategie rozvoje MSK, 2009).

První část otázky je zaměřena na hodnocení aktuální situace v každé oblasti. Tazatelé hodnotili oblasti od 1 (nejlepší) do 5 (nejhorší). Druhá část otázky obsahovala návrhy na změnu v konkrétní oblasti. Otázka č. 16 se týká celkového hodnocení 15 výše uvedených oblastí.

3. Analýza dat

Dotazníkového šetření se zúčastnilo 600 respondentů, zodpovězeno bylo 471 dotazníků, 19 kusů bylo vyloučeno z důvodu neúplných informací. V souhrnu odpovědělo 74 % respondentů, kteří se

Tabulka č. 1 » Hodnocení současné situace ve vybraných městech (1. je nejlepší umístění, 15. nejhorší umístění)

Umístění	Karviná	Ostrava-město	Nový Jičín	Frydek-Místek	Opava	Bruntál
1.	9	4	10	9	9	3
2.	7	9	11	10	10	6
3.	15	10	9	12	7	8
4.	10	15	4	15	12	7
5.	11	1	12	4	3	9
6.	8	8	7	7	1	10
7.	6	6	6	8	8	11
8.	1	11	8	11	11	1
9.	12	7	15	2	2	2
10.	4	12	3	5	5	5
11.	2	13	1	1	15	12
12.	13	2	2	6	4	15
13.	5	5	5	13	13	13
14.	3	3	13	3	6	4
15.	14	14	14	14	14	14

Oblasti: 1 — Mezilidské vztahy, 2 — Kultura a chování obyvatel, 3 — Životní prostředí ve městě, 4 — Zdravotní péče, 5 — Bezpečnost obyvatel, 6 — Kvalita veřejné správy, 7 — Vzhled veřejných prostor, 8 — Sociální služby, 9 — Dostupnost vzdělání, 10 — Bydlení, 11 — Poskytování informací občanům, 12 — Image města, 13 — Image kraje, 14 — Množství pracovních míst, 15 — Doprava a infrastruktura.

Pramen: Vlastní zpracování empirických dat z primárního šetření

v dotazníku vyjadřovali ke všem 15 zkoumaným oblastem.

Při hodnocení stávající situace se image města (otázka č. 12) pohybuje od 3. do 11. místa a hodnocení image kraje (otázka č. 13) je od 11. do 14. místa. V souhrnu se dá říci, že image kraje je vždy hodnoceno podstatně hůře než image jednotlivých měst. Hodnocení image města Ostravy (10. místo) a MSK (11. místo) je nejtěšnější, znamená to, že pro obyvatele Ostravy je image města Ostravy v podstatě totéž, co image kraje.

V celkovém pořadí je stávající situace hodnocení kvality veřejné správy (otázka č. 6) v rozmezí od 2. místa v Bruntále (známka 2,35) až po 14. místo ve městě Opava (známka 2,85). Toto hodnocení je velmi subjektivní, většinou odráží vlastní zkušenosti obyvatel s fungováním či nefungováním institucí ve veřejném prostoru poskytujících veřejné služby.

Hodnocení stávající situace vzhledu veřejných prostor (otázka č. 7) je ve větší shodě, a to na 2.–6. místě, u krajského města Ostrava až na 9. místě. Při hodnocení stávající situace vzhledu veřejných prostor dělí Opavu (3. místo) a Karvinou (2. místo) jen jedna pozice (tabulka č. 1). Toto hodnocení je nutné brát v kontextu celkové evaluace všech

15 hodnocených oblastí, protože v absolutním hodnocení oblastí (tabulka č. 2) je mezi průměrným hodnocením respondentů z Opavy (2,13) a Karviné (2,55) rozdíl 0,42 hodnotícího bodu. Dá se říci, že respondenti z Opavy hodnotí oblast pozitivněji (o půl bodu lépe) než respondenti z Karviné.

Při absolutním hodnocení image města (1 – nejlepší, 5 – nejhorší) je nejhůře hodnoceno město Bruntál, obyvatelé považují image svého města za průměrné (2,98), nejlépe známkou 2,34 hodnotí image města respondenti z Frýdku-Místku. Hodnocení image města Bruntál je až na 12. místě a nejspíš také souvisí s geografickou polohou města, které se nachází v podhorském regionu, město je často považováno za periferní oblast Moravskoslezského kraje.

Bruntál, stejně jako Opava, jsou stará města založená ve středověku, která mají náměstí a ulice se starými měšťanskými domy. Např. v Opavě se nachází souvislý pás parků, který před 200 lety nahradil středověké městské opevnění. I z tohoto důvodu jsou veřejné prostory v těchto městech hodnoceny pozitivně. Rezidenti ohodnotili vzhled veřejných prostor na 3. místě v Opavě (průměrná známka 2,13) a na 4. místě v Bruntále (průměrná známka 2,50).

Tabulka č. 2 » Absolutní hodnocení zvolených oblastí

	Karviná	Ostrava-město	Nový Jičín	Frýdek-Místek	Opava	Bruntál
Image města	2,79	2,81	2,59	2,34	2,35	2,98
Kvalita veřejné správy	2,69	2,66	2,67	2,74	2,85	2,35
Vzhled veřejných prostor	2,55	2,73	2,61	2,41	2,13	2,50

Pramen: Zpracovány údaje z tabulky č. 1 — hodnocena je stávající situace otázky č. 6, 7 a 12

Tabulka č. 3 » Korelační koeficienty

	Karviná	Ostrava-město	Nový Jičín	Frýdek-Místek	Opava	Bruntál
Kvalita veřejné správy	0,296	0,091	0,163	0,419	0,420	0,159
Vzhled veřejných prostor	0,548	0,332	0,391	0,539	0,237	0,160

Pramen: Zpracovány údaje z tabulky č. 1 — hodnocena je stávající situace otázky č. 6 a 7 v závislosti k hodnocení otázky č. 12

Tabulka č. 4 » Pořadí důležitosti všech oblastí pro bydlení ve vybraných městech (1. je nejdůležitější oblast, 15. nejméně důležitá oblast)

Pořadí důležitosti	Karviná	Ostrava-město	Nový Jičín	Frýdek-Místek	Opava	Bruntál
1.	5	3	5	4	5	4
2.	4	5	1	5	3	14
3.	14	14	14	3	10	10
4.	3	4	4	14	14	5
5.	10	9	3	1	15	3
6.	2	1	10	10	1	15
7.	9	10	8	2	4	9
8.	1	2	15	9	2	1
9.	15	15	12	8	8	8
10.	7	8	2	6	7	7
11.	8	12	9	7	6	2
12.	12	7	7	15	9	12
13.	11	11	6	11	12	13
14.	13	6	11	13	13	6
15.	6	13	13	12	11	11

Oblasti: 1 — Mezilidské vztahy, 2 — Kultura a chování obyvatel, 3 — Životní prostředí ve městě, 4 — Zdravotní péče, 5 — Bezpečnost obyvatel, 6 — Kvalita veřejné správy, 7 — Vzhled veřejných prostor, 8 — Sociální služby, 9 — Dostupnost vzdělání, 10 — Bydlení, 11 — Poskytování informací občanům, 12 — Image města, 13 — Image kraje, 14 — Množství pracovních míst, 15 — Doprava a infrastruktura.

Pramen: Vlastní zpracování empirických dat z primárního šetření

Karviná je specifická tím, že část města byla vystavěna po 2. světové válce jako obytná čtvrť pro horníky a hutníky. Město má své historické centrum včetně náměstí a zámku a veřejné prostory jsou hodnoceny na 2. místě. Působí zde ovšem další faktory, které obyvatelé vnímají jako negativní, protože image města se umístilo až na 9. pozici.

Obyvatele Nového Jičína hodnotí image města (5. místo) o bod lépe než vzhled veřejných prostor (6. místo). Město je známé tím, že má zachované městské historické jádro s náměstím a hradem a střed města byl vyhlášen jako městská památková rezervace.

Frýdek-Místek je dvouměstí na řece Ostravice, obě města mají samostatnou historii (do spojení v roce 1943), náměstí s měšťanskými domy, kostely a hradem. Respondenti z Frýdku-Místku hodnotí

tí vzhled veřejných prostor také na 6. místě. Většina obyvatel však striktně vymezuje, zda bydlí ve Frýdku, nebo v Místku. Image tohoto města (3. místo) je hodnocena lépe než vzhled veřejných prostor (6. místo).

Obyvatelé Ostravy hodnotí vzhled veřejných prostor až na devátém místě, nejhorší známkou 2,73. Následuje image města a image kraje. Je to zřejmě důsledek toho, že Ostrava je „složená“ z bývalých samostatných obcí či městských částí, a tak důležitý střed města (s náměstím, kostelem a radnicí) je v podstatě na každém předměstí, proto obyvatelé nemají úzký vztah k hlavní městské radnici a náměstí v centru města. Jelikož Ostrava byla také bývalé centrum hutního a těžebního průmyslu, nachází se zde mnoho dnes již nepoužívaných technických staveb (těžební věže, staré žele-

zárny a továrny). Některé oblasti se podařilo přeměnit na technická muzea a místa pro zábavu (Oblast Dolních Vítkovic), jiné pomalu chátrají.

Výzkumná otázka zní: Jak souvisí hodnocení stávající situace kvality veřejné správy a vzhledu veřejných prostor ve městě s hodnocením image města?

Údaje v tabulce č. 3 ukazují, že koeficient korelační závislosti je vyšší u hodnocení vzhledu veřejných prostor (zejména v Karvině 0,548 a Frýdku-Místku 0,539) ve vztahu k hodnocení image města než při hodnocení kvality veřejné správy a image města. Podle klasifikace, kterou provedl Bryman a Duncan, patří tyto koeficienty mezi střední hodnoty. Mezi hodnocením vzhledu veřejných prostor a hodnocením image města je střední až nízká závislost, která se ovšem netýká všech sledovaných měst. Vypočtená korelace pro město Bruntál je jen 0,160 (hodnocení vzhledu veřejných prostor) a podle výše uvedené klasifikace je interpretace souvislosti korelačního koeficientu velmi nízká. Pro hodnocení tohoto města je minimální závislost mezi hodnocením stávající situace vzhledu veřejných prostor a image města.

Korelační koeficienty hodnotící vztah kvality veřejné správy a image města se pohybují od 0,420 pro město Opava až k hodnotě 0,091 pro město Ostrava. Jelikož se tato hodnota blíží nule, je tedy minimální závislost mezi hodnocením stávající kvality veřejné správy a image města Ostravy. Stejně tak v Bruntále, kde je korelační koeficient 0,159 velmi nízký.

Respondenti z Frýdku-Místku hodnotili stávající image města nejlépe ze všech, a to známkou 2,34, zároveň se image umístilo na 3. místě, korelační koeficienty pro sledované oblasti jsou 0,419 (kvalita veřejné správy) a 0,539 (vzhled veřejných prostor). Na opačném konci hodnocení jsou respondenti z Bruntálu, kteří hodnotili image města nejhorší známkou, 2,98 a image města se umístilo také nejhůře – na 11. místě, korelační koeficienty pro sledované oblasti jsou nejmenší 0,159 (kvalita veřejné správy) a 0,160 (vzhled veřejných prostor).

Při celkovém hodnocení všech oblastí je vidět výraznou změnu v umístění sledovaných oblastí. I v dlouhodobém horizontu, jakým je hodnocení důležitosti vybraných oblastí pro život ve městě, trvají rezidenti Nového Jičína na tom, že image města je pro ně důležitější než kvalita veřejné správy a vzhled veřejných prostor. Až na respondenty z Frýdku-Místku, všichni hodnotí image města lépe než image kraje. A pouze respondenti z Ostravy-města hodnotí vzhled veřejných prostor hůře než image města.

Hodnocení důležitosti vzhledu veřejných prostor nepatří mezi podstatné oblasti pro život ve městě, přesto je v absolutním měření nejmenší rozptyl hodnot – pohybují se od 10. do 12. místa. Hodnocení kvality veřejné správy se pohybuje v absolutním pořadí od 10. do 15. místa a respondenti tuto oblast také neřadí mezi důležité pro život ve městě.

4. Shrnutí a závěr

Jedním z cílů marketingových aktivit managementu města je budování a řízení pozitivního image města, včetně jeho nehmotných součástí, jako je kvalita veřejné správy a vzhled veřejných prostor ve městě. Pohled respondentů je vždy subjektivní, často odráží vlastní zkušenosti a představy o tom, jak má město vypadat a jak se má město prezentovat pro další cílové skupiny.

Cílem práce bylo zjistit, zda hodnocení sledovaných oblastí ovlivňuje hodnocení image města. Mezi hodnocením vzhledu veřejných prostor a hodnocením image města byla zjištěna střední až nízká závislost. U hodnocení kvality veřejné správy a hodnocení image města mají hodnoty větší rozptyl (střední až velmi nízká závislost), nulová závislost byla zjištěna u města Ostrava. Sledování závislosti mezi zvolenými jevy je individuální pro každé město.

Stávající image města je ve třech městech (Opava, Frýdek-Místek a Nový Jičín) hodnoceno velmi dobře – na 3.–5. místě. Obyvatelé dalších dvou měst (Karviná a Ostrava) hodnotí image města (na

9. a 10. místě), v Bruntále nejhůře na 11. místě. Image kraje není hodnoceno dobře ani z krátkodobého hlediska (13.–15. místo) ani dle důležitosti pro život ve městě (11.–14. místo).

Hodnocení stávajícího vzhledu veřejných prostor souvisí s existencí městského centra, je ovlivněno společensko-historickým vývojem vybraného urbánního prostoru. V současnosti hodnocení obyvatel také ovlivňuje způsob, jakým město o tyto prostory pečuje a jak je veřejnost užívá. Proto je současné hodnocení vzhledu veřejných prostor v jednotlivých městech rozdílné, nejhůře je vzhled veřejných prostor hodnocen v krajském městě Ostravě.

Hodnocení (kvality) veřejné správy ve městech často odráží zkušenosti respondentů s výkonem veřejné služby na jednotlivých městských úřadech. Dokladem toho jsou tři extrémní hodnocení. Buď je dobře hodnocena úroveň veřejné správy (2. místo) a špatně image města (11. místo) ve městě Bruntál, nebo je hodnoceno dobře image města (4. místo) a špatně kvalita veřejné správy (14. místo) ve městě Opava, a stejně tak ve Frýdku-Místku image města (3. místo) a kvalita veřejné správy (12. místo).

Hodnocení stávající situace vybraných oblastí (tabulka č. 1) a jejich celkové hodnocení z pohledů důležitosti pro bydlení v jednotlivých městech (tabulka č. 4) se výrazně liší.

Při celkovém hodnocení oblastí důležitých pro život ve městě, je vidět, že zkoumané oblasti se vyskytují ve spodní části tabulky – tedy že nejsou podstatné pro život ve všech šesti sledovaných městech. V absolutním pořadí 15 hodnocených oblastí je vzhled veřejných prostor (otázka č. 7) až na 11. místě, následuje image města (otázka č. 12) a dále kvalita veřejné správy (otázka č. 6). Image kraje (otázka č. 13) se umístilo na samém konci tabulky – na 15. místě.

Z empirického šetření jednoznačně vychází, že image města je hodnoceno ve 3 městech pozitivně z krátkodobého pohledu (stávající situace), dlouhodobě však pro respondenty všech 6 měst ztrácí na významu. Image kraje není hodnoceno pozitivně z pohledu stávající situace ani jako oblast důležitá pro život ve městě.

Úvaha pro další studium: V absolutním pořadí 15 hodnocených oblastí určili respondenti tři nejdůležitější oblasti pro život ve městě: 1. zdravotní péče (otázka č. 4), 2. bydlení (otázka č. 10) a 3. množství pracovních míst (otázka č. 14). Velkou roli při hodnocení image města může také hrát míra nezaměstnanosti (k 31. 12. 2013), která je ve městě Bruntál 14,33 % (nejhorší hodnocení image) a ve Frýdku-Místku jen 7,55 % (nejlepší hodnocení image). Bude přínosné zjistit, zda a jak hodnocení výše uvedených oblastí ovlivňuje následné hodnocení image města.

LITERATURA A PRAMENY

1. ARIDA, A.: *Quantum city*. Abingdon: Architectural Press, 2002, ISBN 7506-5012-5
2. BITUŠÍKOVÁ, A.: Čo je mesto? Mesto v predstavách jeho obyvateľov. *Český lid. Etnografický časopis*, 2003, roč. 90, č. 3
3. BLACKMAN, T.: *Urban Policy in Practice*. Routledge, 1996, ISBN 0-415-09299
4. CASKIN, H., BERNARDO, F.: *The Role of Place Identity in the Perception, Understanding, and Design of Built Environments*. Bentham eBooks, 2009, ISBN 978-1-60805-413-8
5. FREESTONE, R.: *Urban Planning in a Changing World: The Twentieth Century Experience*. Oxford: Routledge, 2000, ISBN 978-0-41563834-0
6. FYFE, N.: *Images of the Street: Planning, Identity and Control in Public Space*. Routledge, 1998, ISBN 0-7452-3079-8
7. GASTON, K. J.: *Urban Ecology*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010, ISBN 113-953-6060
8. GOOLEGE, G., RICHARDSON, D., GALE, N.: Cognitive images of the city. In: YADEV, C. S. (ed.): *Perceptual and cognitive images of the city*. New Delhi: Concept Publishing Company, 1987, ISBN 100-05-1528

9. HÖJER, M., BULLBERG, A., PETTERSSON, R.: *Images of the Future City: Time and Space For Sustainable Development*. Springer Business Media, 2011, ISBN 978-94-007-0653-8
10. JEŽEK, J., RUMPEL, P., SLACH, O.: *Marketingový management obcí, měst a regionů*. Ostrava: Repronis, 2007, ISBN 978-80-7368-294-1
11. KOTLER, P.: *Marketing management*. 10. vydání. Praha: Grada Publishing, 2003, ISBN 978-80-247-0016-6
12. LYNCH, K.: *The image of the city*. Harvard: Massachusetts Institute of Technology, 1960, ISBN 0-262-12006-4
13. LYNCH, K.: *Good City Form*. Harvard: Massachusetts Institute of Technology, 1984, ISBN 0-262-62046-4
14. MADANIPOUR, A., KNIERBEIN, S., DEGROS, A. (eds.): *Public Space and the Challenges of Urban Transformation in Europe*. Oxford: Routledge, 2014, ISBN 978-0-41563834-0
15. MATLOVIČOVÁ, K.: Analýza percepcie urbánneho prostredia ako základ marketingovej stratégie orientovanej na rezidentov. Prípadová štúdia mesta Prešov. In: JEŽEK, J., KAŇKA, L. (eds.): *Konkurenceschopnosť a udržateľný rozvoj malých miest a venkovských regionů v České republice*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2010, ISBN 978-80-261-0094-2
16. OLSSON, K., BERGLUND, K.: City Marketing: The Role of the Citizens. In: NYSEHT, T., VIKEN, A. (eds.): *Place Reinvention, Northern Perspectives*. Ashgate Publising Ltd., 2009, ISBN 978-075-4674-757
17. POMAHAČ, R., VIDLÁKOVÁ, O.: *Veřejná správa*. Praha: C. H. Beck, 2002, ISBN 80-7179-748-0
18. SMYTH, H., HEDLEY, M.: *Marketing the city: the role of flagship developments in urban regeneration*. London: E and FN SPON, 2005, ISBN 0-203-97595-2
19. *Strategie rozvoje Moravskoslezského kraje na léta 2009–2020. Příloha č. 3 Mapování názorů na současný stav a rozvojové potřeby Moravskoslezského kraje*. Agentura pro regionální rozvoj, a. s., 2009. [online] [cit. 2013-09-16]. Dostupné z: http://verejna-sprava.kr-moravskoslezsky.cz/assets/rozvoj_kraje/srk_2009_2020.pdf
20. SVOBODA, V.: *Public relations – moderně a účinně*. 2. vydání. Praha: Grada Publishing, 2009, ISBN 978-80-247-2866-7
21. ŠRAJEROVÁ, O.: Image sledovaných postsocialistických miest v predstavách ich obyvateľov. In: *Vývojové proměny postsocialistických měst ostravského a hornoslezského regionu v podmínkách transformace*. Slezský ústav Slezského zemského muzea, 2006, ISBN 80-86224-60-0
22. VANOLO, A.: The image of the creative city: Some reflections of urban branding in Turin. *Cities*, 2008, roč. 25, s. 370–382, ISSN 0264-2751

KLÍČOVÁ SLOVA

image města, vzhled veřejných prostor, kvalita veřejné správy ve městě, image kraje, výzkum názorů, Moravskoslezský kraj

Areas influencing image management of the town in the Moravian-Silesian Region

ABSTRACT

Formation of the image of the town is a part of marketing activities and it is considered a long-term process. Image is influenced by a number of external and internal factors. Many of them, such as the evaluation of the appearance of public space and the quality of governance in the town are difficult to measure. At the same time the evaluation is subjective because it is derived from personal experiences of people with provision of public services in the town. In April-May 2014, the author carried out an empirical study on the per-

ception of the image of town and region in six towns of the Moravian-Silesian Region of the Czech Republic. The target group is a group of residents of selected towns. The aim of the research study is to analyze data and determine whether and how the selected areas are evaluated and if they have influenced evaluation of image of the town.

KEYWORDS

image of the town, appearance of public spaces, quality of governance in the town, image of the region, opinion research, Moravian-Silesian Region

JEL CLASSIFICATION

M39

Ekonomické a společenské markanty vzniku tzv. vernakulárních krajin: kulturně-historický příspěvek k hospodářským dějinám

► doc. Ing. František Svoboda, Ph.D. » Ekonomicko-správní fakulta, Masarykova univerzita¹

* Tento text je věnován ekonomickým a historickým souvislostem vývoje krajiny mezi Hrušovany a Chvalovicemi², krajiny zasazené mezi dvě významná centra jižní Moravy, královské město Znojmo a dietrichštejnský Mikulov. Region mezi Hrušovany a Chvalovicemi je krajinou, která se – v kontrastu k prudkým svahům řeky Dyje pod Znojmem či srázům Pavlovských vrchů nad Mikulovem – musí jevit jako fádni a nezajímavá, bez významnějších krajinných útvarů a kulturních památek, krajina bezduchá, ahistorická, intenzivně zemědělsky využívaná. První zdání však v jistém ohledu klame a tento druh krajiny je možná v jistém smyslu nejlepším dědicem kulturní krajiny barokní, krajiny odlesněné, plošně hospodářsky využívané, v níž dominují především pole, louky, pastviny, případně vinice či rybníky. Tento typ krajiny, formované především hospodářským využitím, bývá někdy nazýván krajinou vernakulární (např. Nassauer, 1995, s. 233; Wang, 2005). Tuto

krajinu můžeme definovat jako kulturní krajinu, která se vyvinula prostřednictvím lidských aktivit, směřujících k naplnění základních lidských potřeb.

Vernakulární krajina není příliš turisticky atraktivní, neskrývá v sobě spektakulární stavby či velkoryse komponované krajinné kompozice. Je místem určeným k životu a k práci a jako taková vytváří jen základní síť sídel, komunikací, umístěných mezi hospodářsky využívané plochy polí, rybníků, luk či vinic, doplněných duchovními stavbami chrámů, tvořících dominanty obcí, a drobné sakrální architektury, provázející obyvatele na jejich každodenních cestách. Zachycuje nejlépe strukturu krajiny, utvářené prvky kultury hmotné i kultury nehmotné, místními obyčejí a pragmatickou adaptací na místní podmínky. Krajina je proměňována zejména změnami na trzích se zemědělskými produkty³ či vědeckými objevy⁴ (Hlavačka, 2014; Nassauer, 1995). Vernakulární

¹ Článek vychází v rámci projektu DF13P01OVV019 NAKI „Identifikace a interpretace vzniku, podoby a proměny barokní kulturní krajiny jiho-moravského pohraničí“. E-mail: fsvoboda@mail.muni.cz.

² Zkoumaný region je dán katastry obcí Hrušovany nad Jevišovkou, Hrabětice, Hevlín, Šanov nad Jevišovkou, Dyjákovice, Velký Karlov, Hrádek u Znojma, Jaroslavice, Křidlůvky, Valtovice, Oleksovičky, Micmanice, Slup, Strachotice, Krhovice, Hodonice, Tasovice, Strachotice, Derflice, Načeratice, Vrbovec, Ječmenišť, Dyjákovičky, Chvalovice.

³ Změny cen rybního masa byly primární příčinou růstu a poklesu počtu rybníků v krajině, změny cen obilí ovlivnily rozlohy luk, vysazování nových vinic bylo ovlivněno vysokými výnosy vinařství.

⁴ Zlepšení dopravního spojení, zejména díky železnici, vystavilo místní producenty konkurenci v měřítku zprvu evropském, později celosvětovém. Zavedení střídavého obdělávání půdy vedlo k mizení pastvin a luk.

krajina je oblastí, postrádající významné politické či ekonomické centrum, neutrácí se zde peníze získané jinde, naopak odsud peníze odtékají, zejména prostřednictvím daní či jiných dávek. Za normálních okolností proto změny v této krajině a v jejich sídlech probíhají pomaleji⁵.

Oblast mezi Hrušovany a Chvalovicemi je právě příkladem vernakulární krajiny, plochy nemající významného ekonomického a politického centra. Krajiny zjevně bohaté, avšak vytvářející jen základní struktury kulturní krajiny, s vesnicemi jako centry zemědělských aktivit, nikoliv center řemesel a obchodu, se zámky jako administrativními centry správy panství, nikoliv jako centry kulturními a mocenskými, se sítí lokálních cest, nikoliv důležitých dopravních tepen.

Vznik vernakulární krajiny můžeme definovat pomocí několika společenských a ekonomických charakteristik, které budeme dokládat na příkladu zkoumaného regionu. Těmito charakteristikami jsou vysoká míra fragmentace území, absence mocenského centra, absence rozvojových os a od toho se odvíjející závislost na lokální, převážně zemědělské produkci.

1. Fragmentace území

Zkoumaná oblast je charakteristická vysokou mírou roztržštěnosti struktur správních, soudních a mocenských. Vesnice zkoumaného území spadaly už od středověku pod celou řadu vlastníků — panství hrušovanské, jaroslavické, moravskokrumlovské, klášter Louka, klášter klarisek ve Znojmě, klášter křižovníků ve Znojmě — Hradišti, město Znojmo. Z hlediska hospodářské logiky tvořily vsi ve zku-

mané oblasti spíše periferie panství než jejich jádro, což ovlivnilo rozvoj celé oblasti⁶. Ani po třicetileté válce, kdy v českých zemích dochází ke koncentraci majetku a ke vzniku rozsáhlých panství, nevzniklo v oblasti jednotné a hospodářsky silné dominium.

Od takto roztržštěné majetkové držby se v raném novověku odvíjela i roztržštěnost soudní správy. Hrdelní soudy byly přiznány klášteru Louka u Znojma. Strachotice měly vlastní hrdelní soud, potvrzený ještě roku 1591 Rudolphem II., který zanikl někdy v době do roku 1729, kdy již není zahrnut v podkladech pro reformu soudnictví provedenou Karlem VI. (Štarha, 1994, s. 49). Vlastní hrdelní soud bez nutnosti apelace (potvrzení rozsudku u vyššího soudu) měl i Vrbovec, do jehož obvodu spadaly ve zkoumaném území Dyjákovice a Křídlovky⁷. Vrbovecký hrdelní soud byl zrušen po roce 1702. Hrdelní soudy byly i v Tasovicích (zanikl patrně koncem 16. století) a v Hodonicích, kde zanikl až po reformách z roku 1729. Hrdelní soud pravděpodobně mělo i hrušovanské panství, zcela jistě se hrdelní soud se nalézal také v Jaroslavcích, omezen byl na jaroslavické panství s výjimkou Šatova (Štarha, 1994).

Reformy Karla VI. přežily pouze soudy v Jaroslavcích a ve Znojmě, jaroslavický hrdelní soud byl zrušen při reformách Marie Terezie v polovině 18. století, kdy se znojemský soud stává jediným soudem pro celý znojemský kraj. Mezi roky 1855 a 1945 vzniká znovu soudní okres jaroslavický, po roce 1945 je však soudní pravomoc znovu přenesena do Znojma.

⁵ Například ve Vrbovcí, čtvrté nejbohatší obci v oblasti, vyhořel roku 1727 kostel a 20 let zůstal jako vyhořelá ruina ležet v troskách. Teprve v roce 1747 byl louckým klášterem znovu vystavěn, a to ve své dnešní podobě (Archiv obce Vrbovec, Vrb/II, NAD 85, inv. č. 15, sign. K-II 888, S. 30, S. 38). Jiným příkladem může být konzervativní přístup k existujícím sakrálním památkám. Krajíně se vyhnul nahrazování skulpturami podle dobového vkusu, které známe např. z Dolních Dunajovic, kde původní bohatá barokní výzdoba zmizela a byla nahrazena unifikačnou produkcí 19. století. Regionu se vyhnul ve značné míře i ikonoklasmus 50. let 20. století, kdy z krajiny zcela zmizela drobnou sakrální architekturu a skulptury, jak to známe například z okolí Sedlece u Mikulova.

⁶ Podobně roztržštěné byly i patronátní práva ke kostelům, kam navíc spadal Hrádek, který byl patronátem komendy Maltézských rytířů z Mailbergu.

⁷ Spadaly tam také vesnice mimo zkoumanou oblast, a to Trstěnice, Vémyslice, Božice a Morašice. Ve starším systému soudnictví nebylo neobvyklé, že soudní obvod tvořily vesnice, které spolu nijak nesusouvisly.

2. Absence politického centra

Správní a hospodářská fragmentace území souvisí úzce s otázkou absence významného mocenského centra. Právě tato roztržitost se stala příčinou, že se zkoumané území stalo spíše periferií, postrádající politické a ekonomické centrum, které by dokázalo pro rozvoj regionu vytvářet podobné impulzy jako nedaleký Mikulov pod správou Dietrichštejnů. Ve zkoumané oblasti můžeme zachytit dva pokusy dvou vrstevníků kardinála Dietrichštejna o vytvoření většího panství, schopného stát se nadregionálním centrem, které by mohlo úspěšně konkurovat rostoucímu významu Mikulova, nového kulturního i obchodního centra na cestě mezi Vídní a Olomoucí. Jakkoliv oba tyto pokusy nakonec nebyly úspěšné, zanechaly v krajině dvě významné stopy — jaroslavický zámek, dominující krajině od Dyje, a privilegovanou ves Dyjákovice.

Prvním významným kapitálově silným vlastníkem s velkorysími záměry byl Volf Dětrich z Althanu (1575–1621), který na Moravě vlastní díl pusté vsi Gnastu a panství Oslavany u Brna s šesti vesnicemi. Jeho investiční aktivity v oblasti Znojemska byly zahájeny sňatkem s Kateřinou Krajířkou z Krajku v roce 1601. Její dačické panství je prodáno v roce 1608 za 106 000 zlatých, souběžně s tím kupují manželé v témže roce panství Jaroslavice s 350 rodinami za 198 000 zlatých, kteroužto sumu vkládají v hotovosti do rukou prodávajícího Ladislava Berky z Dubé. Do čerstvě pořízeného prosperujícího panství patří mimo jiné městečka Šatov, Hrádek a obec Slup s mlýnem⁸. Manželský pár volí Jaroslavice jako své hlavní sídlo a zahajuje budování velkoryse rozvrženého zámku v pozdně renesančních formách, z nichž se dochovala arkáda, vynešená nad svahem nad Jaroslavici velkorysou soustavou oblouků. Nákup panství Jaroslavice i zahájená velkorysá stavební činnost svědčí

o snaze koncentrovat majetek blíže k „k přirozeným centrům moravského společenského a politického života“, k Brnu, k Znojmu (Janíček, 1996, s. 12) a také k Vídni, na jejímž dvoře se Volf Dětrich rovněž pohyboval.

Roku 1614 kupuje Volf Dětrich také panství Vranov nad Dyjí a Nový Hrádek s více jak 400 rodinami, za 145 000 zlatých. Roku 1614 zakupuje také jeden z největších brněnských paláců a dům ve Znojmě a v době před stavovským povstáním se řadí k nejbohatším šlechtickým usedlíkům na Moravě. Vzhledem k tomu, že roku 1621 je téměř bez dluhů (dluží jen 15 000 zlatých, z toho 9000 si půjčil těsně před smrtí, navíc svěřil do úschovy Jindřichovi Zahrádeckému ze Zahrádek dlužní úpisy za více jak 52 000 zlatých), musel mít k dispozici podstatné příjmy, které přirozeně plynuly do Jaroslavic, kde Volf i s Kateřinou často přebývali a kde vzniká impozantní, „současníky ceněné sídlo nového typu“ (Janíček, 1996, s. 19), financované z výnosů tří středně velkých moravských panství⁹.

Velkorysá stavební činnost i podnikatelské úspěchy jsou však ukončeny událostmi roku 1620, kdy jsou vranovské i oslavanské panství postupně drancována procházejícími vojsky, novostavbu renesančního zámku v Jaroslavici drancují vojáci generála Dampierra, táhnoucí k Dolním Věstonicím. Vítězství stavovských vojsk v této bitvě mohlo být pro Volfa jakožto podporovatele stavovského povstání jen slabou útěchou. Ještě v roce 1621 je zámek Jaroslavice prázdný, pivovar nepracuje, kancelář nemá na platy pro čeleď, poddaní dluží vrchnosti, dominikální i poddanská půda není oseta ani ozimy, ani jařinami, chybí dobytek (Janíček, 1996, s. 25). Téhož roku Volf umírá a všechna panství jsou rozdělena mezi jeho bratry a Volfovu novou ženu Dorotu. Althanovské dominium je po stavovském povstání ochuzeno o Vranov nad Dyjí.

O Vranov Althanové přicházejí konfiskací po

⁸ Slupský mlýn ve vlastnictví Volfa Dětricha projde velkorysou přestavbou v pozdně renesančních formách, po níž se stane jedním z největších mlýnů na Moravě (Elιάδ, 2001, s. 10).

⁹ Není bez zajímavosti, že nákupní preference byly zřejmě určovány nejen výnosností panství, ale i rodovou politikou. Všechna tři panství — Oslavany, Jaroslavice i Vranov nad Dyjí — předtím po nějakou dobu patřila rodu Krajířů z Krajku. Opětovný nákup těchto dominií svědčí o záměru vrátit se na dříve držená panství.

stavovském povstání, panství Jaroslavice si ale udrží. Panství Vranov získává rod Althanů koupí v roce 1680, a začne tam přesouvat těžiště svých držav na jižní Moravě. Definitivní ústup Jaroslavice z centra pozornosti Althanů znamená přenesení správy obou panství do Vranova (Markel, 2000, s. 13). Velkoryse postavený jaroslavický zámek přestává být hlavním sídlem rodu a stává se jen

privilegia Dyjákovice opakovaně prolongována, však k tomuto propojení nedošlo.

Jakkoliv se ve zkoumaném území nepodařilo vybudovat významné mocenské centrum, existovaly zde alespoň lokálně významná hospodářská centra, z nichž nejvýznamnější byly Dyjákovice, následované na přelomu 18. a 19. století prudce se rozvíjejícími Jaroslavici, které také díky podni-

Vznik vernakulární krajiny můžeme definovat pomocí několika společenských a ekonomických charakteristik, které budeme dokládat na příkladu zkoumaného regionu. Těmito charakteristikami jsou vysoká míra fragmentace území, absence mocenského centra, absence rozvojových os a od toho se odvíjející závislost na lokální, převážně zemědělské produkci.

připomínkou původních velkorysých plánů pánů z Althanu.

Druhý pokus o vytvoření politického a ekonomického centra souvisel s pravděpodobným zámečkem Gundakara z Liechtenštejna (1580–1658), rovněž vrstevníka kardinála Dietrichštejna (1570–1636), který měl v úmyslu vybudovat z krumlovského panství „uzavřenou enklávu srovnatelnou se statusem frýdlantského vévodství Albrechta z Valdštejna“ (Markel, 1998, s. 57). V roce 1633 získal Gundakar titul knížete a Moravský Krumlov coby rezidenční sídlo knížectví přejmenoval na Liechtenstein. Ve zkoumaném regionu patřila Gundakarovi nejbohatší obec v regionu, vesnice Dyjákovice. I když těžiště panství leželo v okolí Moravského Krumlova, možnost propojení tohoto panství s obcí Dyjákovice existovala, neboť moravskokrumlovské panství zasahovalo hluboko na jih, až k Litobratřicím. O tom, že Gundakar měl patrně v plánu v budoucnu propojit panství či alespoň rozšířit državy u Dyjákovice, svědčí jeho podmínka v privilegiích z roku 1633, kde je psáno, že pokud majitelé panství v budoucnu získají v blízkosti Dyjákovice další statky a vyvstala by nutnost robotní práce, tak má nová vrchnost právo ji vyžadovat, avšak za proporcionálního snížení robotního platu (Markel, 1998, s. 60). Po celé 17. století, kdy jsou

katelským inovacím rodu rod Pallavicini-Centuriovi zachytily některé nové trendy v hospodaření. Některé inovace se neujaly (neúspěšný byl pokus o pěstování bource morušového či pokus o pěstování rýže), jiné byly naopak velice úspěšné (pěstování řepy cukrovky, zavedení pěstování jetele na pastvinách za účelem zlepšení krmiva pro dobytek a s tím související nových plemen z Tyrol). Do Vídně dodávala maso a kůže, mléko bylo zužitkováno na výrobu sýra parmezánového typu dosídlencem z Itálie (Markel, 2000, s. 39). Jaroslavice se staly na počátku 19. století také jedním z nejprogresivnější rostoucích nových vinařských center v oblasti, které znovu získalo na významu po roce 1855, kdy se stává správním centrem nově zřízeného soudního okresu a některých správních úřadů. Po roce 1945 se soud přesouvá do Znojma a Jaroslavice ztrácí svou správní funkci.

Jakkoliv můžeme v historii zkoumané oblasti vidět pokusy o vytvoření většího politického či hospodářského celku, ve svých důsledcích tyto pokusy nikdy nevedly ke vzniku významného nadregionálního centra, které by dále stimulovalo hospodářský a kulturní rozvoj.

3. Absence rozvojových os

Při pohledu na Müllerovu mapu Moravy či na první vojenské mapování nemůžeme přehlednout, že zkoumané území je prosto jakýchkoliv dálkových cest, mívá je jak dálková trasa Vídeň – Vratislav, která vedla přes Drnholec, případně Mikulov, tak i cesta z Vídně do Prahy, která vedla přes Znojmo. Území se tedy vyhýbají hlavní obchodní trasy se všemi výhodami, které z cestovního a dopravního ruchu plynou, a to dlouhodobě¹⁰.

Důvody, proč se tyto cesty dané oblasti vyhýbají, jsou pragmatické. Z geografického hlediska neleží zkoumaná oblast na spojnici mezi zemskými centry (Vídeň, Praha, Olomouc/Vratislav. Navíc cesty v této oblasti leží po obou stranách Dyje, byly často zaplavovány, jak svědčí i popisy k prvnímu vojenskému mapování¹¹. Cesty mezi jednotlivými vesnicemi jsou při rozlité Dyji neschůdné, při mokřím jarním a podzimním počasí jsou schůdné velmi špatně¹².

Zkoumaná oblast je hlavními dopravními tepnami obcházena i později, po vzniku císařských cest. Na Homannově verzi Müllerovy mapy Moravy vidíme trasu vedoucí z Mikulova přes cíp rakouského území skrz Hrabětice a Šanov do Znojma, severní terasou vzdálenou od řeky i od vesnic v dané oblasti. V popisu k prvnímu vojenskému mapování Hodonic je tato cesta nazývána mikulovskou cestou, cestou „pro povozy kdykoliv sjíždnou“, neprochází však žádnou vsí. Z výhodné polohy na regionální dopravní tepně mohla těžit pouze usedlost Hoya v polovině cesty mezi Šanovem a Hodonicemi.

Další impuls k rozvoji mohla tomuto regionu poskytnout železnice. První velká trať, hlavní

železniční tah z Vídně na sever, vybudovaný firmou KFNB¹³, se území vyhnula, vedla přes Břec-lav a Přerov dále na sever, do Slezska. Možnost napojit území Hrušovanska přímo na dálkovou železniční síť zvažovala konkurenční společnost StEG, která provozovala trať z Brna přes Českou Třebovou a Prahu do Saska. Tato společnost měla zároveň trať v Uhrách (Marchek-Budapešť-Temešvár), kterou potřebovala s českou tratí propojit, aby nemusela platit poplatky konkurenční společnosti KFNB¹⁴. Právě tato propojovací trať měla vést podle návrhu z roku 1861 přes Hrušovany nad Jevišovkou a Pohořelice do Brna, což by znamenalo, že by územím procházela hlavní trať z Vídně do Prahy. Původně zdlouhavé schvalování, bržděné stížnostmi konkurence, bylo zrychleno prohranou válkou s Pruskem v roce 1866, kdy si vídeňská vláda uvědomila, že rozvoj železnice je důležitý nejen z hlediska hospodářského, ale i z hlediska strategického. Koncese na propojovací dráhu přes Hrušovany a Střelice byla udělena ještě téhož roku. Podmínkou bylo napojení Znojma po-bočnou tratí z Hrušovan, která se začala stavět v prosinci roku 1866. Pokud by zůstalo u těchto plánů, Hrušovany by se mohly stát významnou železniční křižovatkou na trati Vídeň-Praha. V průběhu těchto prací však Vídeň vypsal soutěž na trať z Vídně do Znojma, Jihlavy a Čáslavi, čímž se oslabila hospodářská logika propojení Znojma s Vídní tratí z Hrušovan. Trať Brno-Hrušovany-Znojmo tak byla dokončena jen jako podmínka koncese pro StEG, jejímž jediným hospodářským přínosem bylo propojení s Brnem¹⁵, což na rozdíl od Vídně, tradičního odbytiště řady znojemských produktů, bylo mnohem méně výnosné. Smysluplnější se stala po napojení mikulovsko-břeclavské

¹⁰ Historicky procházela územím pouze jedna z větví jantarové stezky a to v úseku mezi Lávou a Drnoholcem, dále k Pasohlávkám a k římskému hradišti nad Mušovem (Květ, 2001, s. 269).

¹¹ Stále dokola se u popisu cest z jednotlivých vsí opakují poznámky, zmiňující časté záplavy na jaře, na podzim, při deštích.

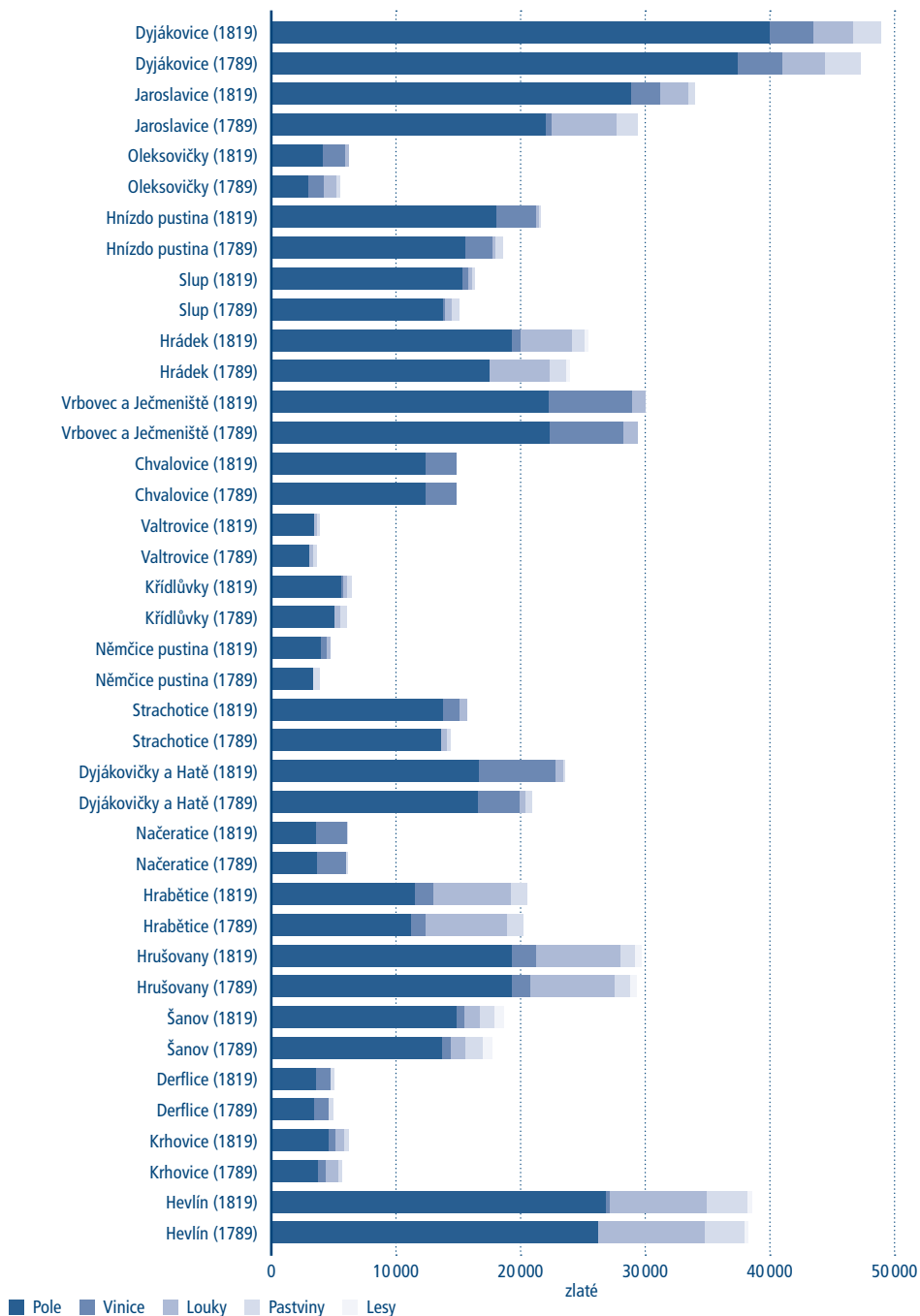
¹² Časté rozvodňování Dyje ovlivňovalo i utváření sítě duchovní správy. Kvůli rozvodňování Dyje bylo doporučeno při generální vizitaci roku 1771 zřídit ve Strachotích lokální kaplanství.

¹³ Vzdálenost Vídeň-Lipník nad Bečvou byla postavena za 6 let (1837–1842). Roku 1856 byl zahájen provoz na celé trati Vídeň-Krakov.

¹⁴ Více viz Kacetl, 2012, s. 52–55.

¹⁵ Provoz mezi Brnem a Znojmem byl zahájen roku 1870.

Graf č. 1 » Výnos z různých užití půdy v letech 1789 a 1819 (zlatě)

trati, díky čemuž vznikla dlouhá trať, spojující obce při zemských hranicích, napojená na třech místech (Znojmo, Hrušovany, Břeclav) na hlavní tratě vedoucí do Vídně.

Železnice v úseku Hrušovany-Znojmo kopíruje barokní mikulovskou vozovou cestu a vyhýbá se – ať už s ohledem na podmáčený terén blíže k Dyji či s ohledem na přání místních formánů – vesnicím v oblasti, které tak z jejich výhod mohly čerpat jen omezeně (Kacel, 2012, s. 54). Ve zkoumané oblasti se tedy přínosy železničního spojení nemohly projevit v plné šíři.

4. Zemědělské struktury vernakulárních krajín

Z prvního vojenského mapování, které věrně zachycuje stav barokní krajiny v okamžiku jejího největšího rozmachu, a z matrik pozemkového výnosu Josefského katastru (1789), matrik pozemkového výnosu (1819) a vceňovacích operátů Stabilního katastru (1840), si můžeme udělat představu o ekonomické aktivitě v krajině.

Při pohledu na výnosy ze zemědělské činnosti obcí ve zkoumané oblasti je zjevných několik klíčových skutečností. Jednak významná ekonomická dominance obce Dyjákovice¹⁶, jejíž zemědělské výnosy jsou srovnatelné se zemědělskými výnosy města Mikulova a převyšují i výnosy města Drnholec (Svoboda, 2014) či obce Hevlín. Bohatství Dyjákovic a Hevlína je dáno do značné míry velkou rozlohou katastru (pod Dyjákovice spadal i dnešní katastr obce Velký Karlov), v případě Dyjákovic také privilegii, která jim byla v minulosti poskytnuta vrchností.

Pomineme-li absolutní výnosy, můžeme si všimnout také struktury hospodaření. Na rozdíl od

regionu Mikulovska zde není žádná typická vinařská obec, kde by výnosy z vinic tvořily více než 50 % zemědělských příjmů. Největší podíl na výnosech byl v Načeratcích (38 %) a v Derflících (téměř 25 %). V oblasti se však mezi lety 1789 a 1819 významně rozmohlo vinařství a začala se etablovat nová centra vinařské produkce, zejména Dyjákovičky, kde podíl výnosů z vinic vzrostl ze 16 % na 26 %, a Oleksovičky (z 22,6 % na 29 %). Velký boom zaznamenalo vinařství také v Jaroslavicích, kde podíl výnosů z vinic vzrostl během 30 let více než pětikrát, z 1,4 % na 7,5 % z celkových výnosů zemědělské produkce.

Během těchto třiceti let lze také sledovat úbytek luk a pastvin ve prospěch polí a vinic. Využití ploch pro louky a pastviny je častější v katastrech obcí, které přiléhají k Dyji a snaží se tímto způsobem hospodářsky využít podmáčené a často zaplavované pozemky. Těchto ploch však ubývá s postupujícími regulacemi řeky Dyje a odvodňovacími pracemi. Pokles ploch luk a polí, patrný v rozmezí let 1789 a 1819, pokračoval po celé další století, takže v datech z roku 1948 hrají tyto plochy jen malou roli (V Hevlíně je úbytek ploch pastvin a luk mezi roky 1845 a 1948 více než 90 %, v Hraběticích o 64 %, v Hrušovanech o 49 %).

Kromě zemědělského hospodaření plynuly významné příjmy také z mlynářství. Po dobu středověku a raného novověku byl tok Dyje lemován náhony velkých mlýnů, vytvářejících ekonomicky stabilní a silné hospodářské jednotky. Význam mlýnské industrie byl v té době umocněn skutečností, že Znojmo bylo od středověku centrem obchodu s obilím a navazujícími produkty. Mlýny vznikaly v různých lokacích pravděpodobně již během 13. a 14. století. V Hodonicích je mlýn doložen od roku 1425¹⁷, v Dyjákovících byl mlýn doložen

¹⁶ Dyjákovičti sedláci půjčovali své vrchnosti velké finanční částky již v 16. století. V roce 1548 dlužila moravsko-krumlovská vrchnost Dyjákovícím 300 zlatých, roku 1583 půjčili Dyjákovičti 1650 moravských zlatých svému pánu Vilému z Lipé a Janu z Lipé 2600 moravských zlatých, mezi roky 1604 a 1617 Pertoldu Bohobudovi z Lipé celkem 2825 moravských zlatých (Viz Markel, 1998, s. 56–57).

¹⁷ V Hodonicích Klášter klarisek ve Znojmě dovoluje rok 1425 (mlynářskému) mistru Janovi, aby směl zřít na jistém klášterním gruntu v Hodonicích na vodě, jež se jmenuje Rybník, mlýn o dvou složeních, přidává mu kus pole při Dyji a stanoví povinnost mlynářovi (Klarisky ve Znojmě, E43, 55).

roku 1427¹⁸. Mlýn ve Slupi je doložen roku 1512¹⁹, mlýn v Tasovicích je poprvé doložen až roku 1520, kdy je zmiňován jako „příliš velký“²⁰, patrně byl ale založen koncem 13. století.

Po polovině 16. století je jádro mlýnské industrie už stabilizované, tvoří ho velké mlýny na krhovicko-jaroslavickém náhonu (Neslovice, Mícmanice, Slup, Oleksovičky, Jaroslavice) a mlýny v Tasovicích a Hodonicích²¹. Mlýny byly v té době nájemní, do třicetileté války byl obvyklý nájem na způsobu podílnictví, na tzv. 3. či 4. groš (od roku 1588 pak rozhodnutím zemského sněmu jen na pátý groš), kdy nájemce dostával třetinu, čtvrtinu resp. pětinu z ročního výnosu mlýna (Eliáš, 2001, s. 12). Po třicetileté válce se rozmohly pevné příjmy, čímž si vrchnost zajišťovala pevné příjmy a (alespoň teoreticky) přenášela část podnikatelského rizika (sucho, neúroda) na nájemce.

Mlýny na Dyji patřily v té k největším mlýnům na Moravě a tvořily velké samostatné hospodářství, jak to můžeme vidět na příkladu mlýna v Tasovicích. Díky odhadu hodnoty konfiskátu z roku 1624, kdy byl mlýn zabaven znojemskému měšťanu Tobiaši Almanu z Amštejna, máme představu o rozloze a výnosu jednoho z největších mlýnů v oblasti. Mlýn měl sedm moučných kol, dvě kola

k mletí prosa a 7 stoup na kroupy. Ve výbavě mlýna byl rozlehlý zemědělský dvůr s pivovarem, vinařstvím, chlévy pro desítky vepřů a krav, stáje pro několik koní a ovčín pro stovku ovcí²². Celkový roční výnos z mlýna činil 1574 zlatých rýnských²³ (Eliáš, 2011, s. 57). Konfiskát změnil dvakrát majitele, než ho v roce 1668 koupil za 10 000 zlatých rýnských klášter v Louce²⁴, který v té době držel druhou půli vsi Tasovice²⁵. Premonstráti si vybudovali z historické části mlýna letní rezidenci a hospodářský provoz pronajímali na obvyklou dobu tří let za pevně stanovenou roční částku a naturální dávky.

Velký byl rovněž mlýn ve Slupi. Slupský mlýn měl v roce 1704 celkem 9 složení moučných a jedno kašové. V této době byl slupský mlýn počtem složení největším mlýnem v celém Znojemském kraji, na Moravě mu velikostí mohly konkurovat pouze „soudobé velké mlýny moravní v Olomouckém kraji“ (Eliáš, 2001, s. 11). Ve Znojemském kraji v té době měly mlýny nejvýše šest složení (např. klášterní neslovický mlýn na krhovickém náhonu). Již záhy po roce 1704 byl však slupský mlýn, který dvě složení odstranil, vystřídán na místě největšího místa v kraji mlýnem jaroslavickým, roku 1704 rozestavěným, který měl také 9 složení (Eliáš,

¹⁸ Král Jan dovoluje v roce 1427 Janovi řeč. z Tempe, jinak z Luk, měšťanovi znojemskému, aby svůj dvůr a lán v Dyjčkovickách a polovici mlýna na řece Dyji v Tempe držel podle městského práva znojemského (E 57, Premonstráti Louka, 1327 II 06).

¹⁹ Roku 1512 mlynář Jan ve Slupi spolu s jinými mlynáři zakládají ve slupském kostele nový oltář sv. Panen Kateřiny, Barbory, Markéty, Doroty, Apolonie (Eliáš, 2001, s. 5).

²⁰ Klášter klarisek ve Znojmě snižuje o polovici plat 6 mtů zrní Štěpánu, mlynáři v Tasovicích, na jeho stížnosti, že dosavadní je příliš veliký a že mlýn může zpustnout, protože záplavy velmi mlynáře poškozují (Klarisky ve Znojmě, E43, 76).

²¹ Mlýn v Dyjčkovících zaniká na počátku 17. století kvůli úpravě říčního koryta, která z kvalitní vodohospodářské poměry na mlýnech ve Slupi a Mícmanicích, avšak vzdálí koryto Dyje od Pertholdova mlýna u Dyjčkovíc (Janiček, 1996, s. 15). Podobnou akci — převedení koryta staré Moravy — známe od Citova, kde bylo poškozeno hospodaření citovského mlýna, prospěch z toho však vzešel tovačovským rybníčkům. Hurt tyto spory o vodu vysvětluje oteplením a větším suchem v 16. století (Hurt, 1960, s. 152–153).

²² K mlýnu patřily dva vinohrady a svobodný vinný šenk, do dvaceti beček vína ročně. Úrodných polí, z nichž se sklízelo 5–6 násobek výsevu, měl mlýn v každé trati po 46 honech. K mlýnu patřily také 4 ovocné sady, cihelna, zelinářská zahrada a přiléhající část Dyje se pronajímala místním rybářům.

²³ Pro srovnání — roční vrchnostenský výnos z vesnice Dyjčkovice, nejbohatší vsi ve zkoumané oblasti, byl v roce 1623 1784 zlatých. Byl rozlišen na stálé platy (673 zlatých, 13 grošů, 6 5/2 denárů) a běžné platy (1111 zlatých, 20 grošů). Z režijního podnikání vrchnostenského velkostatku pak plynul zisk „z všelijakého dobytka“ 294 zlatých, „obilí utěženého“ 566 zlatých, ze zahrad 240 zlatých, „z haltyřů v tý zahradě“ 50 zlatých a fara v Laa platila jeden zlatý za louku v Dyjčkovících (Viz Markel, 1998, s. 57).

²⁴ Pro srovnání cen si můžeme uvést smlouvu o osm let mladší, v níž loucký klášter deklaruje odkoupení vsi Borotice a Lechovice od Ferdinanda Leopolda, říšského hraběte z Náchoda, za cenu 11 000 zlatých rýnských (E 57, Premonstráti Louka, 1660 IV 25).

²⁵ Z té doby máme také k dispozici doklad o barokní podobě investičních pobídek — v roce 1669 klášter sv. Kláry uděluje na čtyři léta osvobození od kontribuce všem, kteří se pustí do obnovy pustých domů kolem mlýna v Tasovicích a určuje příští povinnosti na jeden den pěší roboty týdně a na roční plat 12 kr. ročně (fond E 43, Klarisky Znojmo, inv. č. 294, kart. 4, sign Q 2).

2001, s. 11). Pokles kapacity byl spojen s postupným poklesem významu slupského mlýna²⁶ ve prospěch jaroslavického²⁷. Na počátku 18. století už oblasti jasně dominovaly v této oblasti Dyje tři největší mlýny – tasovický mlýn na vlastním náhonu, pozdně renesanční mlýn ve Slupi a nově budovaný mlýn v Jaroslavicích, ležící na krhovic-ko-jaroslavickém náhonu. Mlýny sloužily svému účelu až do 50. let 20. století.

Kromě zemědělství a mlynářství bylo výnosným oborem hospodářské činnosti také rybníkářství. V části Moravy, která se dotýká Rakouska, se už v 16. století podle Jana Dubravia platí za kopu karpů 2–3krát více, než za kopu ze Slezska. Doklady o čilém obchodu máme také pro 17. i 18. století, kdy se velká část vylovených ryb z Jižní Moravy vozí kupcům do Vídně²⁸. Ve zkoumané oblasti fungovala zejména rybníční kaskáda u Hrušovan, u Jaroslavic velký Zámecký rybník a rybníky na Daníži. Menší rybníky byly také v Hodonicích, v okolí Šanova. Po krátkém útlumu rybníkářství po třicetileté válce dochází ke krátké obnově ke konci 17. století²⁹, která je však nově utlumena nástupem horkého a suchého počasí na počátku 18. století,

které vede ke zhoršení podmínek pro rybníkářství (Hurt, 1960, s. 266).

Od poloviny 18. století můžeme pozorovat zrychlující se trend vysoušení rybníků, kdy se pokles významu rybníčního hospodaření snižuje a výnos z rybníků bývá na panství většinou na 4.–5. místě.³⁰ Důvodem byla stagnace cen kapřího masa po celé 18. století, zatímco ceny obilí a ceny dobytka rostly mnohem rychleji, což vedlo k mizení rybníků a jejich proměně na louky, pole či pastviny, neboť výnos nově zřízených luk byl vyšší než výnos z plochy rybníka.³¹ Mezi roky 1790 a 1838 byly všechny rybníky u Jaroslavic zrušeny a přeměněny na zemědělskou půdu. Tři velké rybníky na Daníži (Slupský, Mícmanický a Oleksovičský) začala vysoušet jaroslavické vrchnost v 90. letech 18. století (Markel, 2000, s. 37), později byl zmenšen i ohromný zámecký rybník, během třiceti let tato ohromná vodní plocha zanikla zcela³². V indikačních skicích z roku 1824 už je plocha bývalého zámeckého rybníka rozparcelovaná a rozdělená cestami s alejemi³³. Mizí také kaskáda čtyř rybníků mezi Božicemi a Hrušovany, rybník u Šanova a rybníčky v Hodonicích.

²⁶ Roku 1810 měl slupský mlýn už jen 6 složení a jedno složení kašňkové (Markel, 2002, s. 38), tedy o tři méně než v roce 1704.

²⁷ Výnosnost obou mlýnů ilustrují i nemovitosti vlastníků mlýna ve Vídni, hlavním městě monarchie, v poslední třetině 19. století – slupský mlýnář měl byt v druhém obvodu, jaroslavický na vídeňské Ringstrasse, tedy na hlavní třídě (Markel, 2002).

²⁸ Z let 1658–1664 je opakovaně zmiňován prodej ryb z rybníků jaroslavického panství obchodníkům z Vídně (G 140, Rodinný archiv Dietrichsteinů, kart. 516, inv. č. 2030). Z roku 1769 je dochována smlouva vrchnostenského úřadu v Jaroslavicích s Magdalenou Müllerovou z Vídně, na rezervaci podzemního výlovu z rybníku u Hrádku, pro rok 1771 pro výlov rybníku v Hrádku a v Popicích, roku 1773 pro výlov Zámeckého rybníka v Jaroslavicích, dále rybníků v Oleksovicích a ve Slupi. Po roce 1775 popisuje vrchnostenský úřad smlouvy s Františkem Ebnerem, taktéž obchodníkem z Vídně (F 53, Velkostatek Jaroslavice, kniha 426).

²⁹ Druhá polovina 17. století s sebou nese větší oblibu pstruhů, takže se pstruhové rybníky objevují i v nížinách. Roku 1697 byl založen pstruhový rybník u Hodonic vedle pivovaru a byl dílem hospodáře kláštera sv. Kláry ve Znojmě Bernarda Sanniga. Ten hned vedle nechal udělat rybníček pro mřenky a také zvláštní rybníček želví.

³⁰ Např. na sousedním drnholeckém panství činily v letech 1750–1755 rybníční výnosy 26 645 zlatých, obilné výnosy 47 744 zlatých, výnos z ovcí 28 006 zlatých a sklepní (pivo a víno) 33 320 zlatých. Na Jaroslavickém panství činily roku 1796 rybníční výtěžky 8879 zlatých, zatímco příjem z celého panství činil 69 023 zlatých (Hurt, 1960, s. 105).

³¹ Viz Hurt, 1960, s. 124. Na pokles významu rybníčního hospodaření by mohlo poukazovat i metodika josefinského katastru, která ruší rybníky jako samostatnou rubriku a jejich výnos přepočítává podle výnosu půdy, které jsou rybníky dány na roveň (parifikovány); zda se hodí více na pole či louky, jejichž význam rostl s počtem populace a s větší spotřebou masa. U luk hrála důležitou roli i minimální režie spojená s jejich hospodářským využitím (Hurt, 1960, s. 110–119).

³² Postupné vysoušení Zámeckého rybníka bylo spojeno s pokusem o pěstování rýže, který nevyšel navzdory přizvání kvalifikované pracovní síly z Itálie, odkud nový vlastník panství, rod Pallavicini-Centurioni, také přišel.

³³ Kromě zjevných ekonomických důvodů bylo rušení rybníků zdůvodňováno i zdravotními ohledy. Podle převažujícího přesvědčení hrozí z rybníků onemocnění lidí i dobytka, proto je třeba je neprodleně zrušit, jak je zapsáno v protokolu z roku 1810 o rušení rybníků velkostatku Hrušovany (Fond F6, Velkostatek Hrušovany, karton č. 8). „Zlepší se podnebí celé krajiny, která byla až dosud velkou rákosovou plochou, prosycenou výparů z bažinatého terénu. Nové aleje poskytnou dříví a pole slámu na topení. Nová stromofauna odstraní dosavadní jednotvárnost kraje živostí stromových skupin a poskytnou jí též ochranu před vysušujícími větry.“ (Hurt, 1960, s. 134)

Na utváření charakteru krajiny se také významně podílelo vinařství. Vinice mají ve zkoumané oblasti tradici zejména v katastrech území přiléhajících ke Znojmu. U Znojma jsou vinice doloženy nejpozději od 13. století³⁴. V dalších staletích se dále rozvíjelo³⁵, jak ukazují administrativní omezení odbytu vína ze 14. a 15. století³⁶. Úspěšný rozvoj vinic, bržděný bez většího úspěchu administrativními opatřeními, byl výrazně narušen v první polovině 17. století událostmi třicetileté války, kdy vinice, velmi náročné na velké množství lidské práce, v důsledku válečných událostí i poklesu počtu obyvatel³⁷, zpustly nebo byly přeměněny zpět na pole.

V té době moravské vinařství upadlo a nemohlo konkurovat při exportu na zahraniční trhy vínům cizím. „Dříve pečlivě vzdělané vinice přestaly nést užitek, takže se podobaly spíše polím nebo byly ponechány ladem, ostatní pak byly vzdělávány se škodou“³⁸ (Pošváf, 1977, s. 122). Po skončení třicetileté války se vinice začaly postupně obnovovat, zpočátku zvolna v tradičních lokalitách vinných hor, později v nových lokalitách. Až do 17. století bylo vinařství téměř výhradně v rukou vrchnosti a měšťanů a koncentrovalo se do katastru obcí na jižním a východním okraji Znojma. Od konce 17. století dochází k tzv. zeselštění vinařství, k pro-

cesu, kdy se do pěstování vína pouští i sedláci a drobní hospodáři (viz Markel, 2000). Kromě změn na trhu a růstu produkce se tento proces podílel i na změnách ve struktuře sídel rozvojem tzv. vinařských uliček. Vzhledem k tomu, že až do 17. století nebyly usedlosti vybaveny sklepy, vedla nová hospodářská aktivita k budování vinařských sklepů za vsí³⁹. Začaly vznikat suburbánní viniční industrie, rozšiřujících existující struktury obce o monofunkční ulice. Vznik vinařských uliček byl logickým řešením nové situace, kdy do odvětví vstupují nové subjekty. Po roce 1784 bylo povoleno vinohradníkům prodávat víno vlastní produkce, což vedlo k mohutnému rozvoji vinohradnictví, jak již můžeme sledovat na výnosech. Prudký vinařský boom zažily zejména Jaroslavice, jak ilustruje graf srovnávající výnosy z vinic v letech 1789 a 1819. Vinařství se v oblasti dále rozvíjelo i v 19. století. Do Chvalovic a Jaroslavice jezdili nákupci z Vídně, jak poznamenává výpis z vceňovacích operátů (1819), jaroslavické víno se především do Vídně prodávalo i v druhé polovině 19. století (Markel, 2001, s. 50). Rostla nejen kvalita, ale i kvantita, díky zavádění nových postupů a vysazování nových vinic. Ovčích pastviny na Lampelbergu, (dodnes pomístní název Ovčí vrch) patřící panskému statku, byly v roce 1859 rozparcelovány a pro-

³⁴ Roku 1201 věnuje velmož Rudgerus klášteru louckému desítky ze všech vinic na hoře u vsi Hnanic (Auer, 1994, s. 15). Další doklad o vinicích máme z roku 1226, kdy král Přemysl Otakar směřuje s louckým klášterem patronátní právo kostela v Prosiměřicích, pozemky v Zádovanech a desítky z vinic u Znojma za klášterní zboží Kulchov bez vsi Újezdce s několika dvorci (E 57, Premonstráti Louka, 1226 IX 19).

³⁵ Ve 14. století se moravská vína vyvážela v hojném množství i do ciziny. Z krakovských mýtních a celních kronik máme zachycen vývoz do Slezska a Polska. Na trzích ve Vratislavi bylo moravské víno ve druhé polovině 14. století velkým konkurentem vín rakouských (Pošváf, 1976, s. 121).

³⁶ Na rozšíření vinic ve druhé polovině 14. století zdá se ukazovat opatření, kterým znojemští měšťané a řemeslníci omezili možnosti šenku vína. Osobou oprávněných šenkovat se mohl stát jen majitel domu nebo sklepa, navíc se nemohlo šenkovat z některých tratí v okolí města... O třicet let později městská rada konstatuje, že je mnoho vinic a mnoho vína se vozí do města, proto omezuje výsadbu vinic (Auer, 1994, s. 16).

³⁷ Pokles počtu obyvatel si můžeme ilustrovat na příkladu obce Dyjákovice. Po dlouhou dobu nejsou Dyjákovice válkou významně zasaženy, ještě v roce 1642 vykazují 121 osedlých, tedy o jedno více než v roce 1619. Avšak v roce 1642 rabují Švédové Jižní Moravu a do Dyjákovice vstupuje mor, takže v roce 1657 je ze 122 osedlých 52, tj. 42,6 %. Osídlování šlo pomalu, ještě v roce 1672 bylo ze 122 osedlých funkčních jen 80 (65,6 %) (Markel, 1998, s. 65).

³⁸ Tento obrázek moravského vinařství 3. čtvrtiny 17. století nám vykresluje úvod znojemského horenského práva z roku 1677. Kniha *Tartaro-mastix Moraviae* z roku 1669 v krátkém pojednání o vinech sděluje: „Vina Moravica non omnia mala“ (s. 175) a hovoří o několika málo traticích, které se mohou rovnat vínům rakouským.

³⁹ Tento fenomén, stavbu sklepů za vsí, máme dobře popsán např. v listinách louckého kláštera. Roku 1727 žádá Jan Lang z Vrbovce louckého opata Wallnera o povolení vystavět sklep pro víno mimo obec (E 57, Premonstráti Louka, kart. 30, ign. J 22, inv. č. 971). Roku 1740 povoluje loucký opat Nollbeck 11 sousedům z Chvalovic, aby si mohli vykopat mimo ves sklep na víno bez práva šenku (E 57, Premonstráti Louka, kart. 30, ign. J 24, inv. č. 973).

najaty sedlákům na 18 let pod podmínkou, že budou na nových vinicích hospodařit podle instrukcí inspektora velkostatku Leopolda Queise, který zaváděl na panství nové odrůdy a nové technologické postupy ve vinohradnictví (Markel, 2001, s. 47). Trend rozšiřování vinic je patrný i v posledních 20 letech.

5. Závěr

Text věnovaný ekonomice krajiny mezi Hrušovany a Znojemem nastínil ekonomickou a společenskou dimenzi zrodu vernakulární krajiny. Analýza ekonomických procesů formující tuto hospodářsky využívanou krajinu vychází z historických dokumentů a z grafických podkladů prvního a druhého vojenského mapování. První vojenské mapování zachycuje krajinu v okamžiku největšího rozkvětu kulturní barokní krajiny a je tak vhodným výchozím bodem pro pozorování změn, které se v krajině odehrály. Změny, které se v současnosti v krajině odehrávají, se vrací z velké části zpět k funkční různorodosti barokní krajiny. Polí, kterých prudce přibývalo v první polovině 19. století, nyní ubývá, naopak znovu se do katastrů obcí vrací více vodních ploch, luk, lesů, mokřadů a vinic. Krajina ve své zvolna obnovované, rozmanitější podobě je v jistém slova smyslu skutečným reliktem krajiny

barokní, člověkem intenzivně obhospodařované a obývané. Barokní člověk nepotřeboval nutně a nezbytně spektakulární scénérie či krajinné kompozice (byť i těch si dokáže vážit), stačí obyčejná zemědělská krajina, rozmanitá a přitom nezáměrná, dotvářená drobnými sakrálními památkami jako milníky každodenních cest, lokálními dominantami kostelních střech a věží, jednoduchým urbanismem sídel, neplánovaným, avšak funkčním.

Zkoumaná oblast je krajinou, jejíž kvality neformovalo politické či majetkové centrum, automaticky k sobě stahující prostředky z jiných území, jako tomu bylo v případě Mikulovska či Znojemska. Naopak, tato krajina je spíše oblastí, odkud peníze odtékaly, takže její krása spočívá v něčem jiném, než je umělá kompozice větších krajinných celků či okázalé centrum politické moci a ekonomické síly. Je to krajina, která v sobě nese odraz společenských a kulturních postojů mnoha jednotlivců z mnoha generací. Není promyšleným dílem jedné geniální mysli, jednoho centra či jedné koncepce. Je spontánním dílem mnohých, dílem zvolna rostlým, pomalu se proměňujícím, formovaným jak společenskými konvencemi, tak ekonomickými tlaky a výkyvy na trzích. Vernakulární krajina je tak ve své historické dimenzi živou, zvolna doplňovanou učebnicí hospodářských dějin regionu.

LITERATURA A PRAMENY

- [1] AUER, J. (1994): Znojemské vinice a znojemské víno od pradávna do roku 1850. *Ročenka Státního okresního archivu ve Znojmě*, sv. 7, s. 15–86
- [2] DUBRAVIUS, J. (1953): O rybnících: věnováno Antonínu Fuggerovi. In: ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD, KABINET PRO STUDIA ŘECKÁ, ŘÍMSKÁ A LATINSKÁ: *Sborník filologický I – Svazek 2*
- [3] ELIÁŠ, J. (2001): *Vodní mlýn ve Slupí (Stavebně-historický průzkum)*. [on-line] [cit. 2015-01-20]. Dostupné na: http://shpelias.cz/SHPela/SlupMlynHistPruzkumWeb_96InfCry.pdf
- [4] ELIÁŠ, J. (2001): *Smutný osud tasovického mlýna*. [on-line] [cit. 2015-01-20]. Dostupné na: http://www.shpelias.cz/SHPela/MLYN_TASOVICE_clanek011.pdf
- [5] ELIÁŠ, J. (2011): *Tasovice: mlýn a rezidence*. [on-line] [cit. 2015-01-20]. Dostupné na: http://www.shpelias.cz/SHPela/TasMlynEla2011WebFuRo_InfCry.pdf
- [6] HERTOD, J. F. (1669): *Tartaro Mastix Moraviae*. [on-line] [cit. 2015-01-20]. Dostupné na: http://reader.digitale-sammlungen.de/en/fs2/object/display/bsb10285504_00001.html
- [7] HLAVAČKA, M. a kol. (2014): *České země v 19. století: proměny společnosti v moderní době II*. Praha: Historický ústav AV ČR

- [8] HURT, R. (1960): *Dějiny rybníkářství na Moravě a ve Slezsku. 1.-2. díl.* Ostrava
- [9] JANÍČEK, K. (1996): Ohlédnutí za životem Volfa Dětřicha z Althannu (1575–1621) se zvláštním zřetelem k jeho účasti na českém stavovském povstání a k hospodářskému a majetkoprávním poměrům na vranovském panství. *Ročenka Státního okresního archivu ve Znojmě*, sv. 10, s. 8–43
- [10] KACETL, J. (2012): Slavná minulost a přetržená přítomnost tzv. Propojovací dráhy c. k. Společnosti státní dráhy (StEG) z Vídně do Brna a Znojma. *Ročenka Státního okresního archivu ve Znojmě*, sv. 26, s. 52–74
- [11] KVĚT, R. (2001): Římské cesty na jižní Moravě a staré stezky. *Jižní Morava: vlastivědný sborník*, sv. 40, s. 269–272
- [12] MARKEL, M. (2001): Moderní historie Jaroslavic. 1. Příběh procesu modernizace. *Ročenka Státního okresního archivu ve Znojmě*, sv. 15, s. 36–69
- [13] MARKEL, M. (2002): K posloupnosti mlynářů ve Slupi. *Ročenka Státního okresního archivu ve Znojmě*, sv. 17, s. 36–45
- [14] MARKEL, M. (1998): Lichtenštejnská privilegia pro Dyjákovice po třicetileté válce. *Ročenka Státního okresního archivu ve Znojmě*, sv. 12, s. 55–85
- [15] MARKEL, M. (2000): Poddanský a sociální statut jaroslavických sedláků v raném novověku. *Ročenka Státního okresního archivu ve Znojmě*, sv. 14, s. 10–51
- [16] NASSAUER, J. I. (1995): Culture and changing landscape structure. *Landscape Ecology*, roč. 10, č. 4, s. 229–237
- [17] POŠVÁŘ, J. (1977): Znojemské viničné právo. *Jižní Morava: vlastivědný sborník*, sv. 13, s. 120–128
- [18] SVOBODA, F. (2014): Vznik a uchování kulturního kapitálu na příkladu kulturní krajiny Mikulovska. *Scientia et Societas*, roč. 10, č. 3, s. 146–159
- [19] ŠTARHA, I. (1994): Hrdelní soudy na Znojemsku. *Jižní Morava: vlastivědný sborník*, sv. 30, s. 49–57
- [20] VÁVRA, M. (1974): Zvelebovací vinařská činnost na Moravě na počátku 19. století. *Jižní Morava: vlastivědný sborník*, sv. 10, s. 116–123
- [21] WANG, Y. K., GUOPING, Z. H. (2005): Discussion about the Vernacular Landscapes and Their Implications to Modern Landscape Architecture. *Huazhong Architecture*, č. 4. [on-line] [cit. 2015-01-20]. Dostupné na: http://en.cnki.com.cn/Article_en/CJFDTOTAL-HZJZ200504040.htm
- [22] *Archiv obce Vrbovec*
- [23] *První vojenské mapování – textová část*
- [24] *G 140, Rodinný archiv Dietrichsteinů*
- [25] *F 53, Velkostatek Jaroslavice*
- [26] *Fond 177, Velkostatek Moravský Krumlov*
- [27] *Fond F6, Velkostatek Hrušovany*
- [28] *Fond E 57, Premonstráti Louka*

KLÍČOVÁ SLOVA

kulturní krajina, hospodářské dějiny, proměna krajiny

Economic and social characteristics of the formation of the so-called vernacular landscapes: the cultural-historical contribution to economic history

ABSTRACT

This article discusses the economic and historical context of landscape development on Moravian border. Landscape pattern in this area is vernacular. There is a cultural landscape, whose main purpose is to satisfy essential human needs. This type of landscape can be defined by using several social and economic characteristics. These characteristics are: fragmentary administration, absence of a center of power, absence of development axes and dependence on local, predominantly agricultural production. Particular attention will be aimed to historical changes of landscape and transformative landscape effects of changes in the markets for agricultural products.

KEYWORDS

cultural landscape, economic history, landscape transformation

JEL CLASSIFICATION

L66, L83, Q01

The role of certain Russian cultural features on the development of democracy in Russia

► Ing. Soňa Gullová, Ph.D. » Department of International Trade, Faculty of International Relations, University of Economics, Prague¹

* Russia certainly is, and at least in the near future will continue to be, one of the most important countries of the world. After the collapse of the Soviet Union, Russia managed to overcome crises and turmoil of the 1990s. At present, it is facing many problems which remain to be solved, such as poverty, alcoholism, corruption or scientific and technological backwardness. However, the most essential problem that challenges Russian leadership these days is a decision which way to direct its further development. Many experts say that this decision was actually made long ago and that Russia is striding in the footsteps of Western European countries and the USA on the path towards democracy. Other experts maintain the exact contrary.

Russia has undergone a unique historical development, because of its geographical position between East and West, and also due to specific geographic and climatic conditions. Both the European and Eastern culture have influenced the Russian territory. A common mistake made by Western scholars and journalists who criticize Russian democracy and political proclamations (including the ones released by international relations representatives), is that they consider Russian society to

be identical with the European one and completely misunderstand the world famous assertion by Nikolai Berdyaev and Fjodor Tjuchev saying that “Russia cannot be understood through reason, only believed in”.²

Frequent criticism of Russia’s political scene for violating the principles of democratic government and insufficient extent of democratic reforms suggests that Russia has still not adopted democracy as its preferred form of government. Criticism of Russian democracy is frequently expressed in publications and appearances produced by Western journalists, publicists, sociologists or political analysts who often depict ordinary Russians and Russia as a country calling for democracy and the Russian government as a tyrant, who refused to listen to these pleading voices. But has the entire Russian society really craved for democracy from time immemorial? So far it seems that poll surveys conducted among residents of Russia as well as scientific conferences give two completely different, even opposite answers to the simple question: “Is democracy really implementable in Russia?”

¹ E-mail: gullova@vse.cz.

² Nikolai Alexandrovich Berdyaev (1874–1948) was a Ukrainian Christian philosopher and writer, Nobel Prize winner for literature. His best known works include: *Origins and meaning of Russian communism*, *Freedom of the Spirit*, *New Middle Ages: Reflections on the fate of Russia and Europe*, etc.

1. The most important concepts of the formation of Russian identity and culture and their impact on acceptance of democratic principles

1.1 A permanent feeling of danger and a permanent expansion

The Russian state began to develop on a land that was, in geopolitical terms, rather unfavourable. Broad plains without natural boundaries such as mountains, sea or rivers were open to enemies. Fear of external attack can be traced throughout the the country's history.³ We can mention the Huns, Avars, Khazars (1st century), the Teutonic Knights and the Mongols (13th century), Lithuanians (14th century), Chinese (18th century), Poles, Swedes and French led by Napoleon (19th century), then the Germans (led by the emperor and then by Hitler in the 20th century) just to give an example of the largest armies that have ever invaded Russia.

The feeling of permanent threat has had a significant influence on the development of the Russian national culture. Its population has lived in permanent fear of external attack, therefore sought security⁴, certainty and stability. Such safety was achievable only by forming a centralized state, using its organized force of collective. The population has therefore willingly forfeited a large part of their freedoms in favour of safety.

"Only such state that was stronger and more powerful than the surrounding enemies could survive and continue to maintain its statehood. Military power and size have become a significant source of legitimacy, justification and an objective

of the actual existence of the state and its elites."⁵ The fear of external threat has also brought a characteristic conservatism into politics and into the Russian way of thinking in general. Hence in Russian thinking style, any change means some degree of instability and chaos. Any instability equals a weakness and an enlarged vulnerability against an external attack.⁶

This conservatism led not only to the establishment of a centralized management (which transferred power to lower levels) but also to the creation of bodies pursuing execution of orders and regulations issued by the top power. Already tsar Ivan III. (1440–1505) appointed special authorities of political police (the so-called "oprichniki"). Their role was gradually taken over by one department of the tsar's office, later it was NKVD (People's Commissariat of Interior) and finally the KGB (Committee for State Security). This system lasted for several centuries and has resulted not only in a deep rooted feeling of obedience, bordering on fear of the ruling power, but also in the feeling of danger when "stepping out of the line".⁷

"Tsarism" undoubtedly belongs among the most important social and historical features of Russia (for Russia at certain moments, the term "ruler" was more important than "state"). According to many historians, the roots of "tsarism" stem from Byzantine and Mongolian influences. The word "tsar" is a Russian derivation from the word Caesar (or rather from the Byzantine emperor, who through the personality of Emperor Constantine embodied a continuity of the Roman Empire).

Additionally, the influence of the Tatar-Mongol civilization is no less important, as the Mongols brought the principle of primogeniture and com-

³ Fleková (2000).

⁴ It is also an interesting linguistic fact — unlike most world nations, the Russian word for "security" has a much greater importance than "danger". While European nations attach to the word "security" a positive meaning and the word "danger" is its negation, the Russians perceive it the other way around. For them, the word "danger" has a positive meaning — "opasnost", and its negation creates the word "security" — bezopasnost. (Macek, 2002)

⁵ Macek (2002).

⁶ In this sense, we can observe a more short-term orientation of the Russian way of thinking, because a change can also result in a long-term strengthening, but in a short term, it always brings a disruption of balance and therefore weakening.

⁷ Fleková (2000).

pletely changed Russian perception of their ruler. "Since the late 15th century, a ruler had been understood as a real guarantor of the state. His personality replaced the church and its representatives."⁸ The Mongols forced the population to live in an absolute obedience and humility, which actually bordered on absolute resignation and fatalism. Besides, the original nobility had to change its behaviour in order to serve the Tatar rulers, because Tatars needed Russian noblemen to assist in building a local apparatus that would maintain order in occupied territories, ensure fees collection, taxes, food supplies, manpower etc. The Tatars charged Russian princes with the execution of these tasks and in turn they required absolute loyalty and obedience. Therefore, these princes gradually became cruel autocratic rulers, whose subjects were obliged to be absolutely obedient.⁹

Jan Slavík, a Czech historian, holds a slightly different opinion on the origin of tsarism. According to him, the Tatar and Byzantine influences are a phenomena that had played a role especially in the Middle Ages, while tsarism occurred as a result of the dismal domestic situation in the early modern times.¹⁰ He thus sees tsarism as a natural consequence of historical necessity and the Tatar and Byzantine influences are only elements, which gave a form to this phenomenon, but did not create its contents.

1.2 Isolation

Another important determinant of Russia's development was its remoteness. Russia had been relatively isolated from major trade routes for centuries. Commerce brought not only wealth to towns and villages lying on such corridors, but also new cultural impulses and contact with other civilizations. The unfortunate Russian isolation was com-

pounded by the absence of access to a non-frosting sea which made the Russian involvement in international trade even more difficult and also kept this vast state largely beyond main European and world developments. Russia had also never been part of any significant developmental waves that had shaped modern European culture. In the period of European Renaissance, which began to shape individualism, so typical for Western culture, Russia had only just broken free from the Mongol domination and begun to build its path to European education and culture. While a strong middle class (with its members as reform bearers) began to develop in Europe in those days, Russia remained a large, backward, mainly agrarian empire dominated by autocratic dynasties with a sacred task of protecting the true faith against the barbarians from the East and heretics from the West.¹¹

Russia's isolation also reflects in the contrast between towns and villages. At the time when most Western European countries were focused on the process of internal consolidation, Russia was still ensuring its external borders. Due to its geographical position, Russia was predestined to become an expanding state. This expansion lasted four centuries, and every single year Russia grew by the size of the entire Bohemia.¹²

Consolidation (associated with bureaucratization) requires a sufficient population density within a given territory, but the desirable number of inhabitants was impossible to reach due to constant expansion.

The scarcity of towns and their significantly limited interconnectedness became a particularly painful issue (there was no network of mutually interconnected cities in Russia, as it was common in other parts of Europe at that time). Towns and cities play a role in the development of national culture, since they are a platform for interaction →

⁸ Macek (2002).

⁹ Fleková (2000).

¹⁰ Dvořák (2006).

¹¹ Goehner (2001).

¹² Dvořák (2006), *Bohemia — western part of the Czech Republic* (52,065 km²).

→ among large groups of people and it can be assumed that the denser and more interconnected a network of municipalities in a given state, the more unified the national culture is. Absence of urban areas as cultural, civilizational and administrative centres can probably shed light on an interesting phenomenon, which is unprecedented elsewhere in Europe: the ecclesial tradition dominated over the national one, or in other words, for the majority of Russians the church was a source of identification and sense of belonging to the Russian State. The Orthodox Church and the tsar mattered much more than nationality itself. In addition, the lack of urban density made it impossible for towns to have a civilizational, cultural or administrative effect on its rural surroundings. Thus Russian countryside was basically developing more or less independently, which has led to considerable backwardness. The backwardness of Russian rural countryside, also partly caused by harsh climatic conditions, was so exceptional that we can talk about stagnancy.

1.3 Russian idea and Russian messianism

The Russian idea is a term denoting a specific historical-religious concept that characterizes and explains the peculiarities of Russian culture and Russian history.¹³ The idea of a unique mission of the Russian nation towards all humanity followed from the Russian idea (in hardly any culture has it played such an important cultural and historical role as in Russia).

This idea of a special historical destiny of Russia — Russian messianism, began to form in late 15th century, when Filofei, a monk of a Pskov monastery, wrote three letters¹⁴: “A letter against astrologers” (addressed to Mikhail Grigorievich

Munechin, a representative of Pskov principality administration), “A letter of cruising” (to Vasily Ivanovic, Moscow Grand Duke) and finally “A letter about injustice against the Russian Church” (addressed to the tsar Ivan Vasilyevich). In these three letters he formulated the idea of the so called Third Rome. According to Filofei, there used to be two bastions of Christianity: Western Rome (Rome) and Eastern Rome (Constantinople). Filofei claimed that Rome had turned away from the true faith when they began to use unleavened bread (i.e. accepted the teachings of Apollinarius of Laodikeia). In addition, emperor Charlemagne (742–814) and pope Formosa (891–896) directed the West to the path towards catholicism.¹⁵ The second Rome was vanquished by the Turks, who conquered Constantinople in 1453. According to Filofei, Russia and especially Moscow must launch a divine mission to become guardians of the true faith: “Two Romes have fallen and emerged, Western and Eastern, but Moscow carries a designated fate that it will become the third Rome and there shall never be a fourth.”¹⁶

Slavophiles saw Russia’s role in the history of mankind likewise. Their principal works stem from the 1840s to 1860s, i.e. from the same time when Europe was convulsed by instability and revolutions and when the decadent stream appeared in European culture (represented by writings of Charles Baudelaire, Paul Verlaine, J. A. Rimbaud etc.). Slavophiles regarded European culture as rotting, under the influence of demons and overall doomed to extinction. On the contrary, in the Russia of the time, strict discipline was still a dominating force (maintained by the state absolutism), hand in hand with strict morality (promoted by the Orthodox Church).

The Russian muzhik embodied the religious ideal of a human being for slavophiles. They be-

¹³ Fleková (2000).

¹⁴ Filofei is widely accepted as the author of all three letters, but it is likely that he authored only the first one (“A letter against astrologers”). (Příhoda, 2009)

¹⁵ Příhoda (2009).

¹⁶ Masaryk (1995).

lieved that Russia was a country divinely ordained to redeem declining Europe through its humility and piety. Maintaining true morality, faith and culture was in slavianophiles' eyes seen as the true Russian task and these elements would be gradually passed on to miserable Europe, later on to the entire humanity and finally the whole world would return to "the right path". Vladimir F. Odoevsky was one of the first to formulate the theory of the

the worldwide revolution was approaching, albeit slower than he had originally expected, and Russia's historical mission is to become a bastion of communism and preserve it until the time of seeing the light comes for the rest of the world.

After the collapse of the USSR, a crisis of identity and ideological vacuum occurred in Russia. Since the 15th century, the Russians had been aware of their historical role. But nowadays, they

As already mentioned, the experience of the Russian society with having a democratic form of government is very limited — eight months in 1917 and then from 1989 to the present. In none of the two periods liberal democracy has fully developed, though. Practically, Russian society has never experienced true democracy.

"Russian idea" in his work called "Russian nights", claiming that "The West is dying... We, Russians, we need to save not only the body but also the soul of Europe..."¹⁷

Even Vladimir I. Lenin parted from the assumption of Russia's exceptional role in the history of mankind in his writings about the proletarian revolution. He knew that Russia was an agrarian, backward country. Therefore, in accordance with the teachings of Marx, he believed that in Russia socialism could not win immediately.¹⁸ Conversely, Western Europe, in his opinion, had already reached the stage of advanced capitalism, in which the revolution must necessarily occur and workers will take power in their hands. But such revolution outbreak requires some sort of a trigger, which, according to V. I. Lenin, was the historic task of Russia. The First World War brought an opportunity for starting the revolution, but contrary to Lenin's expectations, Europe did not follow the Russian example, even though he had sent his agitators to Western Europe. However, Lenin kept arguing that

are still searching for the new one. This topic is very broad and also includes the issue of the Russian messianism. Former Russian president Boris N. Yeltsin characterized the problem of Russian national idea and national identity as follows: "The monarchy, communism, perestroika. Each stage of Russian history had its ideology. Only we have none." He actually appointed a committee to find "the best idea for Russia" in 1996. Anyway, this committee did not have any sensible outputs.¹⁹

President Vladimir Putin has chosen a different approach to the issue of the identity crisis. He has returned to national traditions, which he merged with some traditions of the Soviet system. Putin draws attention to great successes and victories of the Russian people (e.g. war victories). He points out that Russia had beaten opponents and enemies, whom other countries (even the most developed, richest, most successful and most civilized European ones) could not defeat.

According to some other authors (e.g. a Czech historian Jan Slavík), the Russian messianism is

¹⁷ Odojevskij (1844).

¹⁸ Bouček (2000).

¹⁹ Duncan (2005).

merely an excuse for persistent poverty and backwardness. From the perspective of cultural values it does not matter whether or not the Russian messianism is a fiction, to which ordinary people can look forward to with hope. The bottomline of the “Russian idea” is that the Russians have always believed and still firmly believe that Russia plays a great, irreplaceable role in history. This role is currently not precisely defined. Yet it is widely assumed that a prospective new definition will again be based on its historical formulations that require the preservation of stability and power in Russia, because only strong Russia can ensure both preservation and expansion of the “right” ideas.

1.4 Orthodoxy

Orthodoxy (one of the most important cultural factors) influenced Russian culture especially during the era of the so called Holy Russia, when it became the main source of both moral values and national self-consciousness. Most Russian muzhiks were primarily orthodox believers and only the relation to their religion made them feel Russian. Religious traditions actually surpassed the national ones. A new cultural value paradigm, later called “sobornost”, came into existence at that time. “Sobornost” can be understood as a spiritual closeness of masses (seeking together, collectively the path to salvation) and boundless faith in their ruler’s flawless actions.²⁰

A close link between the state and the church had been typical for Russian society from the outset of Orthodoxy. In the Orthodox concept, the tsar is more than a secular ruler, he is Christ’s representative on earth, and thus head of the church. Konstantin N. Leontiev wrote in his work: “Tsar is the highest and the greatest authority, whatever he does is good and lawful, his actions must not be judged by their consequences — a person, who

cannot understand it, is perhaps a good person, but not a Christian, not a right Russian.”²¹

The revolution in 1917 brought a rapid change — a transition from a society based on the Orthodox religion to a social order built on mass atheism. According to an opinion poll conducted by The Institute of Sociology of the Russian Academy of Sciences and published by Rossiyskaya Gazeta, Orthodox believers account for 80% of the Russian population. Atheists make up 7% of Russian population (in 2009 it was 12%). However, there are very few practitioners. Only 11% of all Orthodox Russians attend church ceremonies and only 20% of them regularly pray. People with a really firm faith, who truly celebrate orthodox holidays and regularly go to church, make up only 4% of the total number of Orthodox believers.²² It is obvious that Orthodox religion is more a source of national identity than a mere religion. Such large increase in people who claim allegiance to Orthodoxy after seventy years of atheism suggests that Orthodox religion is still very close to ordinary Russians.

The influence of Orthodox religion on the development of democracy in Russia is also reflected in the innate respect towards authorities (especially to the tsar), in deference to the traditions and in the belief that only a compliance with those traditions can help us achieve the “right” goals. On the contrary, any change in traditions could debauch them. Another important factor is the Russian mysticism — Russians rely more on their emotions, feelings, etc. than nations of Western Europe, who rely more on rationality and logic.

1.5 Europeanisation

Russia (particularly its European part) has always been influenced by European affairs and culture. European influence was largely manifested during the reign of Peter I. and Catherine II., who

²⁰ Vlček (2002).

²¹ Leontiev (*Selected Writings*, New York, 2009).

²² Rossiyskaya gazeta (2013).

sought to modernize Russia according to European models.

Peter I. tried to resolve the dismal developments in Russia and to raise Russia's potential to become a superpower by copying European models, while also aiming at consolidating his own power. With this objective in mind, he focused on the implementation of economic, political, religious and social reforms, which were not entirely successful. He implemented these reforms unsystematically and violently, which led to a split in society. One part agreed and supported Peter in installing modern Western concepts, whereas the other part of Russian society stood firmly against reforms – they wanted to conserve Russian traditions and Russian distinctiveness. Europeanization noticeably affected only large towns and cities, while rural countryside remained virtually untouched, since his reforms proceeded very slowly outside large urban areas. Part of the old Russian aristocracy also rejected Peter's reforms, therefore Peter created a new, fully loyal aristocracy, which adopted the European way of thinking and broke away from Russian traditions and roots. Western culture, customs, education and languages were spreading by hiring German and French teachers and governesses, who came to Russia. Due to the Europeanisation implemented by the tsar Peter I., the Russian nation divided into two parts: the traditional one, which represented the majority of the Russian population, and the pro-European one. Although this group represented only a fraction of the population, it held all power in its hands.

Europeanisation during the reign of Catherine II. had mainly a spiritual impact. Catherine was German, never happy with the Russian mentality, therefore she was promulgating a Western way of thinking in Russia. She tried to persuade the Russian elite to begin to study European science, philosophy, culture and accept it as their own. Catherine

deepened the split in the Russian society as its masses remained stuck in “sobornost” and in an infinite belief in Old Russia.²³

1.6 Slavophile movement

The most important representatives of slavophilism include Ivan V. Kireyevsky (1806–1856) and Alexander S. Chomyakov (1804–1860). They refused Europeanisation and argued that it was an insensitive interference in the natural development of the Russian culture, resulting merely in unhealthy bipolarism of Russian society – they claimed that Russian intelligentsia began to imitate European models, and it was only a Russian muzhik who retained the “right purity”.

Slavophiles based their stance on an assumption that ordinary Russians have no political ambitions, do not try to gain power and voluntarily entrust themselves to the hands of invited leaders.²⁴ According to slavophiles, the Russians are a non-state nation; they perceive political power as a sin and a burden, not as a privilege. Their ruler is a Savior, who bears the sin of governing, rescues the souls of ordinary people and condemns himself to damnation. Slavophiles promoted theocracy, generally despised state as a system and did not respect it. They also refused individualism.

Besides, slavophiles inclined to mysticism. They believed in the power of faith and in the spirit of Russian traditions. Internal morality clearly dominated over addressing social, economic and political problems. On top of that, they refused to codify the Constitution, as in their opinion, no document can replace such sort of civil freedom, which is built on ethical principles.

In essence, the slavophiles rejected democracy, since not only was it a Western form of government, but especially because this form did not match the “Russian nature”. Democracy would

²³ Viček (2002).

²⁴ Slavophiles argued with a unsubstantiated legend by a chronicler Nestor (11th and 12th century), who claimed that the original inhabitants were not able to rule on such a vast territory, so they invited Prince Oleg.

→ have forced a Russian muzhik to participate in the government, which he naturally does not want. Thus democracy would have brought new problems to face for an ordinary Russian muzhik and these new issues would have turned him away from his goals, from his “true” life.

1.7 Pan-Slavism

Pan-Slavism, similarly to slavophilism, emphasizes the specificity of Russian culture, highlights the advantages of Russian traditions and opposes the uncritical acceptance of European culture. However, pan-Slavism comes with new features such as nationalism, confrontational character and superiority of the Russian nation. This political programme intensively promotes the idea of the messianic role of Russia in the history of mankind and the obligation of the Russian nation to spread Russian Orthodoxy (as the only “right” religion). The best known ideologues of pan-Slavism are undoubtedly Nicholas J. Danilevsky (1822–1885) and Mikhail N. Pogodin (1800–1875).

Pan-Slavists regarded the other Slavic nations as allies and relied on their close cooperation. They built their vision on cultural, linguistic, moral and customary proximity and on relative geographical adjacency. They joined the fight against Europeanisation with enforcing the “true” faith and with the idea of a united Slavs. According to pan-Slavists, Russia was supposed to guarantee freedom for all Slavic nations and unite them in a single cultural entity, which would be led by the Russian tsar, and the only possible culture would be Russian Orthodoxy.

Obviously, pan-Slavism completely rejects the concept of democracy, perceives it as a form of government utterly inappropriate, even malignant for Russia. Due to these ideas, this political stream is more often called “pan-Russism”.

1.8 Pro-Western political movement

The most important representatives of this trend are: V. G. Byelinsky (1811–1848), A. I. Herzen (1812–1870) and B. N. Cicerin (1828–1904). They all promoted the opinion that Russia should continue with the reforms of Peter I. and Europeanise itself. They parted from the assumption that Russia anyway did not have any own ideas and cultural elements, worth promoting and spreading around the world. They also criticized the Tartar domination, which caused a considerable backwardness of Russia.

Westerners also advocated an immediate commencement of liberalization and democratization of Russian social and political life. Their theory said that free individuals would contribute to the economy and prosperity.²⁵ Liberalization and democratization were understood as organized processes and these prospective processes should be governed by the highest Russian institutions: the tsar, the Senate and the Orthodox Church, but in a peaceful, smooth way i.e. these changes would not have triggered any impulses to some kind of revolution.

1.9 Euroasism

The October Revolution of 1917 prompted a massive emigration of Russian intelligentsia representatives. Although their most frequent destination was France, the second most favoured place where to settle down was Prague. And it was in Prague where, probably in the early 1920s, a new historical and political system called “Euroasism” began to be formed.²⁶ Its supporters emphasize the Asian influence on the development of Russian culture and consider it to be significantly undervalued. According to them, the Slavophiles did not pay proper attention to influences from the East and greatly overestimated the Western European ones.²⁷

²⁵ Vlček (2002).

²⁶ Voráčěk (2004).

²⁷ Voráčěk (2004).

Euroasists claimed that Russian culture could not be included in any cultural group or cultural zone, therefore they often spoke about a “special Russian way of development”.

Euroasists also rejected the Western culture and critically commented on Western European democracy and parliamentarianism. They insisted on that these features are incompatible with Russian cultural environment. They asserted that states and nations are not ruled by some special human beings or institutions, but by uniting in ideas. Even Bolshevism was judged by them as a phenomenon that stemmed in Europe and was only imported to Russia as the next step of Europeanisation. Additionally, they argued that the “true” Russian culture is incompatible with egoism or individualism, conflicts or vulturisms and that Russian society is peaceful, solidaristic and homogenous. For these reasons, the Euroasists rejected pluralism of political parties.

They assumed the adoption of the principle of indirect (representative) democracy, in which elected representatives would pass laws along with other measures and also elect the head of state. These elected representatives would come from various social backgrounds, ethnic groups and territories, but all of them would defend the interests of the entire society. In exceptional cases, Euroasists would approve a plebiscite. A proposed head of state — “the elder” — should be armed with broad powers and his election period would last for three years with the possibility of re-election. In Euroasists’ eyes, he was not supposed to be a leader with dictatorial powers. They basically desired to install some form of a strong presidential system in Russia.²⁸

Even though Eurasians rejected Western-style liberal democracy, they did not refuse democratic system of government. Democratic principles were accepted and understood as means of expression of the will of Russian people i.e. The Russian idea.

Nevertheless, they were firm in their criticism of Western democracy, especially for its mechanical nature, rationality, neglecting of spiritual values etc. Euroasists argued that society should not be built on all sorts of speculations, but on stable spiritual foundations.

The Euroasian movement fell apart in the 1930s, but its principal ideas were restored after the collapse of the USSR. A new stream, called “*no-vο-euroasism*” and shaped by works of L. Gumilov and A. Dugin, characterizes the current political and ideological thinking of Russian elites. Even the current president, Vladimir Putin perceives Russia as a separate, distinct culture and stresses that Russia must be strong and needs to develop without experiments based on affairs with liberalism.²⁹

An ongoing clash between Russia and Europe has been around in post-Soviet Russia — Euroasians are in dispute with Atlantists over the future heading of Russia. This phenomenon represents a strong parallel with the row between Slavophiles and Westerners in the 1800s. The Atlantists believe that Russia belongs to Western civilization and that it was abruptly cut off by the Bolshevik Revolution in 1917. The Atlantists promote Russian integration into European structures, into the institutions of the European Union and into the North Atlantic Alliance. However, their impact has been significantly declining since early 1990s and currently the Atlantists’ voice is almost unnoticeable.

1.10 Socialist period

Socialist Russia emphasized the size and power of the state. Russia was supposed to be prepared to face any external enemies. As already mentioned, the theory of Russian messianism was also alive, although it now took a different form. Moreover, the relationship to authorities also remained essentially unchanged. Tsar’s position was consequently replaced by Lenin and later by Stalin. →

²⁸ Voráček (2004).

²⁹ *Hospodářské noviny* (2011).

→ Their exposure in mausoleums (Stalin's body only between 1953–1961) also testifies their adoration. Besides, the attitude of ordinary citizens to the state did not change much either – the vast majority of Russian citizens remained passive in relation to the political system and dissociated themselves from specific mechanisms of power or from any efforts to participate actively on civic life etc.

The biggest change was the move away from religiosity and mysticism towards atheism and materialism/technicality. Most of the 79,000 churches existing in 1912 were closed and only 11,000 were left in 1990. The decline in religiosity outside big urban areas was less dramatic as religion remained rather strong in the country and especially in the peripheral parts of Russia. Overall, the decrease in religiosity seems smaller than we might expect after 70 years of official atheism.³⁰ The total number of believers rose sharply in all parts of Russia after the collapse of the USSR. We can, therefore, assume that ordinary Russians retained their religiosity during the communist era, even though they did not present it outwardly.

Hence we conclude that the socialist era Russia in fact did not bring any significant change in terms of concepts underpinning Russian culture.

2. The main obstacles to the development of democracy in Russia

When examining this question, we must understand that the Russian society is still hugely inconsistent. It is principally divided into two categories: a group of elites and masses of millions of Russians, who stick to the traditions of the Orthodox mysticism and conservatism. Compared to broad masses, the Russian elite is rather open to new, modern ideas and to scientific knowledge and bears the most important reforms in the country.

This is in line with the fact that Russian society has almost always been reformed “from top to down”.

Nowadays, the main initiator of the gradual process of liberalization and democratization is the state, as there has been a persisting absence of individual activities and willingness to participate.³¹

The Russian society has been evolving in an atmosphere of permanent fear of an outside threat, which has resulted in a general belief that Russia, in order to survive, must be strong, large and stable. This idea dominated the Old Russia, as well as in the Tsarist and Soviet Russia and continues to these days. This theory is supported both by the parliamentary elections outcomes in 1993 and 1995 and by popularity and rhetoric of Vladimir Putin. Thus it is obvious that any democratic principles may be accepted in Russia only under the condition that they ensure stability and power for Russia. Historically, this assertion is evidenced by the fact that democratic reforms have never occurred until Russian international position had been weakened by some political and/or military defeat, for example: the abolition of serfdom after losing the Crimean War, October Manifesto after the defeat in the Russo-Japanese War, after the March revolution caused by the failure of Russian troops in the First World War and democratization after the collapse of the Eastern bloc.³² The ability to succeed against foreign enemies and to ensure both the stability and the strength of the country (regardless of the means) became basic elements legitimizing power in Russia. For example, one reason why the Bolshevik Revolution succeeded in 1917 was their leaders' capability to set up an effective organization of the country.

Currently, there is a dominating concern, almost tangible throughout the whole Russian society that the introduction of “too loose liberal democracy” will only lead to chaos, anarchy and

³⁰ Švankmajer (2004).

³¹ Holzer (2003).

³² It is not a military defeat, but there has been a speculation about the impact of the Soviet failure in the Afghan War (1979–1989) on the breakup of the Soviet Union, etc.

ultimately to the disintegration of multiethnic Russia. There are many more or less autonomous republics that remain in the federation only thanks to generous subsidies to their local governments and due to fear of military intervention if they attempted to gain independency.³³ Besides several outlying areas such as Chechnya, Dagestan or South Ossetia, which all have shown their interest to become independent, also the inland Tatarstan has given hints about its possible secession from the Russian Federation.³⁴ In case of a full adoption of democracy in today's Russia, it is quite likely that all these republics would really separate. Vadim Kirpichev has written about democracy in Russia: "The Russians do acknowledge democracy many positive qualities. Democracy is a tool in the fight for human rights, it allows authoritarian power and gives it a human face, the absence of democratic mechanisms makes peaceful changing of government elites impossible... Democracy is also an instrument of instability and the first step towards the disintegration of multiethnic Russia."³⁵ History itself confirms that all major attempts intending to spread democracy have all weakened and reduced Russia (think of e.g. territorial losses after the Brest-Litovsk peace or of the collapse of the USSR).

On the other hand, it is the economic power, not the size, that makes any given state strong and powerful in today's globalizing world. Liberal democracy has demonstrated in all parts of the world that it effectively supports economic development and growth.³⁶ Anyway, an assessment of the impact of democracy on Russian economic stability goes beyond the topic of this study.

Two other important characteristics of Russian culture go hand in hand with a desire for stability and strength. Firstly it is mistrust and unwillingness to any change — an aversion to uncertainty,

and secondly, it is respect for authority, because only a strong centralized state with a strong leader could ensure stability in the multinational Russia. This assertion is deeply supported by the fact that the masses have always sought some democratic reforms only when the economic and political situation became extremely difficult, almost unbearable (economic crisis together with war failures in 1917, another economic crisis and finally the collapse of the Eastern bloc in 1989).

Conservativeness, shown by ordinary Russians, is in my opinion firmly linked with religion i.e. with the Orthodox doctrine, which says that any change is potentially dangerous and claims that if we accepted some sort of change, we would betray traditions and leave the "right way" paved by our tradition. The other factor is fear of chaos and instability (or rather of weakness that is a necessary side effect of changes), which is to a certain extent associated with any sort of transition. As a result, basically any change in established traditions is received with distrust and apprehension. However, such fear of change does not constitute a major obstacle for democratic (or other) reforms. As mentioned above, ordinary Russians trust their leaders and trust in their deeds and at the same time there is also a fear of their anger if they (individually or in larger numbers) should stand up against proposed reforms.

Respect for authority, bordering on total obedience towards the ruling power has been deeply rooted in Russians since the Tartar-Mongol domination. This deference to authority had been imposed on ordinary Russians throughout their history up to 1989 (with the exception of a brief period of democracy in 1917). The highest authority in Russia was traditionally the tsar. His cult was later transferred to the communist leaders and consequently to the current president.

³³ Trenin (2009).

³⁴ Vojtěch (2011).

³⁵ Kirpichev (2009).

³⁶ Duedney (2009).

“The main interest has always focused on the leader, not on the party: Lenin, Brezhnev, Gorbachev, even Yeltsin created his own cult.”³⁷ The Orthodox church perceived the tsar as a divine, infallible and benevolent ruler. Everything he did was for the sake of his people, even in cases where his actions seemed rather harmful to his own folk.

The current president of Russia does not function only as a head of state, but he is also a symbol of the state and its future.³⁸ This perception makes it impossible to define the contemporary Russian politics as activist and participatory. The executors of political mechanisms are not oriented towards autonomous and creative processes, but rather follow orders from “the top”. Public criticism towards the government and presidential decisions almost does not exist (or is truly rare). As confirmed by practice, the time before and during elections is almost the only time when any sort of activation of Russian political life can be evidenced. A major role is played by the already mentioned deference to authorities, together with a big fear of retaliation — including a physical liquidation.

Another reason why the Russians express only limited dissatisfaction even though they strongly disagree with the actions of the ruling elite, is a greater tolerance of inequality in the Russian society in general, including power distribution. Their fatalism, associated with a conviction that an ordinary citizen cannot change anything is another factor, and such passive approach apparently enables toleration of higher levels of corruption and paternalism. Taking all these characteristics into account, it is basically confirmed that Slavophiles were correct in asserting that the Russian society is non-state, has no political ambitions and renders power to elites.

Russian collectivism, along with the fear of “stepping out of the line” remain live factors in

Russia's political life. Overall Russian thinking continues to be very collective and the Russians are still trying to maintain some sort of harmony in the society. Together with the previously mentioned predominance of mysticism over rationality in Russian thinking, the opinion of voters towards political parties is based more on a very subjective and emotional perception than on parties' programmes and ideology. This explains why Russian political parties mainly focus on creating their own image and manipulating the public instead of their actual political activities.

Ronald Inglehart, an American political scientist and sociologist, has published his research outcomes, which show that Russian society has been gaining a bit more individualistic characteristics.³⁹ Such increase in individuality not only brings greater emphasis on rationality into voters' decision process, but also makes them less prone to manipulation. On the other hand, his research also shows that this individualism is not followed by an increase in the willingness to actively participate in government.

When judging Russian willingness to accept the Western European model of liberal democracy, we must take into account that since about the 1850s, the identity of the Russian nation has been formed on the basis of comparison (or rather confrontation) with the West.

Despite the belief of some sociologists, political scientists and philosophers that Russia is actually only a mirror image of European culture (“Russia is what Europe already was”), most current scientists share the opinion that Russia is a very specific culture — a blend between East and West — differing fundamentally from any of the two.

Additionally, the concept of an exceptional Russian role in human history is still alive. The Russians see themselves as a truly sovereign nation that, unlike the West, preserves its purity, un-

³⁷ Murray (1997, p. 195).

³⁸ Holzer (2003).

³⁹ Inglehart (1997–2000).

spoiltness and high morality. It stands to reason that a society, which perceives itself as fundamentally different from the Western European culture, may agree with adopting the Western models (including democracy), but only upon their critical assessment and adjusting them to the specifics of the Russian environment. This argument could be used as an excuse for almost any imperfection of Russian democracy, and as a reason for ignoring any criticism coming from the Western.

Overall, from the cultural point of view, Russian society remains a society with an authoritarian form of government, seen. During its brief historical experience with democracy (or better said “Quasi”-democracy), this society had not learned how to use opportunities and rights democracy offers (e.g. the possibility of exchanging elites, etc.). The same can be said about general participation in government, as it also remains marginal to these days.

However, some signs of increase in individualism and inclination towards rationalism may be noticed lately, suggesting that Russian society has embarked on a journey towards liberal democracy. It seems, though, that the journey ahead of them still very long.

I believe that if free liberal democracy were to be implemented in Russia today, given today's circumstances and today's society, the very same people would likely be elected to rule the country. The reasons for this are: insufficient activation and participation of ordinary Russians in public affairs, their tendency to judge a given political party emotionally rather than rationally and last but not least, their innate admiration for power. I believe that the new government would, in particular due to their close connections with the president and his cabinet, again adopt the current form of quasi-democracy, without being challenged and without any loud protests (except for a small group of intelligentsia).

Theoretically, there is, of course, also a second (so-called “crisis”) scenario. Sadly, this version does not seem completely out of question. The in-

dedicated scenario assumes that extremist parties would gain power through widespread corruption and interconnecting with the Russian mafia. Their potential victory would probably mean a complete end of democracy and a complete re-falling into unfreedom.

In conclusion of this chapter, we can summarize that we have pointed out that the Russian cultural environment compounds many obstacles to the evolution of democracy in the country. Nevertheless, none of these obstacles (hardly any criticism towards authorities, requirements on stability and strength of Russia, low rate of participation in public affairs etc.) form an insurmountable obstacle to the development of democracy in Russia. As mentioned above, recent studies by Professor Roland Ingelhart include concrete indications that Russian society has already embarked on the path to “true, real” democracy.

3. Interpretation of history – as a factor influencing the development of democracy in the country

Looking back at Russian history, there is no doubt that Russian experience with Democracy is extremely short. Unfortunately, any attempt to implement this principle has resulted in quite significant, even tragic loss for the Russian society. However, the issue of examining Russian history and its influence on the evolution of democracy in the country goes beyond that.

As already mentioned, the experience of the Russian society with having a democratic form of government is very limited – eight months in 1917 and then from 1989 to the present. In none of the two periods liberal democracy has fully developed, though. Practically, Russian society has never experienced true democracy.

In Russia, first attempts at some sort of democratic reforms occurred in early 19th century. These reform efforts were mostly associated with weakening of the tsar's position, mainly due to defeat at wars. The economic crisis and failures in the First

→ World War both led to the activation of ordinary Russians and resulted in the overthrow of tsarism and significantly contributed to the first steps towards democracy. However, before democracy could really develop, power had been taken over by the Bolsheviks. The main reasons which are considered to have led to the failure of the Provisional government in October 1917 are: continuing participation in the First World War, failure to execute land reform and (from the perspective of this paper the most important cause) the fact that vast layers of population were not ready to embrace the idea of a democratic form of government. Instead of articulating their interests, the ordinary Russians succumbed to the Bolshevik agitation and did not protest against the coup. Tragically, this “democratic intermezzo” in Russia launched a civil war, which claimed about 9 million victims.

A second chance for Russian democracy came in 1985. Mikhail Gorbachev believed that the socialist system in Russia (or rather in the Soviet Union) can be reformed and democratized. He was wrong. The regime eventually collapsed, and the totalitarian socialist system, the Soviet Union and the entire Eastern bloc came along. Thus, in the early 1990s, Russia entered into a democratic reform process, but it had to pay a very high price in the form of huge territorial losses. Additionally, Gorbachev's and Yeltsin's reforms brought about a number of side-effects such as significant decline in living standards, increase in overall crime and corruption, decrease in industrial production, budget deficits, enormous increase in foreign debt, deepening chasm between the rich and the poor etc. Strong depression among the population resulted in increased mortality and a growing suicide rates. On the other hand, supply of goods in cities improved considerably – almost everything was available (including luxurious Western brands –

albeit for exorbitant prices. A new social class of profiteers (or nouveau riche) emerged in the 1990s. Its members were often closely linked with the mafia. Murders of journalists, politicians, bankers and businessmen have become commonplace.⁴⁰

Vladimir Putin managed to stabilize this dismal situation after the year 2000, but at the cost of a significant limitation of democracy in Russia. In 2000, Putin took over the legacy that was more like a white elephant. The threat of disintegration of the Russian Federation was very acute, accompanied by proliferated terrorist attacks. Local governors were out of hand and tax collection problems were mounting.⁴¹ Putin's major objective was to restore federal and state power. Meanwhile he declared war on the so called “oligarchs”. His struggle to consolidate state power, curb the overall chaos and stabilizes the economy, however, also resulted in a limitation of democracy. For example, the number of state posts (especially at the level of governorates) filled by popular vote (elections) has been trimmed and some important independent media were totally destroyed. According to an American NGO, since 1999 the level of democracy in Russia has been steadily declining.⁴² Nowadays, many Western and Russian analysts often use the term “managed democracy in Russia” or “Putinism”, to characterize the ideology practiced by Vladimir Putin. One of the factors by which the success of “Putinism” is going to be measured, will be Putin's success in Ukraine.⁴³

On one side, we can probably claim that history is one of several factors that shape any given society's culture. Seen from the other side, history forms a sort of base, which we use to interpret our presence and decide on our future. History, as a factor that models our culture, is more or less independent of interpretation. But if we use history

⁴⁰ Švankmajer (2004, p. 488).

⁴¹ Đuriš (2009).

⁴² Available at www.freedomhouse.org.

⁴³ Zakaria (2014).

as a means of assessing the present and our decisions on future developments, we usually refer to the most recent events, i.e. to such events that are still alive in our memories and in narration of those around us. In this case, however, the interpretation of historical events does matter, because when it comes to historical moments, “every cloud has a silver lining”, and thus almost any event can be interpreted from different points of view, i.e. as a loss or as a victory. The willingness of a nation to adopt or foster democratic reforms is not based only on actual historical events, but also on the selection of events (which are used as a reference sample) and on the interpretation of such selected events.

In today's Russia, we still encounter the problem of political censorship concerning the interpretation of history. Former President Dmitry Medvedev established a commission in May 2009⁴⁴, whose task was to combat all possible attempts at falsifying Russian past leading to harming Russian interests abroad or to reducing its international prestige. Given that this committee reports directly to the presidential office and its activity is personally supervised by the Minister of Culture, it is quite obvious that its tasks are of a political rather than a professional or scientific nature.

An innovative idea how to support patriotism and pride in Russian history (especially among the young generation) is being promoted by the Russian government — it is to be done by distributing video games. According to reliable estimates by Russian experts, around 40 million Russian children and teenagers play video games. As reported by the newspaper *Izvestia* in October 2013⁴⁵, the Russian Ministry of Culture announced a public tender for the creation of new Russian video games that would further promote the glory of Russian weapons and spread the Russian concept of the

“historical truth”. Simultaneously, this office's ambition is to censor foreign production, which is available on the Russian market. The very first video game ordered focuses on the birth of the Russian air force during the First World War. This game is intended to compete with Western products, which, according to the Russian Ministry of Culture often distort history and discredit the Russian armed forces. *Izvestia* also reported that the Russian government disapproves of the fact that in many Western video games, the Red Army soldiers are portrayed as bloodthirsty beasts, who slay peaceful civilians with flamethrowers. Russian programmers are supposed to create new video games, which would teach Russian children to perceive history in the spirit of patriotism and Russian national values.

In May 2014, the Russian President Vladimir Putin signed a new act⁴⁶, which aims at punishing anyone, who should question the merits of the Soviet Union in the defeat of the German Wehrmacht. This act raises concern among Russian liberal circles concerning potential strengthening of censorship, restrictions of freedom of speech, and possible criminalization of Russian historical science and unofficial views on war events. Refusing facts proven by the Nuremberg Tribunal and dissemination of deliberately false information about Soviet wartime history can be punished by up to five years in prison and by a fine of up to half a million rubles. The law punishes disrespecting the state-approved version of the course and the results of the war, as well as spreading of “disrespectful” information regarding war anniversaries and accompanying events. According to renowned lawyers and critics, this act will make it possible to prosecute anyone, who e.g. shows disapproval of the organization of the May military parade commemorating the anniversary of the war on the Red Square →

⁴⁴ Указ Президента Российской Федерации от 15 мая 2009 г. № 549 “О Комиссии при Президенте Российской Федерации по противодействию попыткам фальсификации истории в ущерб интересам России”.

⁴⁵ *Izvestia* (5. 10. 2013).

⁴⁶ *Izvestia* (5. 5. 2014).

in Moscow, etc. Expert community (composed of historians and sociologists) fears that actually any alternative view on modern history may be criminalized, along with prospective publications dealing with newly discovered evidence. According to the opposition and to renowned scientific circles, this law has merely one goal: “to shut up journalists, and also historians and writers” and thus make any criticism (e.g. towards dictator Joseph Stalin, who ruled the Soviet Union during the war) virtually impossible.

Another way how the Russian government controls the interpretation of history is limiting access to the archives. For instance former KGB archives are still under the control of the Russian intelligence services (direct successors of the KGB).

The Russian government has also other means of influencing the interpretation of history (and not only the Russian one). Teaching history in schools of all levels is considered to represent one of the most important and effective ways. The textbooks used are all edited by a political centre.⁴⁷

Vadim Kirpichev concludes in his book that in Russia democracy in the true sense of the word is impossible, because it would almost certainly lead to an inadvertent collapse of the Russian Empire.⁴⁸ Kirpichev sees Russian historical development cycle “empire — Old Russia — democracy” as a life-cycle, i.e. “youth — old age — death”. He sees the period of “the empire” as the time of modernization, reforms, economic growth, ethnic balance and peace, authoritarianism and dynamics of development. “The empire” era on the other hand, is associated with protectionism, conservatism, patriotism and Russian nationalism. In turn, the advent of democracy means disintegration, chaos, and the beginning of a new cycle.

According to Kirpichev, the very first historical cycle began with Ivan the Terrible (1530–1584)

consolidating the power of the Moscow principality and beginning the so-called “collecting of the Russian lands”. The golden age of the first “empire” came during the era of Peter I. (1672–1725) while the golden age of the second historical cycle, after the Civil War 1917–1920, is attributed to the period of Vladimir Lenin. It should, however, be stated that modernization, associated with the golden age of the “empire”, was usually performed by non-Russian methods (mainly by applying Western European mechanisms) i.e. methods clashing with traditional Russian values. This applies to both cycles.⁴⁹

The period of the first Russia is associated with Alexander III. (1845–1894) and in the second cycle with L. Brezhnev. This period is characteristic by the renewal of “Russification” of the empire — i.e. a renewal of Russian traditions. However, it brought along a slowdown in growth and an increasing obsolescence of the country. Finally, came the era of Nicholas II (with M. S. Gorbachev in the second cycle) and two main gravediggers of the Russian state have come one the scene: democracy and nationalism. Kirpichev accepts democracy as a well-functioning instrument for European countries. However, in a multinational Russia, democracy only leads to chaos and decay, because it releases the hands of nationalism and separatism. Hence democracy is perceived as a painful means that enables both destroying obsolete Russia and beginning a new, non-Russian, modernization. Overall, Vadim Kirpichev comes to the conclusion that given its current ideologies and philosophies Russia can only exist as a quasi-democratic state. Only if the government manages to maintain a balance between democracy and nationalism, will Russia be safe and able to thrive.⁵⁰

Kirpichev further points out that after each cycle, Russia was “reborn” within much shorter bor-

⁴⁷ Miller (2010).

⁴⁸ Kirpichev (2009).

⁴⁹ Kirpichev (2009).

⁵⁰ Kirpichev (2009).

ders. At the end of the first cycle, the empire lost Poland and Finland, at the end of the second cycle, Russia (the Soviet Union) lost all Soviet republics and its actual area decreased by almost 30% in the early 1990s. What losses lie ahead for Russia at the end of the third cycle remains to be seen.

Despite being very simplistic, this theory reflects the opinion of a considerable part of the Russian population — i.e. democracy should be handled carefully and shouldn't be "overdone". Nevertheless, it would be wrong to say that their historical experience has led to a denigration of the concept of "democracy" itself in the eyes of Russians. They do perceive the advantages of a democratic form of government, but agree with the official doctrine, i.e. democratic reforms should be introduced slowly and gradually. Besides, it is necessary to "adapt" democracy to the specific Russian environment to avoid significant social upheaval resulting in chaos and instability.

A survey, conducted in 2009 by Levada, a respected Russian agency, showed that only 57% of Russians considered democracy to be a suitable form of government, beneficial to the country in general. Conversely, a full 26% of those polled think that democracy simply does not fit Russia at all. A full 95% of respondents said they have negligible or literally no influence on what is happening in the country. The poll agency Levada interviewed 1,600 adults from different parts of Russia, of a different age structure, with different education, women and men, etc. Although most of these respondents do believe in democracy, they think that there is essentially no chance for democracy to succeed in Russian conditions. Exactly 60% of respondents said that it would be better for the country if the president also controlled the Parliament and the juridical system as well. Exactly 43% of Russians frankly admitted that countries such as Russia need a strong leader armed with "an iron fist". Moreover, looking back at the Soviet past also brings an interesting finding — more than a quarter

of all respondents said that they had been far better-off during the era of the Soviet Union.⁵¹

4. Conclusion

This paper has confirmed that the Russian cultural paradigm introduces many obstacles to the development of democracy in Russia. Conservatism, respect and obedience to government elites still dominate in the Russian society. All these factors have resulted in a low level of mobilization and public participation in the political scene. Thus, if the government opted for democracy, apparently no one would be opposing such idea, but the problem would be to maintain it. Russians are used to being assigned tasks and to fulfilling them, they generally prefer to leave making decisions to their superiors. Therefore, the installation of a democratic form of government would most likely lead back to authoritarianism.

Another characteristic feature of the Russian society is its continuing emphasis on maintaining the power, unity and stability of Russia, which automatically favours authoritarian forms of government (especially in multi-ethnic conditions, typical for Russia). Moreover, the Russian idea of its exceptional mission and overall specificity of their culture in the world still plays an important role. The Russians, confined to the idea of their own uniqueness, feel that the Western model of liberal democracy cannot be automatically implemented into Russian environment, and that such potential implementation would require quite extensive adaptation to the specificities of Russian culture.

Historical experience confirms ordinary Russians in their conviction that democracy should be approached cautiously and should be installed rather slowly and gradually to avoid painful societal turmoil. Nevertheless, these analyses and surveys do not confirm an overall negative opinion on democracy and do not suggest that the entire Russian society would be in a resolute opposition to

⁵¹ Available at www.levada.ru.

a democratic form of government. Quite on the contrary, the Russians (especially the younger generation and intelligentsia) perceive advantages of democratic forms of government, and they tend to believe that democracy in Russia should be further developed.

The author is convinced that none of the obsta-

cles identified above constitutes an insurmountable obstacle to building democracy in the country. In today's Russia, there are indications that the growth of individualism and rationalism in Russian society is progressively, albeit slowly, building a civil society as one of the basic prerequisites for the development of democracy.

REFERENCES

1. BOUČEK, J. (2000): *Jan Slavík – iluze a skutečnost*. Praha: Academia, ISBN 80-200-0727-X
2. BUBLÍKOVÁ, T. (2008): *Demokracie v Rusku*. VŠE
3. ČERNÝ, P. (2009): *Demokracie v Rusku – potřeba, tvrdí sami Rusové*. Lidovky.cz
4. DUEDNEY, D., IKENBERRY, G. J. (2009): The Myth of the Autocratic Revival: Why Liberal Democracy Will Prevail. *Foreign Affairs*, Jan/Feb 2009
5. DRÁPELOVÁ, P. G. a kol. (2009): *Kulturní, duchovní a etnické kořeny Ruska: portréty*. ISBN 978-80-86818-43-6
6. DUNCAN, P. (2005): Contemporary Russian Identity between East and West. *The Historical Journal*, March 2005
7. DUNLOP, J. B. (1996): *Orthodoxy and National Identity in Russia*. ISBN 0-87725-193-2
8. ĎURIŠ, P. (2009): *Rusko v 21. storočí – mocenské postavenie a determinanty zahranično-bezpečnostnej politiky*. Available at www.medzinarodnapolitika.sk/regiony/vychodna-europa/rusko
9. DVOŘÁK, J. (2006): Charakteristické rysy Ruska a ruských dějin očima historika Jana Slavíka. In: NYKL, H.: *Kulturní, duchovní a etnické kořeny Ruska: vlivy a souvislosti*. ISBN 80-86818-34-9
10. FIŠERA, I. (2014): Rusko bude i nadále ohrožovat demokracii v Česku. *MF Dnes*
11. FLEKOVÁ, R. (2000): *Sociokulturní pohled na ruské dějiny*. Praha, ISBN 80-245-0073-6
12. GOEHNER, D. (2001): *Russian/American Cultural Contrasts*. Available at www.goehner.com/russifo.htm
13. GUDKOV, L. (2005): *Pamjat' o vojne i massovaja identičnost' rossijan*. Available at www.eurozine.com
14. HOLZER, J. (2003): Ruská politika a fenomén politické kultury. *Středoevropské politické studie*, č. 2-3
15. IHNEC.CZ (2011): *Putin vidí budoucnost Ruska před volbami jasně: Musí být samostatné a silné*. Available at zpravy.ihned.cz
16. INGLAHART, R., WETZEL, C. (2010): Changing Mass priorities: The Link Between Modernization and Democracy. *World Value Research*, Vol. 8, June 2010
17. *Izvestija*. 5. 10. 2013, 5. 5. 2014
18. KIRPICHEV, V. (2009): *Vožmona-li demokratija v Rosii? Krugozor magazin*
19. MASARYK, T. G. (1995): *Rusko a Evropa: studie o duchovních proudech v Rusku*. Praha, ISBN 80-901971-1-6
20. KLEMPERA, R. (2009): *Vývoj demokracie v Rusku*. Available at <http://klempera.tripod.com/rusko>
21. LEONTIEV, K. N. (2009): *Selected Writings*. New York
22. LUXEMBURGOVÁ, R. (2014): *Organizační otázky ruské demokracie*. Available at www.sok.bz
23. MACEK, I. (2010): Rusko – zvláštnosti vývoje a „jiné civilizace“. In: *Zvláštní ruská cesta dějinami. Seminář východoevropských dějin*. Národní knihovna ČR, 26. 3. 2010
24. MILLER, A. (2010): Russia: Politics and History. *Russia in global affairs*, No. 2, April-June 2010
25. MURRAY, D. (1997): *Demokracie despotů*. Praha, ISBN 80-86103-05-6
26. ODOJEVSKIJ, V. F. (1844): *Ruské noci*

27. PŘÍHODA, M. (2009): *Mnich Filofej a Třetí Řím. Vznik a proměny jedné ideje první poloviny 16. století*. ISBN 978-80-86818-43-6
28. RICHTER, K., CÍLEK, R., BÍLEK, J. (2004): *Cesty k moci: 1917, 1933, 1948*. ISBN 80-7312-040-2
29. ROSSIJSKAJA GAZETA (2013): *Průzkum veřejného mínění*
30. ROTTENBERG, I. (2014): *Rusko: demokracie v ruském provedení*. Available at www.idnes.cz and Hospodářské noviny
31. SOLOVJEV, V. S. (1888): *Ruskaja idea*. Available at www.vehi.net/solovjev.html
32. ŠAPIRO, M. A. (2009): *Vozmožna-li v Rossii demokratija i nužna-li ona?* Samizdat, květen 2009
33. ŠVANKMAJER, M. a kol. (2004): *Dějiny Ruska*. Praha, ISBN 80-710606-658-3
34. TOMSKOJE KRAJEVĚDĚNÍJE (2010): *Pěrvaja gosudarstvennaja duma*. Available at www.tomskhistory.lib.tomsk.ru
35. TRENIN, D. (2009): *Russia Reborn. Foreign Affairs*, Vol. 88, Nov./Dec. 2009
36. *Ukaz Prezidenta Rossijskoj Federacii ot 15. maja 2009. N. 549 „O Komissii při Presidente Rossijskoj Federacii po protivodejstviju popitkam falsifikacii istorii v ušerb interesam Rosiji“*
37. VLČEK, R. (2002): *Rusko a Západ. Ke kulturně civilizačnímu dilematu 19. století*. In: *Dějiny kultury a civilizace Západu v 19. století*. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity
38. VOJTĚCH, V. (2011): *Etnické procesy v Rusku v 90. letech 20. století*. *Geografie*, roč. 116, č. 1
39. VORÁČEK, E. (2004): *Euroasijství v ruském politickém myšlení (osudy jednoho z porevolučních ideových směrů ruské meziválečné emigrace)*. Praha, ISBN 80-86277-34-8
40. WAKKER, C. (2014): *Zadržování demokracie*. *Hospodářské noviny*
41. WARE, R. (1998): *Democracy in Russia*. Research paper 98/89. House of Commons Library
42. www.freedomhouse.org
43. www.levada.ru
44. ZAKARIA, F. (2014): *The rise of Putinism*. 31 July 2014. Available at www.washingtonpost.com

KLÍČOVÁ SLOVA

Rusko, demokracie, kultura, historie, identita

The role of certain Russian cultural features on the development of democracy in Russia

ABSTRACT

The main objective of this paper is evaluate the role of cultural characteristics of Russian society in adopting and enforcing concepts of liberal democracy in Russia; to point out the most important concepts shaping Russian identity and Russian culture and their influence on the adoption of the concept of democracy. This topic is very broad, therefore the author focuses only selected basic issues. The first issue is related to the Russian cultural paradigm which creates obstacles to the development of the Euro-Atlantic type liberal democracy in Russia, and the other issue is associated mainly with the impact of the interpretation of the history on democracy in the country.

KEYWORDS

Russia, democracy, culture, history, identity

JEL CLASSIFICATION

Z10

Scientia ^{et} Societas

Scientia et Societas * Ročník / Volume XI * Číslo / Issue 3

Recenzovaný společenskovední časopis / Peer-reviewed social science journal

Periodicita: 4 čísla ročně / Frequency: 4 issues per year

Vydavatel / Publisher

NEWTON College, a.s., Politických vězňů 10, 110 00 Praha 1, Czech Republic | IČ: 27081869 | www.newtoncollege.cz

Redakce / Editorial Office

Václavské náměstí 11, 110 00 Praha 1, Czech Republic | e-mail: redakce@sets.cz | www.sets.cz

Výkonný redaktor / Executive Editor

PhDr. Jiří Malý, Ph.D. | e-mail: jiri.maly@sets.cz

Redakční rada / Editorial Board

Předseda redakční rady / Chairman of the Editorial Board

PhDr. Jiří Malý, Ph.D., ředitel Institutu evropské integrace, NEWTON College, a.s.

Členové redakční rady / Members of the Editorial Board

PhDr. PaedDr. Eva Ambrozová, Ph.D., vedoucí Ústavu humanitních věd, NEWTON College, a.s.

prof. Ing. Ladislav Blažek, CSc., Ekonomicko-správní fakulta, Masarykova univerzita

doc. PhDr. Viktória Dolinská, PhD., Ekonomická fakulta, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

prof. Ing. Bojka Hamerníková, CSc., prorektorka pro vědu a výzkum, NEWTON College, a.s.

Mgr. Jiří Hodný, Ph.D., Fakulta vojenského leadershipu, Univerzita obrany

doc. Ing. Petr Chvojka, CSc., bývalý hlavní ekonom ČSOB

prof. Ing. Jaroslav Jakš, DrSc., Metropolitní univerzita Praha, o.p.s.

doc. Ing. Martina Jiráňková, Ph.D., Fakulta mezinárodních vztahů, Vysoká škola ekonomická v Praze

Agnieszka Knap-Stefaniuk, PhD, MBA, Dean of Cracow Faculty, Vistula University

Ing. Jiří Kolečák, Ph.D., MBA, prorektor pro strategii a rozvoj, NEWTON College, a.s.

prof. Ing. Václav Kubišta, CSc., Metropolitní univerzita Praha, o.p.s.

Ing. Milan Lindner, Ph.D., místopředseda představenstva NEWTON College, a.s.

MUDr. Jan Mojžíš, rektor a předseda představenstva NEWTON College, a.s.

doc. PhDr. Karel Pavlica, Ph.D., ŠKODA AUTO Vysoká škola o.p.s.

doc. Ing. Stanislav Šaroch, Ph.D., prorektor pro vědu a výzkum, ŠKODA AUTO Vysoká škola o.p.s.

Dr. h. c. prof. Ing. Milan Šíkula, DrSc., Ekonomický ústav Slovenskej akadémie vied

prof. Ing. PhDr. Ing. Vladimír Tomšík, Ph.D. Ph.D., viceguvernér České národní banky

Mgr. Ing. Petr Wawrosz, Ph.D., Vysoká škola finanční a správní, o.p.s.

prof. Ing. Milan Žák, CSc., rektor Vysoké školy ekonomie a managementu

Grafická úprava / Layout

Matěj Bacovský, BIOPORT.cz

Sazba / Typesetting

studio@vemola.cz

Rada pro výzkum, vývoj a inovace na svém zasedání dne 28. 11. 2014 schválila zařazení časopisu Scientia et Societas na aktualizovaný Seznam recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v ČR

Vyšlo v Praze 20. října 2015 / Published in Prague on 20 October 2015

MK ČR E 16579 | ISSN 1801-7118

© NEWTON College, a.s.

Scientia Societas

{ 3'15 }

Recenzovaný společenskovední časopis
Peer-reviewed social science journal
2015 * Ročník / Volume XI * Číslo / Issue 3
Cena 89 Kč / Price 89 CZK

